

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ЛІНГВІСТИКИ ТА СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ

Завідувач випускової кафедри

_____ Ельвіра ЛУЗІК

“ ____ ” _____ 2022р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

ЗДОБУВАЧА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ «МАГІСТР»

Галузь знань: 05 Соціальні та поведінкові науки

Спеціальність 053 «Психологія»

Освітньо-професійна програма «Практична психологія»

Тема: «Психологічна корекція конфліктної поведінки підлітків»

Виконавець: студентка групи 206 Мз Андріяко Аліна Дмитрівна

Керівник: кандидат педагогічних наук, доцент Кокарева Анжеліка Миколаївна

Нормоконтролер: _____ Тамара МИХЕСВА

КИЇВ 2022

НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет лінгвістики та соціальних комунікацій
Кафедра педагогіки та психології професійної освіти
Галузь знань 05 Соціальні та поведінкові науки
Спеціальність 053 “Психологія”
ОПП “Практична психологія”

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

_____ Ельвіра ЛУЗІК

“ ____ ” _____ 2022р.

ЗАВДАННЯ

на виконання кваліфікаційної роботи

Андріяко Аліни Дмитрівни

1. Тема кваліфікаційної роботи “Психологічна корекція конфліктної поведінки підлітків” затверджена наказом ректора від 05 вересня 2022 р. №1745/ст від 29.09.2022
2. Термін виконання роботи: з 11.09.2022 по 30.11.2022. Вихідні дані до роботи: робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до першого, другого та третього розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків обсягом 137 сторінок, з них обсяг основного тексту 96 сторінок, список використаних джерел становить 60 позицій, 5 додатків.
3. Зміст пояснювальної записки: Вступ; Розділ 1. Теоретичний аналіз вивчення конфліктної поведінки підлітків; Розділ 2. Емпіричне дослідження конфліктної поведінки підлітків; розробка психокорекційної програми (тренінгу) для подолання конфліктної поведінки підлітків; перевірка ефективності психокорекційної програми; висновки до другого розділу; Висновки; Список використаних джерел та літератури; Додатки.
4. Перелік обов’язкового графічного (ілюстративного матеріалу): таблиці, рисунки.

Календарний план-графік

№ пор.	Завдання	Термін виконання	Відмітка про виконання
1.	Опрацювання та реферування літератури з теми дослідження. Визначення об'єкта і предмета дослідження	1.09.2022	
2.	Формулювання мети, завдання дослідження. Складання попереднього плану роботи. Узгодження з керівником	5.09.2022	
3.	Написання вступу. Перше читання керівника.	10.09.2022	
4.	Написання основної частини, висновків. Уточнення плану кваліфікаційної роботи.	23.09.2022- -15.10.2022	
5.	Оформлення роботи. Подання керівникові	28.10.2022	
6.	Попередній захист кваліфікаційної роботи	7.11.2022	
7.	Опрацювання зауважень і виправлення недоліків	13.11.2022	
8.	Подання остаточного варіанту на кафедру	17.11.2022	
9.	Захист роботи	21.11.2022	

Дата видачі завдання: “___” _____ 2022 р.

Керівник кваліфікаційної роботи _____ Анжеліка КОКАРСЬВА

(підпис керівника)

Завдання прийняв до виконання _____ Аліна АНДРІЯКО

(підпис випускника)

РЕФЕРАТ

Пояснювальна записка до кваліфікаційної роботи “Психологічна корекція конфліктної поведінки підлітків”: 137 сторінок, 60 використаних джерел та літератури, 5 додатків, 25 рисунків і 21 таблиця.

Об’єкт: конфліктна поведінка підлітків

Предмет: психологічна корекція конфліктної (міжособистісної) поведінки підлітків.

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та емпіричному визначенні психологічної корекції конфліктної поведінки підлітків.

Методи, що були використані під час написання роботи:

теоретичні: аналіз, класифікація, систематизація, порівняння й узагальнення теоретичних та експериментальних даних з проблеми дослідження;

емпіричні: спостереження, опитування; тестування; констатувальний експеримент, формувальний експеримент;

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз проблеми конфліктної поведінки у підлітків;
2. Емпірично дослідити конфліктну поведінку підлітків;
3. Розробити та апробувати психокорекційну програму конфліктної поведінки підлітків;
4. Провести аналіз результатів щодо ефективності впливу психокорекційної програми.

У кваліфікаційній роботі проведено теоретичний аналіз вивчення конфліктної поведінки підлітків, розглянуто поняття конфліктності, як вікової характеристики підлітків. Проведено емпіричне дослідження конфліктної поведінки підлітків з формувальним експериментом на 60 осіб.

Розроблено модель психокорекційної програми (тренінгу) для подолання конфліктної поведінки підлітків шляхом порівняння показників рівня конфліктності до та після проведення психокорекційної програми.

КОНФЛІКТ, ПІДЛІТКИ, КОНФЛІКТНА ПОВЕДІНКА, МІЖСОБИСТІСНИЙ КОНФЛІКТ, ПСИХОЛОГІЧНА КОРЕКЦІЯ, УЧЕНЬ, ПСИХОЛОГ.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ВИВЧЕННЯ КОНФЛІКТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ	10
1.1. Поняття конфлікту та конфліктної поведінки.	10
1.2. Сутність і причини конфліктів підлітків.....	23
1.3. Психологічні детермінанти конфліктної поведінки підлітків.....	29
Висновки до першого розділу.....	35
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНФЛІКТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ	38
2.1. Організаційні та змістові аспекти дослідження.....	38
2.2. Емпіричне дослідження конфліктної поведінки підлітків	44
2.3. Розробка та впровадження психокорекційної програми для зниження рівня конфліктів підлітків.....	80
2.4. Оцінка ефективності впливу психокорекційної програми на зниження міжособистісних конфліктів підлітків.	85
Висновки до другого розділу	90
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	95
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	97
ДОДАТКИ	10

ВСТУП

Актуальність дослідження. Надзвичайно напружений ритм життя сучасного суспільства обумовлює збільшення кількості різноманітних конфліктів та необхідність їх всебічного вивчення з метою нівелювання негативних наслідків, та якнайповнішого використання закладених позитивних можливостей для розвитку особистості. Кожна особистість проходить власну еволюцію розвитку. Цей розвиток не може відбуватись безконфліктно, і через конфлікти вона набуває досвід і вибудовує свої стосунки з оточуючими, а також пізнає саму себе.

Підлітковий вік - один з найважчих та найважливіших періодів у формуванні особистості, оскільки в цей період формуються соціальні установки, закладаються основи моральності, фундамент особистісного сприйняття і власного відношення до себе, як особистості та до суспільства загалом.

Основними поняттями, які характеризують даний період є: самопізнання, самовираження, самовдосконалення. Велику роль у цьому періоді відіграє спілкування, оскільки воно істотно впливає на розвиток та становлення самосвідомості та позитивного образу "Я". Саме на основі нього формується відповідний світогляд, система цінностей і переконань, моральні якості особистості.

Розуміння чинників, які обумовлюють виникнення конфліктів підлітків, дозволяє розробити комплекс методів, спрямованих на їх профілактику та формування навичок успішного вирішення.

Така робота дозволяє не лише допомогти особистості одержати знання про ефективні способи розв'язання конфліктів, але і надає їй інформацію про основні психологічні особливості, які зумовлюють виникнення конфліктів, про можливості саморегуляції у складних життєвих ситуаціях, здійснює цілеспрямований вплив на особистість з метою гармонізації її психічного та соціального життя.

Проблемою міжособистісних взаємин займалось чимало великих вчених, а власне проблемою відносин, зокрема конфліктів між підлітками досліджували Піаже, С.Л.Рубінштейн, Л.С.Виготський, Л.І.Божович [11,13,40,46].

Зокрема у зарубіжній психології найбільш цікавими є розробки представників різних наукових підходів: психоаналітичного (З.Фрейд, К.Юнг, А.Адлер) [50,51,1,24]; соціотропного (У.Мак-Даугалл, С.Сігеле) [46]; етологічного (К.Лоренц, Н.Тінберген) [49]; теорії групової динаміки (К.Левін, Д.Креч) [33]; фрустраційно-агресивного (Д.Доллард, Н.Міллер) [35]; поведінкового (А.Басс, А.Бандура) [8,6,7]; соціометричного (Дж.Морено, Г.Гурвіч) [37].

Саме завдяки цим роботам і авторам, у психологічній науці було започатковано систематичне вивчення конфлікту, як самостійного соціально-психологічного феномену.

У середині ХХ століття перед дослідниками постала проблема не лише розробки теоретичних підходів до різноманітних конфліктів, а й визначення шляхів та способів їх попередження і подолання. Це обумовило появу таких напрямків дослідження як: мотиваційний (М.Дойч, С.Шикман) [17]; теорії організаційних систем (Р.Блейк, К. Томас) [57] та теорії і практики переговорного процесу (Р. Фішер, Д.Прюїтт) [59].

В Україні проблему конфліктів успішно розробляють І.С. Булах, О.В. Винославська, О.В. Волянська, А.М. Гірник, Л.В. Долинська, Г.В. Ложкін, І.В. Кошова, Н.Ф. Коротенька, В.М. Кушнірюк, М.І. Пірен, Н.І. Пов'якель [35, 42].

Вчені підтверджують факт перехідного характеру підліткового віку від дитинства до дорослості, який протікає дуже гостро. На це впливають суперечливі тенденції соціального розвитку з якого випливають типові вікові конфлікти і перелом в самосвідомості підлітків. З біологічної сторони - це період завершення фізичного дозрівання.

Система ціннісних орієнтацій - один з головних факторів впливу на виникнення і подолання конфліктних форм поведінки особистості. Адже на підставі цінностей формується людський світогляд, де ціннісні орієнтації виступають певною призмою, через яку особистість дивиться на світ і сприймає його належно.

Невирішені внутрішньоособистісні суперечності ведуть до відхилення в поведінці особистості, і процес вирішення цих протиріч перетікає в затяжну конфліктну форму. Конфліктність підлітків (12-15 років) зумовлена тим, що для

багатьох з них настає переломний момент, який називають “підлітковою кризою”. В залежності від того, як довго відбувається цей процес, ситуація може затягнутися на весь підлітковий період і набути хронічної форми конфлікту.

Отже проблема конфлікту та його руйнуючих впливів є однією з актуальних проблем часу, особливо в підлітковому віці, а її вирішення потребує не тільки певних знань, а й бажання самих підлітків безконфліктно вирішити проблеми, доклавши до цього конкретних зусиль.

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та емпіричному визначенні психологічної корекції конфліктної поведінки підлітків.

Завдання:

1. Здійснити теоретичний аналіз проблеми конфліктної поведінки у підлітків;
2. Емпірично дослідити конфліктну поведінку підлітків;
3. Розробити та апробувати психокорекційну програму конфліктної поведінки підлітків;
4. Провести аналіз результатів щодо ефективності впливу психокорекційної програми, розробити практичні рекомендації підліткам, батькам і вчителям.

Об’єкт: конфліктна поведінка підлітків

Предмет: психологічна корекція конфліктної (міжособистісної) поведінки підлітків;

Для досягнення завдань, було застосовано наступні **методи дослідження:**

- *теоретичні:* аналіз наукової літератури, порівняння різних підходів і концепцій, теоретичний синтез, класифікація, методологічне узагальнення;
- *емпіричні:* опитування, тестування, констатувальний експеримент, формувальний експеримент включав наступний комплекс психодіагностичних методик: методика діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі; методика q-сортування В. Стефансона; методика діагностики стану агресії у підлітків Басса та Дарки; методика діагностики схильності особистості до конфліктної поведінки К. Томаса, адаптований Н. В. Гришиною.

– *методи статистично-математичної обробки даних:* методи математичної статистики застосовувалися для встановлення міри зв'язку між конфліктністю особистості підлітків та проявами їх позитивної та негативної агресивності (коефіцієнт рангової кореляції Спірмена) та для порівняння результатів обстеження до і після застосування програми психокорекції (визначення статистичної значущості різниці у показниках до корекційного та після корекційного тестів за допомогою критерію Стюдента). Розрахунки були проведені за допомогою статистичної програми Jamovi.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у розробці психокорекційної програми, яку застосовуватимуть у роботі з підлітками в конфліктній поведінці.

Практична значущість полягає в тому, що отримані в результаті виконання дипломної роботи дані, щодо психологічної корекції конфліктів підлітків та розроблена психокорекційна програма, дозволять налагодити систему виховної та профілактичної роботи щодо попередження конфліктів між підлітками. А також можуть бути використані при викладанні таких навчальних курсів, як: “Педагогічна психологія”, «Вікова психологія», «Конфліктологія», «Психологія особистості», «Соціальна психологія». Результати дослідження можуть використовувати як практичні психологи, так і вчителі у закладах середньої освіти в просвітницькій, освітній, корекційній діяльності. Застосування на практиці запропонованих методів психологічної корекції значно покращить клімат в колективі серед підлітків, взаємного спілкування, поліпшить продуктивність у навчанні, інтелектуальній і творчій діяльності.

Апробація результатів. Основні ідеї та результати дослідження були представлені на XI Міжнародній науково-практичній конференції “Психолого-педагогічний супровід фахової підготовки та підвищення кваліфікації в умовах трансформації освіти”

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи. Структура визначена метою та завданнями дослідження. Кваліфікаційна робота складається із вступу, 2х розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, що налічує

60 найменувань, 5 додатків. Основний зміст роботи налічує 96 сторінок і містить 21 таблицю, 25 рисунків. Загальний обсяг роботи - 137 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ВИВЧЕННЯ КОНФЛІКТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

1.1. Поняття конфлікту та конфліктної поведінки

Поняття конфлікту серед наукової літератури трактується досить широко . Це соціальний феномен, який проникає в усі сфери людського соціуму, тому його й почали вивчати фахівці різних галузей науки. Конфлікт, що тлумачиться як «зіткнення протилежних інтересів, поглядів; серйозна розбіжність, гостра суперечка» [52], є звичним явищем для процесу, учасники якого взаємодіють для досягнення єдиного результату, оскільки шляхи, що ведуть до нього, кожним уявляються по-різному.

Термін конфлікт походить від лат. *Conflictus* - зіткнення та може трактуватися по-різному. Наприклад, у філософії - це категорія, яка відображає стадію, тобто фазу і форму розвитку категорії "суперечність", коли існуючі в суперечності протилежності перетворюються на крайні протилежності (полярність, антагонізм), досягаючи моменту взаємного відштовхування і повного зняття суперечності.

Для терміна “конфлікт” характерне: наявність двох або більше учасників з суперечливими або не співпадаючими інтересами; кожний з учасників має аргументування і засоби для захисту своїх інтересів; кожен учасник конфлікту трансформує свій стан залежно від ситуації, що складається, на яку робить вплив протиборча сторона. У науковій літературі поняття конфлікту неоднозначне, тому існує безліч визначень конфлікту. Розглянемо деякі з них: конфлікт – відсутність згоди між двома і більше сторонами, які можуть бути конкретними особами або групами; конфлікт – це процес, в якому два (або більше) індивіди або група активно шукають можливість перешкодити один одному досягти певної мети, запобігти задоволенню інтересів суперника або змінити його погляди і соціальні позиції; конфлікт – це таке відношення між суб'єктами соціальної взаємодії, яке характеризується їх протиборством на основі протилежно направлених мотивів

(потреб, інтересів, цілей, ідеалів, переконань) або думок (думок, поглядів, оцінок і т. п.); конфлікт – зіткнення протилежно направлених цілей, інтересів, позицій, думок суб'єктів взаємодії; конфлікт – це відсутність згоди між двома чи кількома суб'єктами, зіткнення протилежних сторін, які можуть бути конкретними особами або групами працівників.

Згідно з вищезазначеним, можна погодитись з таким визначенням конфлікту: Конфлікт – це суперечність, яку людина сприймає як значущу життєву проблему, що вимагає свого розв'язання і викликає активність щодо її подолання [17].

Оскільки метою дослідження є – підлітки, варто звернути увагу на праці Л. І. Божович, де визначено ядром конфліктної поведінки, яка призводить до моральної деформації особистості, є не біологічні особливості, а недоліки сімейного та шкільного виховання, тобто психолого-педагогічна занедбаність та пасивність підлітка. Підліток очікує уваги і розуміння, але недовіра дорослого до нього породжує психологічний бар'єр, непорозуміння, конфліктність [25].

Що ж до поняття конфлікту, то воно тісно пов'язано із поняттям конфліктності. У сучасній літературі це поняття вживається у різних значеннях, використовується різними науками у різних контекстах, що спричинює загальну термінологічну невизначеність і ускладнює його теоретичне і емпіричне вивчення. Оскільки наше питання дослідження про психологічні детермінанти виникнення конфліктної поведінки займає важливе місце в дослідженні конфлікту, то для кращого розуміння конфлікту та оперування ним слід чітко визначити зміст поняття «конфліктність». Конфліктність у психології прийнято тлумачити або як суто особистісну властивість, або як зовнішньо-внутрішнє утворення, характерне для процесу спілкування й взаємодії між людьми [32].

Для опису поведінки у конфліктній ситуації вживається поняття «стратегії поведінки». Поняття “стилю”, “стратегії” поведінки в конфлікті визначені у роботах Р. Мертона, Л. В. Сохань, Д. Смелсера, Д. Г. Скотт як найтипівіші способи діяльності особистості в конфліктній ситуації на основі реалізації внутрішніх спонук. Таким чином, стратегія поведінки особи формується на основі типу особистості. Дослідження О. Я. Анцупова, М. Й. Боришевського, Н. В. Грішиної, Є. В. Єгорова, С.

О. Єреніна, О. Л. Журавльова, В. М. Кушнірука, Г. В. Ложкіна, О [4,5,16,35]. І. Шилова пов'язані саме з визначенням характеристик учасників конфліктної взаємодії та типології психологічних особливостей поведінки особистостей в конфлікті [11]. Однією з найпопулярніших і широко використовуваних як в бізнесі, так і в переговорній сфері, є концепція Томаса - Кіллена, в якій виділяються п'ять основних стратегій людської поведінки в конфліктній ситуації [57].

Необхідними та достатніми умовами виникнення (настання) конфлікту є наявність у суб'єктів соціальної взаємодії протилежно спрямованих мотивів або суджень і стан протидорожжя між ними. У кожному конфлікті можна виділити окремі його компоненти (сторони) – пізнавальний, емоційний, вольовий.

Пізнавальний компонент полягає в протидорожжі сприймання певних подій, явищ чи фактів його учасниками в конкретній ситуації, викривленні уявлень про індивідуальні особливості один одного та займану позицію, причини напруженості та можливі варіанти вирішення проблеми.

Емоційний компонент конфлікту виявляється як взаємна антипатія один до одного, взаємна подразливість та збудливість, агресивність та злобливість, неприйнятність емоційного стану іншої людини, емоційна тупість чи, навпаки, підвищена ранимість, а також як зневажливість, гординя, презирство, що підкреслено демонструється у спілкуванні.

Вольовий компонент конфлікту виражається через взаємну демонстрацію (звичайно – словесну) суперечності позицій, непоступливість, негативізм, небажання зрозуміти один одного і розібратися в ситуації, що склалася, затяте нав'язування своєї точки зору [25]

Сторони конфлікту – це суб'єкти соціальної взаємодії, що перебувають у стані конфлікту або ж явно чи неявно підтримують конфліктуючих.

Предмет конфлікту – це та основна суперечність, заради вирішення якої суб'єкти вступають у протидорожжя. З визначення предмета конфлікту починається пошук шляхів його вирішення.

Предмет конфлікту може бути як матеріальним, так і духовним; завжди дуже важливий для учасників протидорожжя; з практичної точки зору подолання значних

труднощів при визначенні предмета в реальному конфлікті звичайно виправдовується і компенсується можливістю більш-менш точно спрогнозувати поведінку протилежної сторони, оскільки предмет конфлікту є одним з найважливіших чинників, що визначає цю поведінку.

Об'єкт конфлікту - це та сторона реальності, яка включена в процес взаємодії з суб'єктами конфлікту, а предмет конфлікту - це відмінності, розбіжності, що виникають між протидіючими сторонами, які вони намагаються вирішити. Він може бути істинним або помилковим, потенційним або ілюзорним, а предмет конфлікту завжди реальний. Об'єкт конфлікту може бути прихованим, тоді як предмет завжди яскраво виражений.

Образ конфліктної ситуації – це відображення предмета конфлікту у свідомості суб'єктів конфліктної взаємодії.

Мотиви конфлікту – це внутрішні спонукальні сили, що підштовхують суб'єктів соціальної взаємодії до конфлікту (мотиви виступають у формі потреб, інтересів, цілей, ідеалів, переконань).

Позиції конфліктуючих сторін – це те, про що вони заявляють одна одній в ході конфлікту чи в переговорному процесі. Визначення структурних елементів конфлікту та аналіз мотивів та позицій конфліктуючих сторін дає змогу проаналізувати конфлікт та розглянути деякі варіанти його ефективного вирішення.

Інтереси конфліктуючих сторін - емоційний стан діяльності конфліктуючих сторін.

Суть конфлікту в тому, що кожна сторона намагається робити все можливе, щоб була прийнята їх точка зору, мета, і намагається завадити протилежній стороні робити те ж саме зі своєї позиції. Отже не дивлячись на специфіку та розмаїття, конфлікти мають загальні стадії протікання:

- потенційне формування суперечливих інтересів, цінностей, норм;
- перехід потенційного конфлікту в реальний або стадію усвідомлення.

Під структурою завжди розуміється сукупність частин, елементів і зв'язків певного об'єкта та відносин між ними, що забезпечують його ми учасниками конфлікту є протидіючі сторони, або супротивники. Вони утворюють

домовлення учасниками конфлікту своїх вірно або помилково зрозумілих інтересів. Учасники конфлікту діляться на прямих і непрямих. Між прямими учасниками виділяють ініціатора конфлікту.

Основними елементами конфлікту є: 1) учасники конфлікту; 2) предмет і об'єкт конфлікту; 3) умови, в яких відбувається конфлікт; 4) суб'єктивність сприйняття конфлікту.

Конфлікти можна поділити на чотири типи, залежно від характеру протидіючих сторін: 1) внутрішньоособовий, або сумління, при якому одні якості особи протистоїть іншим її аспектам; 2) міжособовий, при якому одна особа протистоїть іншій; 3) конфлікт типу особа - група, при якому окрема особа протистоїть певній соціальній групі; 4) конфлікт типу група - група, носіями якого можуть бути як малі, так і великі соціальні утворення, наприклад, нації, класи, держави.

Крім головних сторін конфлікту є й інші його учасники, непрямі, які грають у ній другорядні ролі. Непрямі учасники конфлікту характеризуються рольовою поведінкою. З психологічної точки зору, роль окремих учасників конфлікту неоднакова. У цьому відношенні вона може бути шляхетною, навіть героїчною, а може бути і непривабливою. Кожен учасник під час розвитку протиборства може керуватися своїми мотивами, цілями, інтересами, цінностями й установками.

Значною мірою середовище конфлікту впливає на причини його виникнення та динаміку розвитку. З погляду рівнів соціальної системи розрізняють макро- і мікросередовище. Макросередовище - це сукупність умов, що впливають на великі соціальні групи та держави. Мікросередовище - впливає на малі групи, внутрішнє самопочуття людей і міжособистісні взаємовідносини. За природою його складових можна виділити фізичне (геологічні, кліматичні, екологічні умови) та соціальне (соціальні умови, в яких розвивається конфлікт, включаючи його непрямих учасників) середовище. Тому можна говорити про те, що кожен конфлікт має такі характеристики:

- просторові: географічні межі, сфери виникнення та прояву конфлікту, умови і привід виникнення, конкретні форми прояву, засоби та дії, якими користуються суб'єкти, результат конфлікту;

- часові: тривалість, частота, повторюваність, тривалість участі кожного суб'єкта, часові характеристики кожного з етапів;
- соціально-просторові: кількість та інтереси людей, втягнутих у конфлікт.

Суб'єктивність сприйняття конфлікту. Характер конфлікту залежить не тільки від об'єктивних умов, у великій чи малій групі, а й від його суб'єктивного сприйняття, або образу конфлікту, який створюється у окремих осіб або груп у даній конфліктній ситуації. Цей образ, або сприйняття, не обов'язково відповідає дійсному стану справ і може бути трьох видів: 1) уявлення про самих себе; 2) сприйняття інших учасників конфлікту; 3) сприйняття зовнішнього середовища (мікро- і макро-), в якому розгортається конфлікт.

Внутрішньоособистісні. Такі конфлікти є суто психологічними і обмежуються рівнем індивідуальної свідомості. Здебільшого – це гостре негативне переживання, викликане боротьбою структур внутрішнього світу особистості яке відображає її суперечливі зв'язки із соціальним середовищем. Супроводжується такий конфлікт психо емоційною напругою, психологічним стресом, послабленням ділової, творчої активності, негативним емоційним фоном спілкування, заниженням самооцінки. У цьому контексті визначають *мотиваційний* (між "хочу" та "хочу"), *моральний* (між "хочу" та "треба"), *нереалізованого бажання* (між "хочу" та "можу"), *рольовий* (між "треба" та "треба"), *адаптаційний* (між "треба" та "можу"), *неадекватної самооцінки* (між "можу" та "можу") види конфліктів. Як правило, внутрішньоособистісні конфлікти є сферою наукового інтересу психології.

Міжособистісні та групові. У міжособистісному конфлікті задіяні щонайменше дві сторони. За змістовим наповненням такі конфлікти бувають ресурсними або ціннісними. *Ресурсні конфлікти* пов'язані з розподілом матеріальних благ, території часу тощо (щодо розподілу премій); ціннісні розгортаються в площині взаємовиключних культурних традицій, стереотипів, вірувань (між батьками та дітьми). Причини різноманітні: обмеженість ресурсів, різні аспекти взаємозалежності, відмінність цілей, відмінність уявлень та цінностей, відмінність у життєвому досвіді та поведінці, незадоволення комунікацією, особистісні риси конфліктуючих.

Міжособистісні конфлікти - це зіткнення індивідумів між собою на підставі протилежно направлених мотивів. Міжособистісні конфлікти мають такі специфічні властивості: протиборство людей відбувається безпосередньо; проявляється весь спектр об'єктивних і суб'єктивних причин; висока емоційність; зачіпаються інтереси не тільки суб'єктів конфлікту, а й тих, з ким вони безпосередньо пов'язані службовими або міжособистісними відносинами;

Міжгрупові конфлікти. Можуть відбуватися між різними за розмірами, складом групами. Найчастіше їх породжують незадоволена потреба, соціальна нерівність, різний ступінь участі у владі, невідповідність інтересів та цілей. До міжгрупових конфліктів здебільшого призводять: *міжгрупова ворожість*. З. Фрейд стверджував, що вона існує за будь-якої взаємодії груп. Головною функцією її є згуртування групи; *об'єктивний конфлікт інтересів*, неминучість якого зумовлена природними інтересами його суб'єктів; *груповий фаворитизм*, сутність якого полягає у намаганні сприяти учасникам власної групи наперекір інтересам тих, хто належить до інших груп.

Причини виникнення конфліктів

Виникнення та розвиток конфліктів обумовлено дією чотирьох груп факторів і причин (рис 1.1)

рис. 1.1. Причини виникнення конфліктів

Перша та друга групи причин носять в основному об'єктивний характер, третя і четверта – головним чином, суб'єктивний. До об'єктивних причин конфліктів можна

віднести ті обставини соціальної взаємодії людей, які привели до зіткнення їхніх інтересів, думок, установок і т. п. Об'єктивні причини призводять до створення передконфліктної ситуації. Суб'єктивні причини конфліктів пов'язані з тими індивідуальними психологічними особливостями опонентів, які призводять до вибору саме конфліктного, а не якого-небудь іншого способу вирішення протиріччя.

Об'єктивні причини різноманітні. До найбільш розповсюджених належать: природне зіткнення значущих матеріальних і духовних інтересів людей у процесі їхньої життєдіяльності; слабка розробленість правових та інших нормативних процедур вирішення соціальних протиріч, що виникають у процесі взаємодії людей; брак і несправедливий розподіл значущих для нормальної життєдіяльності людей матеріальних і духовних благ; досить стійкі стереотипи міжособистісних і міжгрупових відносин, що сприяють виникненню конфліктів. Організаційно-управлінські причини конфліктів – обставини, що пов'язані зі створенням, розвитком і функціонуванням організацій, колективів, груп [25].

Особистісні причини конфлікту пов'язані з індивідуально психологічними особливостями його учасників. Вони обумовлені специфікою процесів, що відбуваються у психіці людини в ході її взаємодії з оточуючими. Різноманіття особистісних причин конфлікту наведено на рис. 1.2.

Важливою причиною конфліктів є оцінка поведінки іншого як неприпустимої. Небажана поведінка може призвести до створення передконфліктної ситуації, а неприпустима – до конфлікту.

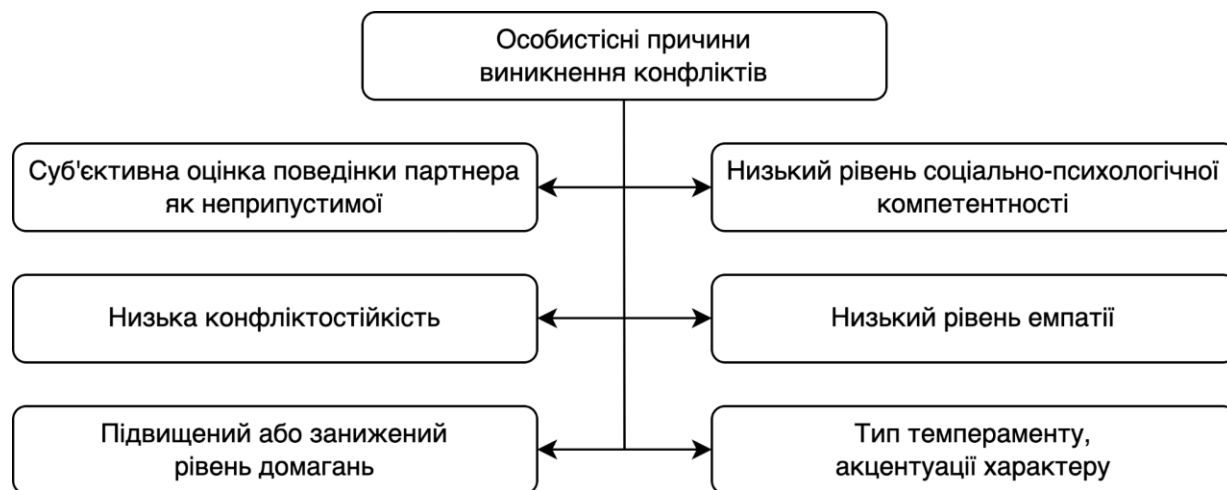

рис.1.2. Особисті причини виникнення конфліктів

Конфлікт виникає тільки там, де два чи більше суб'єктів не тільки усвідомлюють розбіжність інтересів, але й активно протидіють один одному. Передумовою для розгортання конфлікту є створення в соціальній системі потенціалу напруженості. Переростання потенціалу напруженості в реальну, тобто відкрито виявлену напруженість, що матеріалізується в соціальних очікуваннях, позиціях індивідів (чи груп), у їхніх конкретних соціальних діях, означає, що сформувався суб'єкт конфліктної дії, здатний ініціювати конфліктну ситуацію (рис.1.3.)

Конфліктна ситуація – це об'єктивна основа конфлікту, що фіксує виникнення реальної суперечності в інтересах і потребах сторін[5].

рис.1.3. Виникнення конфліктної ситуації

Конфліктні ситуації, що існують у значній кількості, переходять у конфлікт лише у разі порушення балансу інтересів учасників взаємодії та за певних умов. Конфліктна ситуація — це умова виникнення конфлікту. Для переростання такої ситуації в конфлікт необхідними є зовнішній вплив, поштовх чи інцидент.

К. Томас виділив п'ять стратегій поведінки, які найчастіше обирають люди в конфліктних ситуаціях:

- суперництво як намагання задовольнити власні інтереси за рахунок інших;
- співпраця як пошук альтернативи, прагнення максимально врахувати й власні інтереси, й інтереси партнера;
- компроміс як прагнення частково задовольнити і власні домагання, і

прагнення опонента;

- уникнення як відмова від власних інтересів і від захисту інтересів іншої людини;
- пристосування як пожертвування власними інтересами на користь іншого [57].

Кожен конфлікт має конструктивні (позитивні) і деструктивні (негативні) функції. В залежності від співвідношення позитивних і негативних елементів у конфлікті їх поділяють на конструктивні, що мають позитивні і негативні наслідки одночасно, і деструктивні [5].

Конструктивні функції конфлікту виражаються в наступних наслідках, коли конфлікт: є способом виявлення суперечностей; є формою вирішення протиріч; сприяє зняттю соціальної напруженості та ліквідації стресової ситуації; може виконувати інтегративну, об'єднувальну функцію; призводить до стабілізації соціальної системи, бо при цьому ліквідуються джерела незадоволення; інтенсифікує і стимулює групову творчість; може служити засобом з'ясування співвідношення сил соціальних груп чи спільнот і тим самим може застерегти від подальших більш руйнівних конфліктів; може служити засобом для виникнення нових норм спілкування і форм комунікації між людьми або допомогти наповнити новим змістом старі норми і форми; є найважливішим фактором соціалізації людини, розвитку його як особистості; є істотним чинником адаптації людини в групі, оскільки саме в конфлікті люди в найбільшій мірі розкриваються і можна з упевненістю сказати, хто є хто;

Деструктивні функції конфлікту виражаються в наступних наслідках, коли конфлікт може: бути пов'язаний з насильницькими методами його дозволу, в результаті можуть бути великі людські жертви і матеріальні втрати; привести сторони протиборства (суспільство, соціальну групу, індивіда) у стан дестабілізації і дезорганізації; привести до уповільнення темпів соціального, економічного, політичного і духовного розвитку суспільства і індивіда; сприяти дезінтеграції суспільства, руйнування соціальних комунікацій і соціокультурному відчуженню соціальних утворень усередині суспільної системи; супроводжуватися наростанням в

суспільстві настроїв *песимізму* і занепадом моралі; спричинити за собою *нові, більш деструктивні конфлікти*;

Конфліктна поведінка

Конфліктна поведінка – це протилежно спрямовані дії учасників конфлікту. Чергування взаємних реакцій, що спрямовані на реалізацію інтересів кожної сторони та обмеження інтересів опонента, складає видиму соціальну реальність конфлікту. Оскільки дії опонентів впливають один на одного, виходять з попередніх дій іншого, то в будь-якому конфлікті вони набувають характеру взаємодії.

Конфліктні форми поведінки – це такий стиль поведінки людини (фізична, вербальна, непрямая агресія, роздратування, негативізм, образа, підозрілість тощо), який детермінує виникнення конфліктів.

Конфліктна поведінка має свої принципи, стратегії (способи) й тактики. Серед основних принципів конфліктного протиборства розрізняють такі [4]: концентрацію сил; координацію сил; нанесення удару по найбільш уразливому пункту в розташуванні супротивника; економію сил та часу та ін.

Стратегія поведінки в конфлікті — це орієнтація особи (групи) стосовно конфлікту, установка на певні форми поведінки в ситуації конфлікту [28]. Поведінка особистості в будь-якій важкій ситуації неоднакова. Можна виділити основні стратегії та компоненти різних способів реагування людини на важкі ситуації (рис. 1.4).

Рис.1.4. Поведінка людини у важкій ситуації [5]

Активна стратегія реагування на важку ситуацію розглядається як діяльна форма адаптації суб'єкта до важкої ситуації, активне перетворення середовища. Проте

ця активність може носити різний характер: конструктивний – підвищення рівня пошукової діяльності, розширення спектру можливих варіантів вирішення проблеми, мобілізація сил на вирішення завдання – в цілому підвищення ефективності діяльності та спілкування; деструктивний – дезорганізація діяльності, спонтанні та імпульсивні пошуки виходу, руйнівні дії по відносно до іншого або себе, погіршення функціонування тощо, нервові спалахи, істеричні реакції.

Пасивна стратегія поведінки, діяльності і спілкування у важкій ситуації може бути реалізована також у двох формах: приспосування – розглядається як відмова від відстоювання інтересів і цілей, зниження рівня претензій, поступка обставинам, зниження ефективності діяльності до рівня, який відповідає новим умовам, та ін.; відхід від ситуації – реалізується у таких поведінкових проявах, як уникнення взаємодії, відмова від виконання завдання, відхід у фантазії, вживання алкоголю, наркотиків і т. д. [18].

Кеннетом У. Томасом і Ральфом Х. Кіллменом у 1972 році були описані найпоширеніші стратегії поведінки в конфліктній ситуації [21]. Стиль поведінки в конкретному конфлікті визначається тією мірою, в якій член колективу хоче задовольнити власні інтереси (діючи активно або пасивно) і інтереси іншої сторони (діючи спільно або індивідуально). Згідно з цими характеристиками поведінки особистості в конфлікті Томас К. У. та Кіллмен Р. Х. розрізняють такі способи врегулювання конфліктів:

- конкуренція (суперництво, боротьба) як бажання задовольнити свої інтереси за рахунок іншої особи;
- приспосування, що означає жертвувати власними інтересами заради іншої людини;
- компроміс;
- втеча (уникнення, ігнорування), для якого є характерним як відсутність схильності до кооперації, так і відсутність тенденцій щодо досягнення власних цілей;
- співпраця (співробітництво, колаборація), коли учасники ситуації приходять до альтернативного рішення, яке задовольняє інтереси обох сторін.

Співставлення цих стратегій у графічній формі реалізується у моделі Томаса – Кіллена, що дозволяє визначити місце і назву для кожної з п'яти основних стратегій вирішення конфлікту (рис.1.5.).

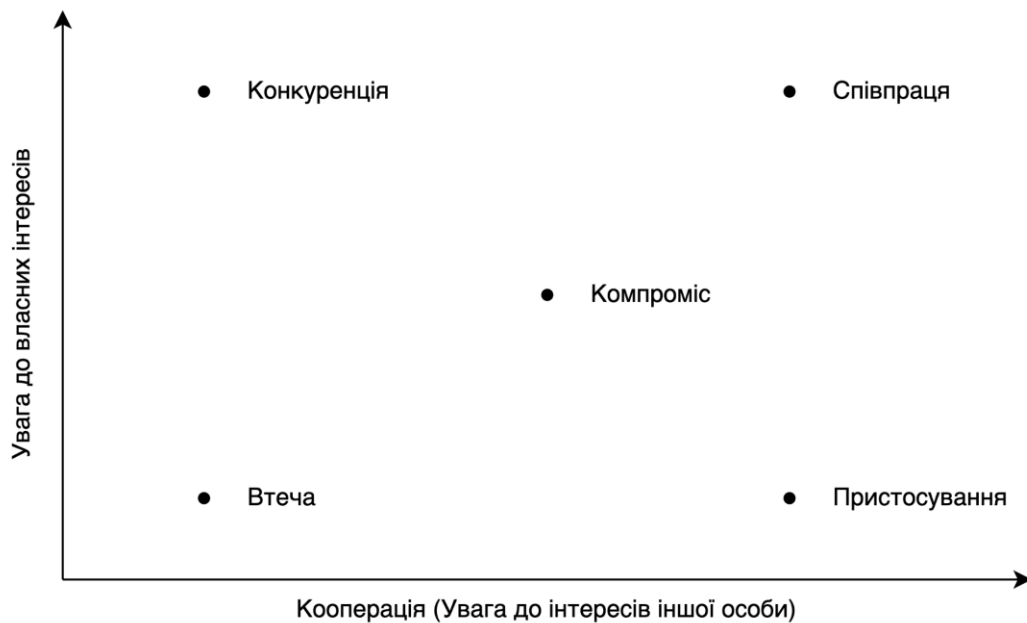

рис.1.5. Модель Томаса - Кіллена

Отже, можна виділити такі основні рекомендації щодо вирішення конфлікту: визнати факт самого конфлікту; визначити можливість переговорів; узгодити процедуру переговорів; визначити і зрозуміти перелік питань, які складають предмет конфлікту; розробити варіанти рішень; прийняти конкретне рішення; реалізувати це рішення на практиці.

1.2. Сутність і причини конфліктів підлітків

На сьогоднішній день, є дуже багато теоретичного і емпіричного матеріалу, який стосується різноманітних галузей розвитку особистості підлітків. Велика увага приділялася вивченню підліткового віку, багатьма вітчизняними та іноземними незалежними психологами, у тому числі: Л.І.Божович [11], Л.С. Виготський [13], І.С. Кон [27], А.В. Мудрик [38], Д.І.Фельдштейн [51], Д.Б.Эльконин [14] До.Флейк-Хобсон [52], Ф. Райс [44], Х.Ремшмидт [45], та інших.

Підлітковий вік (англ. Teenage Period, adolescence) – період онтогенезу, перехідний між дитинством і дорослістю. Кордони підліткового віку збігаються із навчанням дітей у 5-8-х класах середньої школи і охоплюють вік від 11-12 до 14-16 років. Підлітковий вік є одним з найважливіших періодів в людському розвитку. Цей вік, як назвав його Ст. Хол - період "бури і натиску", - характерний амбівалентністю і парадоксальністю. Підлітковий вік насичений стресами і конфліктами, в нім домінує нестабільність, ентузіазм і сум'яття [16].

Якщо розглянути міжособистісні конфлікти підлітків, слід визнати, що вони відбуваються в процесі спілкування. Причини таких міжособистісних конфліктів дуже різноманітні. Дослідники розділяють їх на дві великих групи: 1) соціально-психологічні; 2) особистісні, тобто власне психологічні [43].

Проблема конфліктів підлітків тісно пов'язана з соціалізацією і їх підпорядкування груповим нормам і правилам. Підлітків розглядають як особливу соціально-психологічну групу з своїми установками, нормами, цінностями, з своєю субкультурою. Відчуття приналежності до якої-небудь групи має істотне значення для розвитку особи підлітка. Норми і цінності групи інтерпретуються підлітком. Вони стають ніби його власними, такими, що впливають на етичний розвиток. Існуюча розбіжність між нормами групи підлітків і нормами дорослих виражає одну з найважливіших потреб підлітка - в самостійності, в особистій автономії.

Величезну роль у житті підлітків відіграє спілкування, виступаючи необхідною умовою формування не тільки окремої особи, але і психологічним середовищем розвитку основних психічних і соціальних якостей. Без міжособового спілкування неможливе повноцінне формування психічних функцій підлітка, його психічних властивостей і всієї особи в цілому [23].

Роль конфліктів в підлітковому віці достатньо велика. Як і в будь-якому іншому віці, конфлікти підлітків носять як позитивний, так і негативний варіанти результату. Вище ми привели деякі приклади позитивної і негативної ролі конфліктів в розвитку підлітків, яких розглянемо детальніше.

Неблагополуччя у відносинах підлітків між собою, розрив відносин один з одним має для підлітка багатобічні негативні наслідки як в плані виникнення важких

переживань, так і формування його особи в цілому.

З ускладненням системи суспільних відносин, потреба в приналежності до якої-небудь групи задовольняється тільки при підпорядкуванні різноманітним суспільним нормам і розпорядженням, задовольняючи при цьому соціальні очікування тих, що оточують. Поступово на цій основі виробляється потреба слідувати нормам, звичаям, традиціям групи, оскільки інакше особа неминуче вступає в постійний стійкий конфлікт з тими, що оточують і кінець кінцем буде відторгнута групами, до яких вона належить [25].

Багато підлітків переживають складнощі в контактах з однолітками і переживають свою самоту хворобливо. Будь-які труднощі в соціальній сфері призводять до порушення діяльності, відносин, породжують негативні емоції і переживання, викликають відчуття дискомфорту. Все це може мати несприятливі наслідки для розвитку особи дитини.

Окрім міжособового на розвиток особи підлітка робить великий вплив внутрішньоособовий конфлікт, який, безумовно, тісно пов'язаний з першим: причиною внутрішньоособового конфлікту може стати міжособовий, а міжособового - внутрішньоособовий.

Головна особливість підлітка - особистісна нестабільність. Ганна Фрейд так описала цю особливість: «Підлітки виключно егоїстичні, вважають себе центром Всесвіту і єдиним предметом, гідним інтересу, і в той же час ні в один з наступних періодів свого життя вони не здатні на таку відданість і самопожертвування. Вони вступають в пристрасні любовні відносини - лише для того, щоб обірвати їх так само раптово, як і почали. З одного боку, вони з ентузіазмом включаються в життя спільноти, а з іншого - вони охоплені пристрастю до самотності. Вони коливаються між сліпим підпорядкуванням обраному ними лідеру і викликає бунтом проти будь-якої влади»[52].

У дитини в підлітковому віці відбувається переорієнтація одних цінностей на інші. Підліток прагне зайняти нову соціальну позицію, відповідну його потребам і можливостям. При цьому соціальне визнання, схвалення, прийняття у світі дорослих і однолітків для нього стають життєво важливими. Тільки їх присутність гарантує, що

підліток відчуває власну цінність. Тому не випадково витoki підліткових конфліктів лежать, як правило, у сім'ї, стосунках її членів (сварки, неприйняття дитини, її примус, у тому числі покарання, страх тощо). [20]. Виділяють чотири групи підлітків за певним типом поведінки з урахуванням спрямованості їх особистості.

Першу групу підлітків можна охарактеризувати стійким комплексом ненормальних, аморальних, примітивних потреб, потягом до споживчих захоплень, спотворенням цінностей і установок. Егоїзм, байдужість до переживань інших, сварки, безавторитетність — типові характеристики цих дітей. Вони егоцентричні, цинічні, озлоблені, грубі, злі, нахабні, дратівливі. У їх поведінці переважає фізичний гнів.

До другої групи підлітків відносяться ті, чиї потреби та цінності спотворені. Володіючи більш-менш широким колом інтересів, їх відрізняє різкий індивідуалізм, прагнення зайняти привілейоване становище на шкоду зазіхання на слабких, наймолодших. Їм властива імпульсивність, швидка зміна настрою, обман, дратівливість. У цих дітей викривлені уявлення про мужність і суспільство. Вони люблять біль інших. Бажання використовувати фізичну силу проявляється у них ситуативно і лише проти тих, хто слабший.

Третю групу підлітків характеризує конфлікт між викривленими і позитивними потребами, цінностями, установками та поглядами. Їх відрізняють односторонні інтереси, обман, обман. Ці діти не шукають досягнень, успіхів, вони мляви. У їхній поведінці переважає непрямий і словесний гнів.

До четвертої групи належать підлітки з дещо спотвореними потребами, але разом з тим відсутністю певних інтересів і дуже вузьким колом спілкування. Вони безсилі, підозрілі, попереджають перед сильнішими товаришами. Для цих дітей властиві боягузтво і розплата. У їхній поведінці переважає словесний гнів і негатив. Агресія в особистісних характеристиках підлітків формується переважно як форма протесту проти нерозуміння дорослих, через невдоволення своїм становищем у суспільстві, що також проявляється у відповідній поведінці. У той же час на розвиток агресивності у підлітка можуть впливати природні особливості його темпераменту, наприклад, збудливість і сила емоцій, які сприяють формуванню таких рис характеру,

як запальність, дратівливість і невміння тримати себе в руках.

Природно, що в стані фрустрації підліток зі схожою психічною організацією шукає вихід із внутрішньої напруги, зокрема бійки, лайок тощо. інший варіант, ніж бійка чи принаймні словесні погрози. Найбільш повну картину сутності агресивної поведінки підлітків дає аналіз їх мотивацій. Помітну роль у цій мотивації відіграють негативні емоції та почуття: гнів, страх, помста, ворожість тощо. Агресивна поведінка підлітків, пов'язана з цими 18 емоціями, призводить до бійок, побиття, обзивання, тілесних ушкоджень тощо [20].

У сучасному суспільстві проблема агресивної поведінки є однією з центральних психолого-виховних проблем. Психологи виділяють наступні форми агресивних реакцій: Фізичний напад (напад) - застосування фізичної сили проти іншої особи. Непряма агресія - дії, обхідним шляхом, спрямовані на іншу людину (плітки, злі жарти) або спалахи люті не спрямовані ні на кого (крик, тупотіння, грюкання дверима). Вербальна агресія - це вираження негативних почуттів як у формі, так і у змісті вербальних відповідей. Схильність до роздратування - схильність проявляти, при найменшому збудженні, дратівливість, різкість, грубість. Негативізм — це опозиційна поведінка, зазвичай спрямована проти влади чи лідерства. Образа - заздрість і ненависть до інших, викликана почуттям гіркоти, гніву на весь світ за реальні або уявні страждання. Недовіра - недовіра та обережність до людей, засновані на переконанні, що інші мають намір завдати шкоди [10].

Глибина конфлікту залежить від: рівня соціального розвитку оточення; наявності суперечностей між принципами родинного та шкільного виховання; ступеня впливу значущих ровесників та ін.

Таким чином, підлітковий вік характеризується підвищеною конфліктністю у всіх сферах. Проте конфлікт є невід'ємною частиною становлення особи. Без конфлікту особа неможлива, оскільки саме в конфлікті відбувається становлення і розвиток особи, що дає великий стрибок у разі дозволу конфліктній ситуації.

Причинами конфліктності підлітків з дорослими та однолітками:

- *прояви дорослості*. На тлі фізичних і психологічних змін у підлітка, відбувається спроба і необхідність у яскраво вираженому показі усим своєї дорослості. І тут

- виникають нові потреби і бажання. Однак, часто підлітки не можуть задовольнити цю свою потребу, що породжує конфлікти вдома або в школі. Виникають перші любовні почуття і інтимні потреби, але предмет його обожнювання не відповідає взаємністю. Це призводить до конфлікту всередині особистості, що сприяє провокації конфліктів через незадоволення самим собою;
- *шалена впертість і негативізм*, коли підліток починає ігнорувати вимоги або прохання батьків, робить на зло або прямо протилежне. Така поведінка, демонстрація непослуху для нього є спробою самоствердитися;
 - *прагнення до самотійності*. Один з основних мотивів, який рухає підлітком - це бажання відокремитись від батьків. Це ознака того, що в його розвитку все відбувається вчасно і правильно, повноцінно. У спілкуванні з своїми батьками він визначає межі дозволеного йому, поступово розширюючи їх в сторони, таким чином визначаючи, до якої міри батьки готові піти на поступки і де варто вже зупинитися;
 - *відстоювання власних прав і інтересів* Підліток відчуває зміни, які пов'язані з його дорослішанням, це дає йому їжу для роздумів про те, що можна вже використовувати певні привілеї, відведені дорослим. Найбільш часто відстоювання прав стосується часу укладання спати і повернення з вулиці, від друзів, спроби ходити в ті місця, які вони вважають потрібними і спілкуватися з тими людьми, які їм цікаві, без указки батьків;
 - *спілкування з однолітками*. Знайомі і друзі в цей період для підлітка стають дорогими для себе людьми в житті, є свого роду ідеалами і прикладами для наслідування. Підлітки збиваються в групки, де є один або кілька лідерів, які стають авторитетами для всіх інших. І вони зміщують з авторитетного місця батьків, важливим стає не їхня думка, а визнання всередині групи і з боку її лідера;
 - *спроби пошуку “себе” і розуміння своїх можливостей*. Підлітки пробують різні види діяльності, спорту або творчості, визначаючи свої здібності і можливості. Найчастіше це штовхає їх на необґрунтований і надмірний ризик, а також на зухвалу поведінку щодо ровесників і батьків;

- *рефлексія, особливо увагу до власної особистості.* Підлітки поступово починають зосереджуватися на своїх почуттях, думках, аналізують свою поведінку і вчинки, емоції і ставлення до навколишнього, етичні та моральні якості, а також реакції на різних людей і події. Вони визначають структуру своєї особистості, порівнюючи її з іншими людьми, складають про себе самих певну думку, порівнюючи його з ідеальним чином;
- *увага до зовнішнього вигляду.* Приділяючи особливо велику увагу своїй зовнішності та одязі, зачісці і стилю увагу, підлітки намагаються приховати певні комплекси, самими ж ними культивовані - великий ніс, криві ноги, і т.д. Підлітки зазвичай судять про людину по зовнішності, поки ще не вміючи розуміти привабливість внутрішню, тому їм важливо як їх "зустрічають по одягу", саме таким чином поки підлітки завойовують авторитет серед однолітків.
- *сильний потяг до протилежної статі.* Поява симпатій і перше кохання, інтерес до протилежної статі, робота гормонів. Підлітки освоюють дорослі ролі і статеву поведінку, вчаться побудові відносин. Вони закохуються, але переживають з приводу взаємних почуттів, переживають за можливість бути відкинутими, і не знають, як правильно вести себе в таких ситуаціях. Подібні почуття приносять підліткам цілу палітру переживань, що виливається в особливості поведінки, конфліктам у спілкування з друзями і рідними.

1.3. Психологічні детермінанти конфліктної поведінки підлітків

Визначення психологічних чинників, що впливають на динаміку та кінцевий результат розвитку конфліктної поведінки, важливе для розуміння психологічних механізмів регуляції поведінки особистості підлітка. Це важливо для розробки методологічних основ психодіагностики, прогнозування та корекції міжособистісних конфліктів у більш широкому контексті.

Підліток - "маргінальна" особистість, і в цьому полягає особлива специфіка його становища і поведінки. Він знаходиться між двома групами, так як не хоче більше належати до групи дітей і намагається перейти в групу дорослих, але вони його туди ще не приймають. Тому чим більший розрив між двома групами і довший

період непристосованості підлітка, тим з більшими труднощами протікає підлітковий період.

Виготський Л.С. зазначав, що перехідний період включає два ряди процесів: "натуральний ряд становлять процеси біологічного дозрівання особистості, включаючи статеве дозрівання, а соціальний ряд – процеси навчання та соціалізації в широкому сенсі цього слова" [15]. Центральним новоутворенням особистості підлітка є формування відчуття власної дорослості: не просто бути, але і здаватися дорослим. Джерелами виникнення відчуття дорослості є значні зрушення фізичного розвитку, початок статевого дозрівання і соціальні джерела, а також їх усвідомлення самим підлітком.

Конфліктність є рисою особистості, первинними чинниками якої виступають природні задатки і соціальний досвід, і можна припустити, що є три види психологічних детермінантів конфліктної поведінки підлітків:

- детермінанти, пов'язані з психофізіологічними особливостями розвитку (перенесені травми мозку або інфекції, спадкові хвороби, відставання розумового розвитку, особливості нервової системи, зокрема, процесів збудження і гальмування);
- психологічні детермінанти - особливості особистості (статеві особливості, ситуація внутрішньо-сімейного розвитку, рівень самооцінки, акцентуації характеру);
- соціальні детермінанти - фактори мікро- і макросередовища. Відповідно до визначення поняття "конфліктність" ці детермінанти включають соціальний досвід підлітка: соціальну некомпетентність (недостатній рівень способів соціального реагування), педагогічний менеджмент і, можливо, тип навчального закладу.

Дані психологічні детермінанти в різному ступені обумовлюють підліткову конфліктність, тобто мають свою ієрархічну структуру. На наш погляд, важливе місце займають психологічні детермінанти, зокрема, ситуація внутрішньо-сімейного розвитку.

В нашому дослідженні ми розглянули такі чинники, які, на нашу думку, мають

певний вплив на формування конфліктності особистості і є її детермінантами, а саме – емоційний стан, тривожність, агресивність, та темперамент.

Перша детермінанта – *темперамент*, яка є вродженою, тобто біологічнозумовленою рисою особистості і становить основу розвитку характеру. Проблематика темпераменту зацікавила науковців ще в античну епоху. Гіппократ, виходячи з уявлень тих часів, заявляв, що темперамент характеризується порушенням в співвідношенні 4 рідин в тілі: крові (по лат .- «сангвіс»), лімфи (по-лат .- «флягма»), жовчі (по-лат .- «холі»), чорної жовчі (полат .- «мелана холі») [23]. Виходячи з вчення про 4 рідини Гіппократа, відомий доктор античності Клавдій Гален (II ст. До н.е.) запропонував першу типологію темпераментів. Сангвічний характер він пов'язував з домінуванням крові, холеричний - жовчі, сангвінічний - лімфи, меланхолійний - чорної жовчі [23, с.109]. Близько до гуморальних теорій темпераменту стоїть сформульована П. Ф. Лесгафтом ідея, що в основі виявлення темпераменту лежать властивості системи кровообігу [37]. Так, *темперамент* – це сукупність стійких динамічних особливостей психічних процесів людини [8]. У разі необхідності виділити особливості поведінки, які спричинені темпераментом, від тих, які породжені іншими особливостями та станами людини, важливо враховувати, що:

- 1) властивості темпераменту проявляють себе однаково в різних видах діяльності у особистості, тобто є сталими;
- 2) вони є стійкими і постійними протягом життя;
- 3) різні властивості темпераменту поєднуються та утворюють стійку структуру[23].

У той же час І. Павлов довів наявність закономірності у вияві індивідуальних особливостей темпераменту та висунув ідею того, що в основі їх лежать такі властивості нервових процесів, як: збудження та гальмування, їх врівноваженість і рухливість[37].

Д. І. Фельдштейн стверджує про те, що якщо потреба підлітка в інтимно особистісному спілкуванні задовольняється, то розвиток особистості здійснюється в позитивному напрямку, але коли потреба підлітка в соціально орієнтованій формі спілкування залишається незадоволеною і обумовлює перевагу стихійно-групового

спілкування, то призводить до негативного напрямку розвитку особистості підлітка. Ось чому необхідне цілеспрямоване включення підлітка в систему багатопланової діяльності, що забезпечує успішну форму поведінки, корекцію занедбаності, конфліктності, агресивності чи пасивності [51, с. 109-113]. З цього випливає, що, у зв'язку із завершенням у старшому підлітковому віці бурхливого біологічного розвитку, функціональні системи організму, зокрема темперамент, стабілізується, через що інтереси та схильності у старшокласників набувають стійкого характеру, зростає рівень особистісної рефлексії та направленість на навчально-професійну діяльність [33].

У проблемі *агресивності* як чиннику конфліктності підлітка, розуміються акти ворожості, та такі дії, які шкодять іншій особі або об'єкту. Агресивність є поведінковою реакцією, що характеризується проявом сили в спробі завдати шкоди або збитків особистості або суспільству[22].

Важливо зазначити, що агресивна поведінка в підлітковому віці може бути спровокована багатьма факторами:

- індивідуальний (на рівні психобіологічних передумов);
- психолого-педагогічний (проявляється в наслідках шкільного та сімейного виховання);
- соціально-психологічний (негативні наслідки взаємодії підлітка зі своїм найближчим оточенням та властивими даному віку соціальними групами);
- особистісний (у ставленні підлітка до оточуючої його ситуації та власного кола спілкування, до його норм та цінностей, особливостей впливу, а також в особистих орієнтаціях і особистої здатності до саморегулювання своєї поведінки);
- соціальний (включає соціальні та соціально-економічні умови життя та розвитку суспільства)[2].

Можемо говорити про три основних підходи в поясненні агресивності: як природжена властивість людини; як реакція на фрустрацію; як характеристика поведінки, що формується як наслідок навчання та виховання [10].

Підліткова агресія може виникати в результаті різноманітних та комплексних причин, а також може мати різні прояви [13]. Серед форм агресивних реакцій підлітка,

що зустрічаються в різних джерелах, виділяють фізичну агресію, пасивну, вербальну, схильність до роздратування, негативізм. У той же час з форм ворожих реакцій відзначаються: образа та підозрілість. У той же час емоційний стан підлітка також відіграє значну роль у виникненні конфліктності на даному віковому етапі. Адже емоційна сфера людини є одним із регуляторів поведінки та діяльності людини. Це проявляється у тому, що саме наші емоції, почуття, настрої, афекти тощо сприяють визначенню тих напрямків та способів здійснення діяльності, що найбільшою мірою забезпечують задоволення тих чи інших потреб, стимулюють саму діяльність [15].

Емоційний стан є довготривалим проявом (від декількох днів до декількох місяців). Важливою характеристикою є відносна статичність. Емоційний стан не направлений на певний предмет, він виступає у вигляді фонові характеристики [43]. Емоційний стан особистості значно залежить від характеру та інтенсивності актуальної потреби та оцінки можливості її задоволення. У разі, якщо вірогідність задоволення такої потреби задовільна, ми спостерігаємо виникнення позитивних емоційних станів, у випадку незадоволення— негативних.

У підлітковому віці емоційні стани часто стають менш стабільними ніж в інші періоди життя людини, а також здатні набувати вираженості як певного афекту, що залежить також і від вияву акцентуацій характеру на даному віковому етапі [43]. Емоційна напруженість виникає за актуалізації мотиву самоствердження; цей стан відбиває розбіжність внутрішніх спонукань особистості з об'єктивними складовими її діяльності – діяльності значущої, складної. Необхідність самоствердження та прояв власної індивідуальності у підлітковому віці набувають певної загостреності, що у певних ситуаціях і здатне спровокувати конфлікт, якщо підліток відчуватиме певні утиски та обмеження як від свого найближчого оточення, так і від малознайомих людей.

Наступна детермінанта, яка була обрана нами для дослідження – це *тривожність*.

Тривожність розглядається нами як психологічна властивість, що спричиняє внутрішній психологічний дискомфорт і при наявному стійкому прояві набуває характеру тривоги і може стимулювати виникнення різноманітних конфліктних

ситуацій [29]. Тривога є проявом занепокоєння у ситуації, коли під загрозу ставиться цінність, що життєво важлива для існування особистості. Встановлено, що тривожність є наслідком активізації і невирішеності внутрішніх конфліктів, які як правило, належать до етичної сфери [29]. За загальноприйнятим визначенням тривожність визначають як відчуття неконкретної, невизначеної загрози, що супроводжується очікуванням неблагополучних змін [4].

У психології розрізняють тривожність як: емоційний стан (ситуативна тривожність); стійку характеристику особистості (особистісна тривожність).

Тривожність загалом, як зазначають дослідники цих станів, Ч. Спілбергер зокрема, може, як і багато соматичних захворювань, бути “реактивного” (ситуативного) типу, а також “хронічного” (особистісного).

Ситуативна тривожність – це та, яка спричинена певною критичною ситуацією для психіки здорової людини, особистісна – є частиною характеру й свідчить про тривожний тип особистості. Тому ці явища класифікують як тривогу і тривожність, де перша – явище одиничне, натомість друга – відбиває стійкий особистісний стан. Якщо ситуативну тривогу неможливо узагальнити через численні варіанти ситуацій, то певні загальні риси формування стійкого типу тривожної особистості варто розглянути. Е. Борн ситуативною тривожністю називає ту, яка виникає у вигляді реакції тільки на конкретну ситуацію, наприклад, їзда по автостраді або відвідування лікаря [57, с. 15].

Проблему тривоги у психоаналізі ґрунтовно розглядав З. Фройд. Він розділив тривожність на три групи: об’єктивну, невротичну, моральну. Формування невротичної тривожності він пов’язував з витісненням. Слідуючи за логікою З. Фрейда, причиною тривожності є витіснений негативний досвід минулого, або серія негативних досвідів. Спираючись на емпіричні дані, психологи різних напрямків, підтверджуючи висновки З. Фрейда, тривогу називають фундаментальною властивістю або динамічним центром неврозу [53, с. 24].

Варто зазначити, що кожна людина має свій оптимальний рівень тривожності [15]. Дане явище називають корисною тривожністю. Оптимальний рівень тривожності за дотримання його адекватного рівня виступає для людини важливим

компонентом самоконтролю та самовиховання.

В якості ще одного чинника конфліктної поведінки підлітків виступає неадекватність сформованих уявлень про інших, завищена самооцінка, яка не відповідає реальним можливостям людини, тенденція до самоствердження за рахунок інших. У цих випадках можливе виникнення стійкої орієнтації на переважне сприйняття негативних якостей оточуючих, переважання у відносинах негативних оцінок.

Висновки до першого розділу

1. У зарубіжній психології проблема конфліктів знайшла своє відображення в роботах представників різних наукових підходів: психоаналітичного (З. Фрейд, К. Юнг та А. Адлер); соціотропного (У. Мак Дугалл); етнологічного (К. Лоренц); теорії групової динаміки (К. Левін, Д. Креч); фрустраційно-агресивного (Д. Доллард, Н. Міллер); поведінкового (А.Басс); соціометричного (Дж. Морено); когнітивного (Ф. Хайдер, Т. Ньюком). Найбільший внесок у дослідження саме міжособистісних конфліктів вніс, на нашу думку, М. Дойч. У його теорії конфлікт описується як наслідок об'єктивного зіткнення інтересів. Він виділяє два типи взаємодії у міжособистісному конфлікті: конкуренція і кооперація. Дослідження конфлікту з погляду діяльнісного підходу (Т. Полозова) уможливило формулювання понятійно-концептуальних схем міжособистісних конфліктів. Велику увагу приділено ролі суб'єктивного чинника виникнення конфлікту, виділено поняття конфліктної ситуації, конфліктної поведінки. У межах діяльнісного підходу сформувався чітке уявлення про суперечності предметно-ділового характеру, зумовлені особливостями спільної групової діяльності, як об'єктивної детермінанти міжособистісних конфліктів, можна зауважити, що в психологічній науці існує значна кількість теорій, які обґрунтовують конфліктну поведінку суто з психологічних позицій. Вчені, що були засновниками таких концепцій, не відкидали роль соціального середовища, в якому відбуваються всі процеси міжособистісної взаємодії. Однак, на їх думку, соціальні фактори є неосновними, вони підлягають контролю і детермінації з боку

психології особистості. Їх позицію можна звести до наступного положення: якщо конфлікти виникають під дією соціальних чинників, отже їх можна певним чином контролювати, змінювати або попереджувати. На відміну від соціальних факторів, психологічні стримати неможливо, вони існують разом з людиною, залежать від її особистісної сфери, свідомості і навіть підсвідомості.

2. З'ясовані особливості підліткового віку та притаманні йому головні особливості. У даному віці провідними видами діяльності є міжособистісне спілкування з дорослими і ровесниками, суспільно корисна праця і навчання, що позитивно позначається на розвитку психіки та особистості загалом. Спілкування з однолітками у підлітковому віці реалізує ряд важливих функцій: функція обміну інформацією; вдосконалення навичок взаємодії з однолітками; збагачення емпатійних навичок; налагодження контактів з протилежною статтю і засвоєння гендерних ролей; становлення автономності підлітка, його незалежності від дорослих; здобуття досвіду та набуття прийняттого соціального статусу.

3. Оцінюючи причини підвищеної конфліктності підлітків, слід визнати, що в значній мірі вона залежить від рівня їх самосвідомості. Значна кількість особистісних новоутворень в цьому віці залежить від розвитку Я-концепції підлітка, сформованих вмій самоконтролювати, саморегулювати свою поведінку і вчинки. Внутрішні позиції та критерії, які створює підліток у своїй свідомості дуже часто входять в суперечності з таким же ідеалізованим, максималістським світом іншої особи підліткового віку. Виявлення внутрішньої картини самооцінки та її співставлення з образом "Я" іншого, може стати предметом емпіричного дослідження для виявлення причин конфліктної поведінки підлітків.

4. Кожен психологічний чинник конфліктної поведінки підлітків має свої особливості протікання, а також причини їхнього впливу на конфліктність підлітка. Саме вивчення психологічних чинників надає можливість зосередити свою увагу на людині та її особистісних якостях. Так, було зазначено характеристику кожного типу темпераменту з точки зору участі у конфлікті; причини виникнення агресивності; особливості емоційного стану та тривожності як каталізатора конфліктності тощо.

5. Профілактика міжособистісних конфліктів серед підлітків повинна вестися

одночасно по всіх напрямках: створення об'єктивних умов, що перешкоджають виникненню і деструктивному розвитку перед конфліктних ситуацій; блокування особистісних причин виникнення конфліктів; усунення соціально - психологічних причин виникнення конфліктів серед підлітків. Запобіганню конфлікту сприяє все, що забезпечує збереження нормальних міжособистісних стосунків, зміцнює взаємну повагу і довіру.

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНФЛІКТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

2.1. Організаційні та змістові аспекти дослідження

Дослідження відбувалось у Боярському академічному ліцеї “Лідер” з 1 вересня по 4 жовтня 2022 року. Мова навчання в ліцеї: українська. В закладі також викладають такі іноземні мови: англійська, німецька, польська.

З метою вирішення основного завдання нашого дослідження та перевірки гіпотетичного положення, нами було складено програму емпіричного дослідження конфліктної поведінки підлітків. Вибірку склали учні 5 – Б гімназійного класу і 5 – В гімназійного класу (по старим введенням, 9 клас), Боярського академічного ліцею «Лідер», 60 дітей, з яких 28 – хлопчиків і 32 – дівчаток.

З метою виявлення зовнішніх психологічних чинників, які впливають на конфліктну поведінку у підлітків, була розроблена авторська анкета. Анкета містить 18 запитань з метою оцінювання:

- стосунків підлітка з батьками;
- ставлення однокласників до підлітка;
- психологічного клімату в сім’ї;
- психологічного клімату в класі;

Методики, які ми обрали, відповідають меті і завданням нашого дослідження, а також включають в себе проведення якісного і кількісного аналізу експериментальних даних з використанням методів математичної статистики при їх обробці. Дослідження проводилося у дистанційній формі. Усі учасники добровільно приймали участь у дослідженні.

Для перевірки гіпотетичного положення ми використовували діагностичний інструментарій у вигляді наступних методик:

1. Методика міжособистісних відносин Т.Лірі.
2. Методика Q-сортування В. Стефансона.

3. Методика діагностики стану агресії у підлітків Басса та Дарки.
4. Методика діагностики схильності особистості до конфліктної поведінки К. Томаса.

1. Методика діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі. (Додаток А)

Мета: Тест досліджує уявлення особистості про себе. Дана методика створена Т. Лірі, Р. Лефоржем, Р. Сазеком і призначена для визначення уявлень суб'єкта про себе й своє ідеальне "Я". Також вона допомагає вивчити особливості взаємостосунків у малих групах. При дослідженні міжособистісних відносин найчастіше виділяються два чинники: домінування-підпорядкування і дружелюбність-агресивність (рис. 3.1.). Саме ці чинники визначають загальне враження про людину в процесах міжособистісного сприйняття.

Рис. 3.1 Діскограма для визначення основних чинників міжособистісних взаємин

Опитувальник містить 128 оцінних думок, з яких у кожному з 8 типів відносин утворюються 16 пунктів, упорядкованих по висхідній інтенсивності. Методика побудована так, що думки, направлені на виявлення якого-небудь типу відносин,

розташовані не підряд, а особливим чином: вони групуються по 4 і повторюються через рівну кількість визначень. При обробці підраховується кількість відносин кожного типу: авторитарний, егоїстичний, агресивний, підозрілий, підлеглий, залежний, доброзичливий, альтруїстичний.

Методика може використовуватися як для самооцінки, так і для оцінки спостережуваного поведінки людей ("зі сторони"). В останньому випадку випробуваний відповідає на питання як би за іншої людини, ґрунтуючись на своєму уявленні про нього. Підсумовуючи результати такого тестування різних членів групи (наприклад, трудового колективу), можна скласти узагальнений "описовий" портрет будь-якого її члена, наприклад, лідера. І робити висновки про ставлення до нього інших членів групи.

2. Методика Q-сортування В. Стефансона (Додаток Б)

Мета: Методика дозволяє визначити шість основних тенденцій поведінки людини в реальній групі: залежність, незалежність, товарицькість, нетоварицькість, прийняття «боротьби» і «уникнення боротьби».

Тенденція до залежності визначена як внутрішнє прагнення індивіда до прийняття групових стандартів і цінностей: соціальних і морально-етичних. Тенденція до товарицькості свідчить про контактності, прагненні створити емоційні зв'язки як у своїй групі, так і за її межами. Тенденція до «боротьби» - активне прагнення особистості брати участь в груповому житті, домагатися більш високого статусу в системі міжособистісних взаємин; на противагу цій тенденції уникнення «боротьби» показує прагнення піти від взаємодії, зберегти нейтралітет у групових суперечках і конфліктах, схильність до компромісних рішень. Кожна з цих тенденцій має, на наш погляд, внутрішню і зовнішню характеристику, тобто залежність, товарицькість і «боротьба» можуть бути істинними, внутрішньо притаманними особистості, а можуть бути зовнішніми, своєрідною «маскою», що приховує справжнє обличчя людини. Якщо число позитивних відповідей у кожній сполученій парі (залежність - незалежність, товарицькість - нетоварицькість, прийняття «боротьби» - уникнення «боротьби») наближається до 20, то ми говоримо про

справжній перевазі тієї чи іншої стійкої тенденції, властивій індивіду, і виявляється не тільки в певній групі, а й за її межами.

3. Методика діагностики стану агресії у підлітків Басса та Дарки (Додаток В)

Мета: виявити переважаючу форму агресії.

Методика Басса-Дарки була використана нами для діагностики загального рівня ворожості та агресивності досліджуваних. В методику включені ситуації, які трапляються з індивідом при взаємодії з членами сім'ї, під час навчання або роботи. Досліджуються основні деструктивні тенденції, взаємини, негативні переживання, а також оцінки подій.

Тест містить 75 тверджень та дозволяє визначити такі показники: фізична агресія, непряма агресія, роздратування, негативізм, образа, підозрілість, вербальна агресія, почуття провини, а також дві додаткові – індекс агресії та ворожості, перша з яких визначається за сумою шкал фізичної агресії, вербальної агресії та роздратування, а друга – за сумою шкал підозрілості та образи. Аналіз результатів здійснюється за допомогою підрахунку балів, підсумковий показник яких і визначає рівень вираження кожної з характеристик у підлітків.

У даній методиці питання може відноситися тільки до однієї форми агресії і всі питання формулюються таким чином, щоб найбільшою мірою послабити вплив суспільного схвалення відповіді на питання.

4. Методика діагностики схильності особистості до конфліктної поведінки К. Томаса. (Додаток Г)

Мета: визначення переважного способу поведінки людини в конфліктних ситуаціях. З метою діагностики стилю поведінки у конфліктній ситуації нами було використано методику К. Томаса «Стратегії поведінки в конфліктних ситуаціях» (адаптована Н. В. Грішиной). Ця методика дозволяє не лише виявити типову реакцію на конфлікт і пояснює, наскільки вона доцільна та ефективна, а й дає інформацію про інші способи вирішення конфліктної ситуації. За кількістю балів, набраною за кожною шкалою, можна зрозуміти, наскільки виражена тенденція до прояву

відповідних форм поведінки у конфліктній ситуації: суперництво, співробітництво, компроміс, уникнення, пристосування.

Опис методики:

На ранніх етапах вивчення конфліктів широко використовувався термін "вирішення конфліктів", який має на увазі, що конфлікт можна і необхідно розв'язувати або елімінувати. Таким чином, метою вирішення конфліктів був деякий ідеальний безконфліктний стан, де люди працюють в повній гармонії.

Однак, останнім часом ставлення фахівців до цього аспекту дослідження конфліктів істотно змінилося. Це викликано, на думку К.Томаса, двома обставинами: усвідомленням марності зусиль з повної елімінації конфліктів, а також підтвердженням наявності позитивних функцій конфліктів. Звідси, згідно з підходом К.Томаса, наголос повинен бути перенесений з елімінування конфліктів на управління ними. Тому, автор вважає за потрібне сконцентрувати увагу на таких аспектах зміни конфліктів: які форми поведінки в конфліктних ситуаціях характерні для людей, які з них є більш продуктивними або деструктивними; яким чином можна стимулювати продуктивну поведінку.

Для опису типів поведінки людей в конфліктних ситуаціях, К.Томас запропонував двовимірну модель регулювання конфліктів, основними вимірами в якій є кооперація (пов'язана з увагою людини до інтересів інших людей, залучених до конфлікту) і напористість (для якої характерний акцент на захисті власних інтересів). Відповідно цим двом вимірам, автор виділяє наступні способи регулювання конфліктів:

1) *Змагання (конкуренція)*, як прагнення досягти своїх інтересів на шкоду іншому. Людина, що використовує стиль конкуренції, дуже активна і намагається йти до вирішення конфлікту власним шляхом. Вона не надто зацікавлена у співробітництві з іншими людьми, натомість є здатною на вольові рішення.

Згідно опису К. Томаса, вона намагається в першу чергу задовольнити власні інтереси за рахунок чужих, примушуючи інших людей приймати ваше вирішення проблеми. Задля досягнення мети вона використовує свої вольові якості. Це може бути ефективним стилем в тому випадку, коли людина тримає в руках певну владу.

Однак це не той стиль, який ефективно можна використовувати в спілкуванні між людьми.

Наведемо кілька прикладів випадків, коли можна використовувати стиль суперництва:

- підсумок є дуже важливим для людини;
- людина має певний авторитет для прийняття рішення і є очевидним, що це рішення є найкращим;
- коли немає іншого виходу;
- людина не може показати, що вона розгубилася.

2) *Пристосування* — на протизагу суперництву, принесення в жертву власних інтересів заради іншого. Цей стиль означає те, що людина діє спільно з іншою людиною, не намагаючись відстоювати власні інтереси. Цей підхід можна використовувати, коли результат важливий для партнера та не дуже важливий для певної людини. Також стиль є корисним в тих ситуаціях, коли партнер має більшу владу. Поступаючись, погоджуючись або жертвуючи власними інтересами, людина може пом'якшити ситуацію.

3) *Компроміс* - використовуючи стиль компромісу, людина трохи поступається власними інтересами, щоб задовольнити їх в іншому. Інша сторона робить те саме. Такі дії можуть певною мірою нагадувати співробітництво. Однак компроміс досягається на більш поверхневому рівні порівняно зі співробітництвом. Компроміс часто є вдалим відступом чи навіть останньою можливістю прийти до певного рішення.

4) *Уникнення* — відсутність як прагнення до кооперації, так і тенденції до досягнення власних цілей. Цей підхід реалізується тоді, коли людина не відстоює свої права, не співробітничает ні з ким для вирішення проблеми або просто ухиляється від конфлікту. Цей стиль можна використовувати цю тактику, коли вирішується не надто важливе питання або коли становище безвихідне. Не дивлячись на те, що багато хто вважає ухилення слабкістю, часто така "відстрочка" може стати шансом залагодити ситуацію.

5) *Співпраця*, коли учасники ситуації приходять до альтернативи, що повністю задовольняє інтереси обох сторін. Слідуючи такому стилю, людина бере активну участь у вирішенні конфлікту, але при цьому намагається саме співробітничати з іншою людиною. Цей стиль вимагає складної та тривалої роботи, оскільки спочатку відкриваються потреби, інтереси всіх сторін конфлікту, а потім проходить активне їх обговорення. Для успішного використання стилю співробітництва необхідно витратити певний час на пошук прихованих інтересів іншої сторони.

К.Томас вважає, що при уникненні конфлікту жодна з сторін не досягає успіху. При таких формах поведінки, як конкуренція, пристосування і компроміс, або один з учасників виявляється у виграші, а інший програє, або вони обидва програють, оскільки йдуть на компромісні поступки. І тільки в ситуації співпраці обидві сторони виявляються у виграші. У своєму опитувальнику з виявлення типових форм поведінки К.Томас описує кожний з п'яти наведених можливих варіантів 12 судженнями про поведінку індивіда в конфліктній ситуації. У різних поєднаннях вони згруповані в 30 пар. Тест можна використати в груповому варіанті, як в поєднанні з іншими тестами, так і окремо. У кожній з поданих пар необхідно вибрати те судження, яке є найбільш типовим для вашої поведінки. Відведений час — не більш 15-20 хвилин.

2.2. Емпіричне дослідження конфліктної поведінки підлітків

З метою вирішення основного завдання нашого дослідження та перевірки гіпотетичного положення, було складено програму емпіричного дослідження конфліктної поведінки підлітків. База дослідження проводилась у Боярському академічному ліцеї “Лідер”. Вибірку склали учні 5-Б гімназійного класу і 5-В гімназійного класу (звичні нам 9 класи), 62 дітей, з яких 26 – хлопчиків і 36 – дівчаток.

Для перевірки гіпотетичного положення ми використовували діагностичний інструментарій у вигляді наступних методик:

1. Методика міжособистісних відносин Т.Лірі.
2. Методика Q-сортування В. Стефансона.

3. Методика діагностики стану агресії у підлітків Басса та Дарки.
4. Методика діагностики схильності особистості до конфліктної поведінки К. Томаса.

Проведення вказаних методик дозволило нам зафіксувати отримані результати, які були згруповані по кожній з методик.

Результати емпіричного дослідження та їх обговорення

2.2.1 Описові статистики та перевірка розподілів на нормальність

2.2.2 Кореляційні зв'язки між шкалами обраних методик

2.2.3 Кореляційні зв'язки шкал, що характеризують конфліктну поведінку підлітків, зі шкалами, отриманими в результаті збору анкетних даних

Анкета + методики діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі

Анкета + методики Q сортування

2.2 Результати емпіричного дослідження та їх обговорення

2.2.1 Описові статистики та перевірка розподілів на нормальність

Вибірка складається з 34 дівчат (76 %) та 11 хлопців (24 %).

Рис. 2.1 Відсоток розподілу респондентів за гендерною ознакою.

Стосовно віку: 34 досліджуваним (76 % вибірки) рівно 14 років. Частка дітей 12, 13 та 15 років зображена на рис.

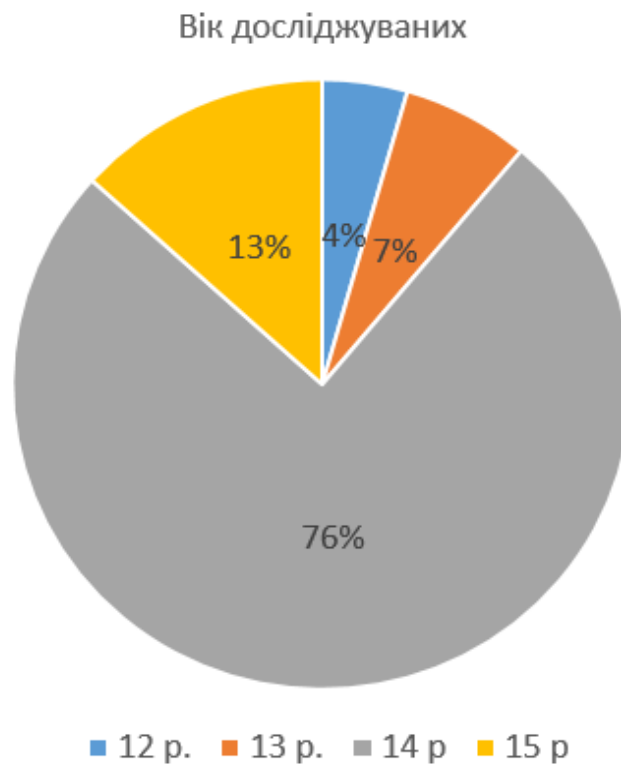

Рис. 2.2. Відсоток розподілу респондентів за віком.

Більшість дітей з нашої вибірки проживають і з матір'ю, і з батьком. 16 проживають також разом з бабусею і лише 8 – з дідусем.

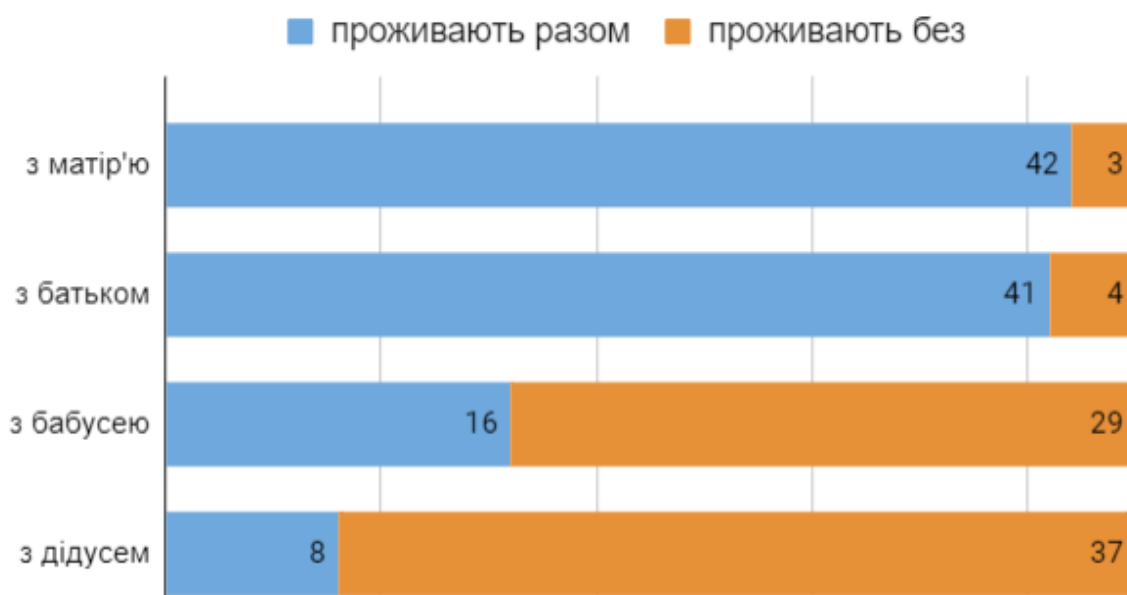

Рис. 2.3. Діаграма відсоткового розподілу респондентів за проживанням.

Рис. 2.4. Діаграма відсоткового розподілу респондентів в конфліктах з батьками.

Рис. 2.5. Діаграма розподілу респондентів у конфліктах з товаришами

Частота, з якою виступав(ла) ініціатором конфлікту

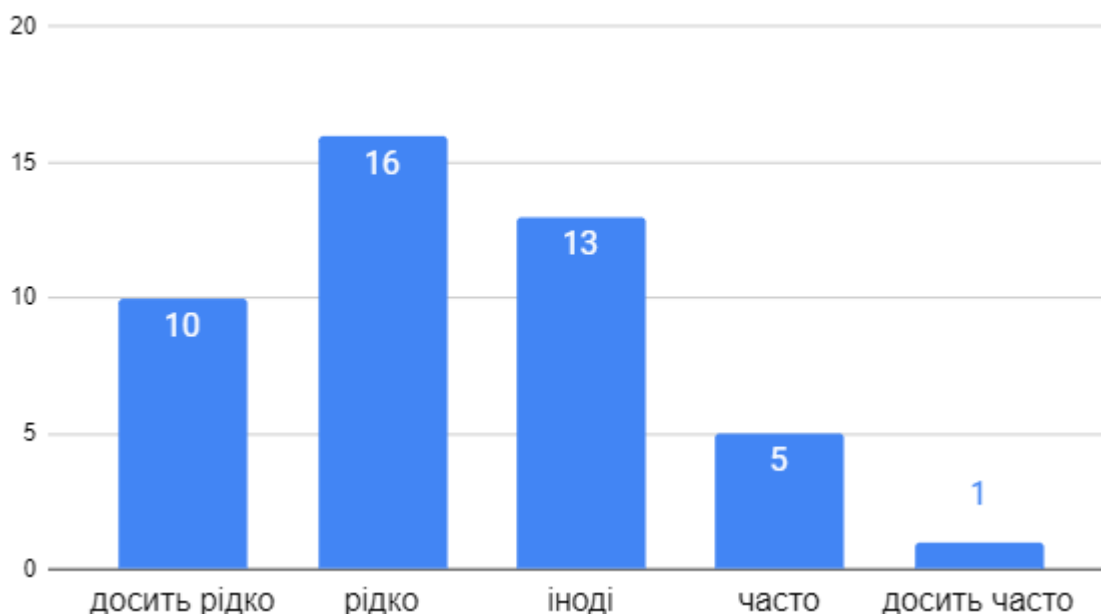

Рис. 2.6. Відсотковий розподіл частоти, з якою виступали ініціатором конфлікту

Рис.2.7. Розподіл домінування кожного з типів у респондентів згідно методики Т.Лірі

З рис. 2.7. бачимо, що найбільш розповсюдженим типом міжособистісної взаємодії, серед підлітків, є агресивний (28%). Другим за розповсюдженістю є підозрілий тип міжособистісної взаємодії (19%). Не поступається у виявленні й

авторитарний тип, який є притаманний (16%) досліджуваних. Далі, за розповсюдженістю у виявленні, йде підпорядкований тип (11%), за ним - егоїстичний тип міжособистісної взаємодії (14%). Останніми за розповсюдженістю у досліджуваних, як домінуючих, виявились доброзичливий (6%) та альтруїстичний (6%) типи міжособистісної взаємодії.

Методика «Q-сортування». Метою даного опитувальника є дослідження уявлень людини про самого себе. Високий рівень респонденти мають за шкалами: залежність, товариськість та втеча від «боротьби». При цьому, у кількісній визначеності, високий рівень за даними шкалами не є домінуючим. Так, наприклад, за шкалою залежність, більшість респондентів (44%) мають середній показник. Щодо шкали товариськість, домінуючий рівень прояву у респондентів – середній, 72% опитуваних. За шкалою втеча від «боротьби» домінуючим є також середній показник – 44%. Шкала прийняття боротьби також має досить значний показник за вираженістю низького рівня – 80% опитуваних.

Також, дана методика має ще одну частину аналізу, що спрямована на встановлення амбівалентності показників. Результати, що були отримані під час дослідження безпосередньо даної частини, наведені у таблиці (див. табл. 2.2.1)

Табл. 2.2.1.

Дані про амбівалентність параметрів особистості у підлітків за методикою «Q - сортування»

Шкали	Залежність - незалежність	Товариськість - нетовариськість	Прийняття «боротьби» - втеча від «боротьби»
Кіл-ть, респ	20	25	4
Кіл-ть, %	28%	36%	5%

Амбівалентність, що проявляється за шкалами «залежність-незалежність» наявна у 28% респондентів, характеризує даних респондентів як тих, хто має певний внутрішній конфлікт, який обумовлений прагненням особистості прийняти встановлені групові норми та стандарти, а також одночасне їх заперечення, через

власні принципи та цінності. Така характеристика проявляється у поведінці нерішучістю під час спілкування, але проявляє певну самостійність при цьому.

Амбівалентність за шкалами «товариськість-нетовариськість» наявна у 36% респондентів, характеризує їх як тих, хто має внутрішній конфлікт між пошуком гармонії встановлення емоційного контакту із групою та байдужістю до групових проблем.

Амбівалентність шкал «прийняття боротьби та втеча від боротьби» примана 5% вибірки. Можемо стверджувати, що даний відсоток респондентів має внутрішній конфлікт, який обумовлено їх бажанням отримати значний соціальний статус, відстоювати власні погляди та активно брати участь у житті колективу, а також, схильності до компромісів та намаганнями не протидіяти групі.

Згідно методики Басса Дарки у підлітків вираженим стає негативізм (65%), спостерігається зростання фізичної, а також вербальної агресії, тоді як агресивність непряма менш виражена. У випробуваних спостерігається чітко виражена динаміка всіх форм агресивності (рис. 2.9)

Загалом агресивні прояви у підлітковому віці мають тенденцію до підвищення.

Рис 2.9. Результати за методикою Басса-Дарки

Як ми можемо бачити за діаграмою, індекс агресивності у 82% учнів вище норми, в той час, як індекс ворожості вище норми у лише 20% опитаних. Аналіз результати за 8 шкалами методики Басса-Дарки показали нам наступне:

- Шкала «Фізична агресія» вище норми у 20% учнів;
- Шкала «Непряма агресія» вище норми у 26% учнів;
- Шкала «Роздратування» вище норми у 18% учнів;
- Шкала «Образа» вище норми у 10% учнів;
- Шкала «Вербальна агресія» вище норми у 9% учнів;
- Шкала «Підозрілість» вище норми у 5% учнів;
- Шкала «Негативізм» вище норми у 9% учнів;
- Шкала «Почуття провини» вище норми у 3% учнів.

За даними результатами можна зробити висновок, що найбільш розповсюджений показник агресії в даній вибірці є непряма агресія та фізична агресія, а найменш – почуття провини.

Таблиця 2.2.2.

Дані щодо стилів поведінки підлітків у конфліктній ситуації (за методикою К. Томаса)

<i>Стилі поведінки</i>	<i>Кількість респондентів</i>	<i>%</i>
Уникання	2	6,35%
Суперництво	20	37,30%
Пристосування	12	32,10%
Компроміс	6	17,90%
Співпраця	4	12,70%

Також виявлено підлітків, які не готові до конструктивної поведінки в конфлікті. Для цього використано методику К.Томаса. Виявилось, що конкуруючий тип поведінки у конфлікті демонструють 37,3% підлітків, співпрацю – 12,7%, компромісний – 17,9%, уникаючий – 6,3%, пристосування – 32,1% школярів. Отже, більшість підлітків

(69,4%) демонструють конкуруючий тип та пристосовуючий тип поведінки в конфлікті.

2.2.2 Кореляційні зв'язки між шкалами обраних методик

Оскільки основна мета нашої роботи – дослідити що впливає на конфліктну поведінку підлітків, ми в першу чергу встановлювали кореляції шкал методик конфліктної поведінки зі шкалами міжособистісних відносин та тенденціями поведінки в групі.

Оскільки вагома частка шкал всіх методик не мала нормального розподілу, ми використовували для кореляційного аналізу коефіцієнт кореляції Спірмена.

Досліджуючи кореляції шкал методики діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі зі шкалами методики діагностики стану агресії у підлітків Басса та Дарки, було встановлено, що найбільшу кількість кореляцій мають Агресивний та Підозрілий типи відносин.

Агресивний тип відносин позитивно корелює зі всіма шкалами методики Басса та Дарки окрім лише шкали Провина.

Підозрілий тип відносин позитивно корелює зі всіма шкалами методики Басса та Дарки окрім лише шкали Фізична агресія.

Авторитарний тип позитивно корелює зі шкалою Непряма агресія (коэф. Спірмена = 0.383**, $p = 0.009$) та Вербальна агресія (коэф. Спірмена = 0.304 *, $p = 0.042$)

Егоїстичний тип позитивно корелює зі шкалою Вербальна агресія (коэф. Спірмена = 0.422 **, $p = 0.004$).

Таблиця 2.1

Кореляційні зв'язки між шкалами методики діагностики стану агресії у підлітків Басса та Дарки та шкалами 1-4 методики діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі

		Авторитарний	Егоїстичний	Агресивний	Підозрілий
--	--	--------------	-------------	------------	------------

Фізична агресія	коэф. Спірмена	-0.045	0.235	0.384 **	0.229
	p	0.771	0.120	0.009	0.130
Непряма агресія	коэф. Спірмена	0.383 **	0.148	0.404 **	0.456 **
	p	0.009	0.331	0.006	0.002
Роздратування	коэф. Спірмена	0.175	0.266	0.543 ***	0.708 ***
	p	0.249	0.077	< .001	< .001
Негативізм	коэф. Спірмена	-0.018	0.271	0.415 **	0.447 **
	p	0.905	0.071	0.005	0.002
Образа	коэф. Спірмена	0.177	0.182	0.454 **	0.664 ***
	p	0.245	0.233	0.002	< .001
Підозрілість	коэф. Спірмена	-0.011	0.089	0.499 ***	0.752 ***
	p	0.941	0.562	< .001	< .001
Вербальна агресія	коэф. Спірмена	0.304 *	0.422 **	0.372 *	0.433 **
	p	0.042	0.004	0.012	0.003
Провина	коэф. Спірмена	0.117	-0.107	0.024	0.358 *
	p	0.443	0.486	0.877	0.016

Підпорядкований тип позитивно корелює зі шкалами Образа (коэф. Спірмена = 0.296 *, p = 0.048), Підозрілість (коэф. Спірмена = 0.309 *, p = 0.039) та Провина (коэф. Спірмена = 0.363 *, p = 0.014).

Товариський тип негативно корелює зі шкалою Фізична агресія (коэф. Спірмена = - 0.317 *, p = 0.034).

Альтруїстичний тип негативно корелює зі шкалою Вербальна агресія (коэф. Спірмена = - 0.356 *, p = 0.017) та позитивно корелює зі шкалою Провина (коэф. Спірмена = 0.395 **, p = 0.007).

Не було встановлено кореляцій шкали Залежний з жодної зі шкал методики Басса та Дарки.

**Кореляційні зв'язки між шкалами методики діагностики стану агресії у
підлітків Басса та Дарки та шкалами 5-8 методики діагностики
міжособистісних відносин Т. Лірі**

		Підпорядковани й	Залежний	Товариський	Альтруїстичний
Фізична агресія	коэф. Спірмена	-0.196	-0.247	-0.317 *	-0.278
	P	0.197	0.102	0.034	0.065
Непряма агресія	коэф. Спірмена	0.012	-0.058	-0.167	-0.218
	P	0.938	0.703	0.273	0.150
Роздратування	коэф. Спірмена	0.134	-0.007	-0.152	-0.215
	P	0.379	0.961	0.320	0.156
Негативізм	коэф. Спірмена	-0.004	-0.010	-0.141	-0.286
	P	0.978	0.950	0.356	0.057
Образа	коэф. Спірмена	0.296 *	0.095	0.033	0.061
	P	0.048	0.535	0.827	0.689
Підозрілість	коэф. Спірмена	0.309 *	0.257	0.043	0.095
	P	0.039	0.088	0.777	0.534
Вербальна агресія	коэф. Спірмена	-0.188	-0.152	-0.179	-0.356 *
	P	0.215	0.320	0.239	0.017
Провина	коэф. Спірмена	0.363 *	0.284	0.251	0.395 **
	P	0.014	0.059	0.096	0.07

Досліджуючи кореляції шкал методики Q-сортування В. Стефансона зі шкалами методики діагностики стану агресії у підлітків Басса та Дарки, було встановлено:

- Шкала Незалежність позитивно корелює зі шкалами Образа (коэф. Спірмена = 0.296 *, $p = 0.048$) та Вербальна агресія (коэф. Спірмена = 0.504 ***, $p < 0.001$).
- Зрештою сполучена пара Залежність негативно корелює зі шкалою Вербальна агресія (коэф. Спірмена = -0.375 *, $p = 0.011$).
- Товариськість позитивно корелює зі шкалою Провина (коэф. Спірмена = 0.353 *, $p = 0.017$)

Таблиця 2.3

Кореляційні зв'язки між шкалами методики діагностики стану агресії у підлітків Басса та Дарки та шкалами 1-5 методики Q-сортування В. Стефансона

		Залежність	Незалежність	Залежність- сполучена пара	Товариськість	Нетоварись- кість
Фізична агресія	коэф. Спірмена	-0.005	0.220	-0.275	-0.158	0.105
	p	0.976	0.147	0.068	0.301	0.491
Непряма агресія	коэф. Спірмена	0.231	0.274	-0.077	0.264	0.121
	p	0.127	0.068	0.615	0.080	0.430
Роздратування	коэф. Спірмена	0.145	0.247	-0.118	0.162	0.273
	p	0.344	0.102	0.441	0.288	0.069
Негативізм	коэф. Спірмена	0.086	0.251	-0.149	0.200	0.249
	p	0.575	0.097	0.329	0.187	0.099

Образа	коэф.					
	Спірмена	0.269	0.296 *	-0.097	0.162	0.245
	p	0.074	0.048	0.526	0.289	0.104
Підозрілість	коэф.					
	Спірмена	0.117	0.185	-0.091	-0.042	0.237
	P	0.443	0.223	0.551	0.785	0.117
Вербальна агресія	коэф.					
	Спірмена	0.120	0.504 ***	-0.375 *	0.257	0.120
	P	0.434	< .001	0.011	0.088	0.432
Провина	коэф.					
	Спірмена	0.265	0.179	0.047	0.353 *	0.151
	P	0.079	0.239	0.761	0.017	0.323

- Прийняття боротьби позитивно корелює з низкою шкал: Непряма агресія (коэф. Спірмена = 0.424 *, p = 0.004), Роздратування (коэф. Спірмена = 0.413 **, p = 0.005), Негативізм (коэф. Спірмена = 0.558 *, p < 0.001), Підозрілість (коэф. Спірмена = 0.328 *, p = 0.028) та Вербальна агресія (коэф. Спірмена = 0.647 ***, p < 0.001);
- Уникнення боротьби позитивно корелює зі шкалами Образа (коэф. Спірмена = 0.332 *, p = 0.026), Підозрілість (коэф. Спірмена = 0.374 *, p = 0.011) та Провина (коэф. Спірмена = 0.374 *, p = 0.011);
- Зрештою сполучена пара Прийняття боротьби позитивно корелює зі шкалою Вербальна агресія (коэф. Спірмена = 0.480 ***, p < 0.001).

Таблиця 2.4

Кореляційні зв'язки між шкалами методики діагностики стану агресії у підлітків Басса та Дарки та шкалами 6-9 методики Q-сортування В. Стефансона

		Товариськість - сполучена пара	Прийняття "боротьби"	Уникнення "боротьби"	Прийняття "боротьби"-
--	--	-----------------------------------	-------------------------	-------------------------	--------------------------

					сполучена пара
Фізична агресія	коэф. Спірмена	-0.092	0.219	-0.124	0.207
	р	0.549	0.148	0.417	0.173
Непряма агресія	коэф. Спірмена	0.176	0.424 **	0.054	0.249
	р	0.249	0.004	0.722	0.099
Роздратування	коэф. Спірмена	0.003	0.413 **	0.180	0.155
	р	0.983	0.005	0.236	0.310
Негативізм	коэф. Спірмена	0.006	0.558 ***	0.166	0.259
	р	0.966	< .001	0.276	0.086
Образа	коэф. Спірмена	-0.018	0.250	0.332 *	-0.057
	р	0.906	0.097	0.026	0.709
Підозрілість	коэф. Спірмена	-0.140	0.328 *	0.374 *	-0.027
	р	0.360	0.028	0.011	0.859
Вербальна агресія	коэф. Спірмена	0.216	0.647 ***	-0.024	0.480 ***
	р	0.154	< .001	0.873	< .001
Провина	коэф. Спірмена	0.158	0.198	0.374 *	-0.076
	р	0.301	0.191	0.11	0.622

В подальшому перейдемо до дослідження зв'язків шкал методики діагностики схильності особистості до конфліктної поведінки К.Томаса.

Найбільшу кількість кореляцій зі шкалами методики діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі мають шкали Суперництво та Пристосування.

Суперництво позитивно корелює зі шкалою Егоїстичний (коэф. Спірмена = 0.574 ***, $p < 0.001$), а негативно корелює зі шкалами Підпорядкований (коэф.

Спірмена = -0.500 ***, $p < 0.001$), Залежний (коэф. Спірмена = -0.376 *, $p = 0.011$) та Альтруїстичний (коэф. Спірмена = -0.632 ***, $p < 0.001$);

Пристосування негативно корелює зі шкалою Егоїстичний (коэф. Спірмена = -0.343 *, $p = 0.021$) та позитивно корелює зі шкалами Підпорядкований (коэф. Спірмена = 0.510 ***, $p < 0.001$), Товариський (коэф. Спірмена = 0.490 ***, $p < 0.001$) та Альтруїстичний (коэф. Спірмена = 0.697 ***, $p < 0.001$).

Шкала Уникання негативно корелює зі шкалою Егоїстичний (коэф. Спірмена = -0.496 ***, $p < 0.001$).

Інших кореляцій не було встановлено.

Таблиця 2.5

Кореляційні зв'язки між шкалами методики діагностики схильності особистості до конфліктної поведінки К.Томаса та шкалами методики діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі

		Суперництво	Співробітництво	Компроміс	Уникання	Пристосування
Авторитарний	коэф. Спірмена	0.197	-0.066	-0.250	-0.135	0.043
	p	0.194	0.665	0.098	0.378	0.780
Егоїстичний	коэф. Спірмена	0.574 ***	-0.092	-0.169	-0.496 ***	-0.343 *
	p	< .001	0.548	0.268	< .001	0.021
Агресивний	коэф. Спірмена	0.199	-0.137	0.028	0.088	-0.233
	p	0.190	0.368	0.857	0.564	0.124
Підозрілий	коэф. Спірмена	0.159	-0.140	0.064	-0.006	-0.133
	p	0.296	0.359	0.674	0.970	0.385
Підпорядкований	коэф. Спірмена	-0.500 ***	0.142	0.108	0.107	0.510 ***
	p	< .001	0.353	0.482	0.486	< .001

Залежний	коэф.					
	Спірмена	-0.376 *	0.067	0.233	0.177	0.240
	p	0.011	0.662	0.123	0.245	0.113
Товариський	коэф.					
	Спірмена	-0.264	0.072	-0.105	-0.095	0.490 ***
	p	0.079	0.639	0.491	0.534	< .001
Альтруїстичний	коэф.					
	Спірмена	-0.632 ***	0.206	0.062	0.109	0.697 ***
	p	< .001	0.174	0.684	0.476	< .001

Найбільшу кількість кореляцій зі шкалами методики К. Томаса також мають шкали Суперництво та Пристосування.

Суперництво негативно корелює зі сполученою парою Залежність (коэф. Спірмена = -0.377 *, $p = 0.011$) та Уникнення боротьби (коэф. Спірмена = -0.427 **, $p = 0.003$) та позитивно корелює зі шкалами Прийняття боротьби (коэф. Спірмена = 0.381 **, $p = 0.010$) та сполученою парою Прийняття боротьби (коэф. Спірмена = 0.621 ***, $p < 0.001$).

Пристосування позитивно корелює зі сполученою парою Залежність (коэф. Спірмена = 0.299 *, $p = 0.046$) та Уникнення боротьби (коэф. Спірмена = 0.340 *, $p = 0.022$) та негативно корелює зі шкалою Прийняття боротьби (коэф. Спірмена = -0.329 *, $p = 0.027$) та зі сполученою парою Прийняття боротьби (коэф. Спірмена = -0.523 ***, $p < 0.001$)

Уникання негативно корелює зі сполученою парою Прийняття боротьби. (коэф. Спірмена = -0.306 *, $p = 0.041$).

Для шкал Співробітництво та Компроміс не було встановлено кореляцій.

Таблиця 2.6

Кореляційні зв'язки між шкалами методики діагностики схильності особистості до конфліктної поведінки К.Томаса та шкалами методики Q-сортування В. Стефансона

		Суперництво	Співробітництво	Компроміс	Уникання	Прийняття
Залежність	коэф. Спірмена	-0.207	0.089	0.075	0.022	0.206
	p	0.173	0.560	0.626	0.887	0.174
Незалежність	коэф. Спірмена	0.268	0.028	-0.200	-0.159	-0.169
	p	0.075	0.853	0.188	0.296	0.268
Залежність - сполучена пара	коэф. Спірмена	-0.377 *	0.046	0.219	0.161	0.299 *
	p	0.011	0.764	0.149	0.291	0.046
Товариськість	коэф. Спірмена	0.108	0.122	-0.069	-0.015	-0.155
	p	0.479	0.425	0.655	0.924	0.308
Нетовариськість	коэф. Спірмена	0.056	-0.110	0.093	0.017	-0.056
	p	0.714	0.472	0.543	0.913	0.714
Товариськість - сполучена пара	коэф. Спірмена	0.096	0.167	-0.150	-0.076	-0.110
	p	0.531	0.273	0.324	0.618	0.473
Прийняття "боротьби"	коэф. Спірмена	0.381 **	-0.096	-0.085	-0.061	-0.329 *
	p	0.010	0.530	0.581	0.690	0.027
Уникнення "боротьби"	коэф. Спірмена	-0.427 **	-0.027	0.200	0.270	0.340 *
	p	0.003	0.863	0.187	0.073	0.022
Прийняття "боротьби"- сполучена пара	коэф. Спірмена	0.621 ***	-0.041	-0.164	-0.306 *	-0.523 ***
	p	< .001	0.791	0.280	0.041	< .001

2.2.3 Кореляційні зв'язки шкал, що характеризують конфліктну поведінку підлітків, зі шкалами, отриманими в результаті збору анкетних даних

Проводячи дослідження ми збирали також анкетні дані, куди увійшли демографічні показники та біографічні відомості, а також низка питань, що стосуються суб'єктивної оцінки досліджуваних своїх особливостей.

Досліджуючи кореляційні зв'язки суб'єктивних оцінок особливостей досліджуваних зі шкалами методики діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі, найбільшу кількість кореляцій встановлено для шкал Агресивний, Підозрілий та Альтруїстичний.

Шкали Агресивний та Підозрілий позитивно корелюють з анкетними питаннями «Часто дратують вади товаришів» та «Часто виникає бажання побути на самоті», а негативно – зі шкалою «Дружній клас».

Шкала Агресивний позитивно корелює також з питанням «Вважає себе конфліктною людиною» та «Часто виступає ініціатором конфлікту».

Таблиця 2.7

Кореляційні зв'язки суб'єктивних оцінок особливостей досліджуваних зі шкалами 1-4 методики діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі

		Авторитарний	Егоїстичний	Агресивний	Підозрілий
Складність спілкування з людьми	коэф. Спірмена	-0.256	-0.110	0.013	-0.009
	p	0.089	0.474	0.934	0.954
Вважає себе конфліктною людиною	коэф. Спірмена	0.106	0.021	0.371 *	0.226
	p	0.488	0.890	0.012	0.135
Часто виступає ініціатором конфлікту	коэф. Спірмена	0.110	0.060	0.445 **	0.285
	p	0.473	0.693	0.002	0.057

Часто схильний(а) погоджуватися з думкою товариша з метою уникнення конфлікту	коэф. Спірмена	0.176	-0.128	-0.112	-0.037
	p	0.248	0.402	0.465	0.807
Часто дратують вади товаришів	коэф. Спірмена	0.361 *	0.282	0.416 **	0.461 **
	p	0.015	0.060	0.004	0.001
Часто були конфлікти з товаришами через особливості характеру	коэф. Спірмена	0.224	0.109	0.276	0.360 *
	p	0.139	0.476	0.066	0.015
Часто виникає бажання побути на самоті	коэф. Спірмена	0.115	0.258	0.429 **	0.668 ***
	p	0.453	0.087	0.003	< .001
Схильний(а) вибачати образу	коэф. Спірмена	-0.083	-0.230	-0.281	-0.052
	p	0.587	0.129	0.061	0.734
Схильний(а) аналізувати свої вчинки	коэф. Спірмена	0.051	0.097	-0.039	0.054
	p	0.742	0.524	0.801	0.723
Схильний(а) стримувати власні почуття та емоції	коэф. Спірмена	0.046	0.082	0.034	0.034
	p	0.765	0.594	0.822	0.827
Дружній клас	коэф. Спірмена	0.375 *	-0.092	-0.297 *	-0.417 **
	p	0.011	0.548	0.048	0.004

Шкала Альтруїстичний негативно корелює з питаннями «Вважає себе конфліктною людиною» та «Часто були конфлікти з товаришами через особливості характеру», та позитивно корелює з «Часто схильний(а) погоджуватися з думкою товариша з метою уникнення конфлікту» та «Схильний(а) вибачати образу».

**Кореляційні зв'язки суб'єктивних оцінок особливостей досліджуваних зі
шкалами 5-8 методики діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі**

		Підпоряд- кований	Залежний	Товариськи й	Альтруїстичний
Складність спілкування з людьми	коэф. Спірмена	0.171	0.322 *	-0.003	0.165
	p	0.260	0.031	0.986	0.280
Вважає себе конфліктною людиною	коэф. Спірмена	-0.169	-0.211	-0.231	-0.314 *
	p	0.268	0.163	0.126	0.036
Часто виступає ініціатором конфлікту	коэф. Спірмена	-0.029	-0.205	-0.281	-0.256
	p	0.851	0.176	0.061	0.090
Часто схильний(а) погоджуватися з думкою товариша з метою уникнення конфлікту	коэф. Спірмена	0.072	0.199	0.367 *	0.319 *
	p	0.640	0.189	0.013	0.033
Часто дратують вади товаришів	коэф. Спірмена	-0.099	-0.099	0.095	-0.216
	p	0.519	0.519	0.533	0.155
Часто були конфлікти з товаришами через особливості характеру	коэф. Спірмена	-0.158	-0.075	-0.180	-0.326 *
	p	0.299	0.623	0.235	0.029
Часто виникає бажання побути на самоті	коэф. Спірмена	0.218	0.062	-0.085	-0.120
	p	0.151	0.683	0.580	0.431
Схильний(а) вибачати образу	коэф. Спірмена	0.324 *	0.184	0.356 *	0.465 **

	p	0.030	0.226	0.016	0.001
Схильний(а) аналізувати свої вчинки	коэф.				
	Спірмена	0.314 *	-0.051	-0.103	0.080
	p	0.035	0.740	0.500	0.604
Схильний(а) стримувати власні почуття та емоції	коэф.				
	Спірмена	0.251	0.011	0.132	0.050
	p	0.096	0.941	0.386	0.744
Дружній клас	коэф.				
	Спірмена	-0.209	-0.052	0.147	0.124
	p	0.169	0.735	0.334	0.416

Досліджуючи кореляційні зв'язки суб'єктивних оцінок особливостей досліджуваних зі шкалами методики Q-сортування В. Стефансона, найбільшу кількість кореляцій встановлено для шкал Незалежність та Прийняття боротьби.

Шкала Незалежність позитивно корелює зі шкалами «Часто дратують вади товаришів», «Часто були конфлікти з товаришами через особливості характеру», «Часто виникає бажання побути на самоті».

Таблиця 2.9

Кореляційні зв'язки суб'єктивних оцінок особливостей досліджуваних зі шкалами 1-5 методики Q-сортування В. Стефансона

		Залеж- ність	Незалеж- ність	Залежність- сполучена пара	Товарись- кість	Нетоварись- кість
Складність спілкування з людьми	коэф.					
	Спірмена	0.138	-0.227	0.268	-0.267	-0.073
	P	0.367	0.134	0.075	0.077	0.632
Вважає себе конфліктною людиною	коэф.					
	Спірмена	-0.160	0.069	-0.186	-0.118	-0.014
	P	0.292	0.653	0.221	0.440	0.930
Часто виступає ініціатором конфлікту	коэф.					
	Спірмена	0.117	0.103	0.046	0.186	0.173

	P	0.443	0.502	0.765	0.220	0.255
Часто схильний(а) погоджуватися з думкою товариша з метою уникнення конфлікту	коэф. Спірмена	0.217	0.183	-0.038	0.165	0.071
	P	0.152	0.228	0.804	0.279	0.643
Часто дратують вади товаришів	коэф. Спірмена	0.206	0.422 **	-0.214	0.282	0.282
	P	0.174	0.004	0.157	0.061	0.061
Часто були конфлікти з товаришами через особливості характеру	коэф. Спірмена	0.018	0.322 *	-0.200	0.202	0.240
	P	0.908	0.031	0.189	0.184	0.113
Часто виникає бажання побути на самоті	коэф. Спірмена	0.248	0.326 *	-0.147	0.118	0.323 *
	P	0.101	0.029	0.337	0.441	0.031
Схильний(а) вибачати образу	коэф. Спірмена	0.227	-0.104	0.306 *	-0.083	-0.251
	p	0.134	0.495	0.041	0.590	0.096
Схильний(а) аналізува- ти свої вчинки	коэф. Спірмена	-0.057	0.075	-0.103	0.057	0.030
	p	0.711	0.626	0.503	0.710	0.846
Схильний(а) стримувати власні почуття та емоції	коэф. Спірмена	-0.001	-0.074	0.074	-0.100	0.233
	p	0.994	0.630	0.627	0.514	0.124
Дружній клас	коэф. Спірмена	0.079	0.134	-0.009	0.337 *	-0.084
	p	0.604	0.380	0.952	0.024	0.585

Шкала Прийняття боротьби позитивно корелює зі шкалами «Вважає себе конфліктною людиною», «Часто виступає ініціатором конфлікту», «Часто дратують вади товаришів», «Часто були конфлікти з товаришами через особливості характеру» та «Часто виникає бажання побути на самоті».

Таблиця 2.10

Кореляційні зв'язки суб'єктивних оцінок особливостей досліджуваних зі шкалами 6-9 методики Q-сортування В. Стефансона

		Товариськість- сполучена пара	Прийняття "боротьби"	Уникнення "боротьби"	Прийняття "боротьби"- сполучена пара
Складність спілкування з людьми	коэф. Спірмена	-0.119	-0.025	0.272	-0.212
	p	0.436	0.869	0.071	0.162
Вважає себе конфліктною людиною	коэф. Спірмена	-0.040	0.430 **	-0.208	0.437 **
	p	0.793	0.003	0.170	0.003
Часто виступає ініціатором конфлікту	коэф. Спірмена	-0.001	0.463 **	-0.068	0.348 *
	p	0.997	0.001	0.656	0.019
Часто схильний(а) погоджуватися з думкою товариша з метою уникнення конфлікту	коэф. Спірмена	0.090	0.009	0.273	-0.245
	p	0.555	0.955	0.070	0.104
Часто дратують вади товаришів	коэф. Спірмена	0.030	0.556 ***	0.210	0.250
	p	0.845	< .001	0.167	0.098

Часто були конфлікти з товаришами через особливості характеру	коэф.				
	Спірмена	-0.043	0.482 ***	0.132	0.214
	p	0.781	< .001	0.386	0.158
Часто виникає бажання побути на самоті	коэф.				
	Спірмена	-0.144	0.474 **	0.415 **	0.089
	p	0.346	0.001	0.005	0.563
Схильний(а) вибачати образу	коэф.				
	Спірмена	0.087	-0.169	0.086	-0.151
	p	0.571	0.268	0.574	0.323
Схильний(а) аналізувати свої вчинки	коэф.				
	Спірмена	0.004	-0.078	-0.007	-0.089
	p	0.977	0.610	0.965	0.563
Схильний(а) стримувати власні почуття та емоції	коэф.				
	Спірмена	-0.295 *	-0.053	0.295 *	-0.291
	p	0.049	0.727	0.049	0.053
Дружній клас	коэф.				
	Спірмена	0.206	-0.212	-0.083	-0.018
	p	0.175	0.162	0.586	0.906

Досліджуючи кореляційні зв'язки суб'єктивних оцінок особливостей досліджуваних зі шкалами методики діагностики стану агресії у підлітків Басса та Дарки, найбільшу кількість кореляцій встановлено для шкал Непряма агресія, Роздратування, Негативізм та Вербальна агресія. З кожною з перших трьох шкал позитивно корелюють анкетні питання: «Часто виступає ініціатором конфлікту», «Часто дратують вади товаришів», «Часто були конфлікти з товаришами через особливості характеру», «Часто виникає бажання побути на самоті».

Вербальна агресія корелює з усіма тими анкетними питаннями, окрім лише «Часто виникає бажання побути на самоті».

Окрім того Вербальна агресія позитивно корелює зі шкалою «Вважає себе конфліктною людиною» та негативно корелює зі шкалою «Схильний(а) стримувати власні почуття та емоції».

Інші шкали також мають пару кореляцій з певними анкетними питаннями.

Таблиця 2.11

Кореляційні зв'язки суб'єктивних оцінок особливостей досліджуваних зі шкалами 1-4 методики діагностики стану агресії у підлітків Басса та Дарки

		Фізична агресія	Непряма агресія	Роздратування	Негативізм
Складність спілкування з людьми	коэф. Спірмена	-0.056	-0.105	-0.151	-0.199
	P	0.717	0.491	0.321	0.190
Вважає себе конфліктною людиною	коэф. Спірмена	0.256	0.326 *	0.262	0.174
	P	0.090	0.029	0.082	0.253
Часто виступає ініціатором конфлікту	коэф. Спірмена	0.215	0.414 **	0.426 **	0.414 **
	p	0.157	0.005	0.003	0.005
Часто схильний(а) погоджуватися з думкою товариша з метою уникнення конфлікту	коэф. Спірмена	-0.203	-0.104	-0.026	-0.006
	p	0.182	0.497	0.863	0.968
Часто дратують вади товаришів	коэф. Спірмена	0.125	0.472 **	0.518 ***	0.488 ***
	p	0.414	0.001	< .001	< .001
Часто були конфлікти з товаришами через особливості характеру	коэф. Спірмена	-0.079	0.311 *	0.447 **	0.313 *
	p	0.605	0.038	0.002	0.036

Часто виникає бажання побути на самоті	коэф.				
	Спірмена	0.184	0.378 *	0.635 ***	0.394 **
	p	0.227	0.011	< .001	0.007
Схильний(а) вибачати образу	коэф.				
	Спірмена	-0.347 *	-0.045	-0.233	-0.108
	p	0.019	0.768	0.123	0.481
Схильний(а) аналізувати свої вчинки	коэф.				
	Спірмена	-0.041	0.155	0.127	0.209
	p	0.789	0.310	0.406	0.168
Схильний(а) стримувати власні почуття та емоції	коэф.				
	Спірмена	0.068	0.118	-0.047	-0.048
	p	0.655	0.441	0.757	0.755
Дружній клас	коэф.				
	Спірмена	-0.138	-0.043	-0.377 *	-0.153
	p	0.368	0.779	0.011	0.316

**Кореляційні зв'язки суб'єктивних оцінок особливостей досліджуваних зі
шкалами 5-8 методики діагностики стану агресії у підлітків Басса та Дарки**

		Образа	Підозрілість	Вербальна агресія	Провина
Складність спілкування з людьми	коэф. Спірмена	-0.015	0.099	-0.263	0.104
	p	0.922	0.518	0.081	0.497
Вважає себе конфліктною людиною	коэф. Спірмена	0.168	0.215	0.387 **	0.038
	p	0.269	0.155	0.009	0.804
Часто виступає ініціатором конфлікту	коэф. Спірмена	0.272	0.159	0.543 ***	0.157
	p	0.071	0.296	< .001	0.304
Часто схильний(а) погоджуватися з думкою товариша з метою уникнення конфлікту	коэф. Спірмена	0.120	0.043	-0.021	0.203
	p	0.432	0.781	0.889	0.181
Часто дратують вади товаришів	коэф. Спірмена	0.421 **	0.396 **	0.368 *	0.083
	P	0.004	0.007	0.013	0.589
Часто були конфлікти з товаришами через особливості характеру	коэф. Спірмена	0.318 *	0.250	0.325 *	0.253
	P	0.033	0.098	0.029	0.094
Часто виникає бажання побути на самоті	коэф. Спірмена	0.637 ***	0.679 ***	0.212	0.348 *
	P	< .001	< .001	0.163	0.019
Схильний(а) вибачати образу	коэф. Спірмена	-0.088	-0.047	-0.113	0.261
	P	0.564	0.759	0.461	0.084

Схильний(а) аналізувати свої вчинки	коэф. Спірмена	0.183	0.027	-0.082	0.063
	P	0.229	0.860	0.591	0.679
Схильний(а) стримувати власні почуття та емоції	коэф. Спірмена	0.169	0.075	-0.340 *	0.029
	P	0.267	0.626	0.022	0.848
Дружній клас	коэф. Спірмена	-0.258	-0.327 *	-0.189	-0.123
	P	0.086	0.028	0.214	0.422

Досліджуючи кореляційні зв'язки суб'єктивних оцінок особливостей досліджуваних зі шкалами методики діагностики схильності особистості до конфліктної поведінки К.Томаса, було встановлено всього пару кореляцій:

- Шкали «Схильний(а) вибачати образу» та «Схильний(а) стримувати власні почуття та емоції» позитивно корелюють зі шкалою Пристосування;
- Шкала «Дружній клас» позитивно корелює зі шкалою Співробітництво.

Таблиця 2.13

Кореляційні зв'язки суб'єктивних оцінок особливостей досліджуваних зі шкалами методики діагностики схильності особистості до конфліктної поведінки К.Томаса

		Супер- ництво	Співробіт- ництво	Компромі- с	Уникання	Присто- сування
Складність спілкування з людьми	коэф. Спірмена	-0.156	-0.267	0.288	-0.082	0.267
	p	0.307	0.077	0.055	0.594	0.076
Вважає себе конфліктною людиною	коэф. Спірмена	0.284	-0.177	-0.139	0.079	-0.236
	p	0.058	0.246	0.364	0.606	0.119
Часто виступає ініціатором конфлікту	коэф. Спірмена	0.192	0.096	-0.200	0.159	-0.260

	p	0.206	0.529	0.187	0.297	0.084
Часто схильний(а) погоджуватися з думкою товариша з метою уникнення конфлікту	коэф. Спірмена	-0.133	-0.045	-0.054	0.178	0.152
	p	0.385	0.770	0.723	0.243	0.319
Часто дратують вади товаришів	коэф. Спірмена	0.202	-0.227	-0.173	0.151	-0.091
	p	0.183	0.133	0.255	0.323	0.553
Часто були конфлікти з товаришами через особливості характеру	коэф. Спірмена	0.243	-0.104	-0.242	0.223	-0.192
	p	0.107	0.498	0.110	0.141	0.207
Часто виникає бажання побути на самоті	коэф. Спірмена	0.083	-0.108	-0.031	-0.003	0.016
	p	0.586	0.480	0.842	0.985	0.918
Схильний(а) вибачати образу	коэф. Спірмена	-0.207	0.063	0.090	-0.110	0.314 *
	p	0.172	0.680	0.558	0.471	0.036
Схильний(а) аналізувати свої вчинки	коэф. Спірмена	-0.111	0.109	-0.094	-0.114	0.229
	p	0.469	0.477	0.537	0.456	0.130
Схильний(а) стримувати власні почуття та емоції	коэф. Спірмена	-0.205	-0.163	0.101	-0.009	0.341 *
	p	0.177	0.285	0.508	0.953	0.022
Дружній клас	коэф. Спірмена	-0.068	0.316 *	-0.167	-0.056	0.060
	p	0.656	0.035	0.274	0.713	0.698

Ми вирішали також дослідити за нашою вибіркою чи відрізняються хлопці від дівчат за характеристиками, котрі ми вивчаємо.

Поміж шкал методики діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі було встановлено відмінність лише за шкалою Підозрілий (t-критерій Стьюдента = -2.7453, $p = 0.009$).

Таблиця 2.14

Перевірка гіпотез про середні між групами дівчат та хлопців за шкалами методики діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі

	Критерій	Статистика	Ступені свободи	p-рівень	Альтернативна гіпотеза	
Авторитарний	t-критерій Стьюдента	-0.8355	43.0	0.408	хлопці дівчата	≠
Егоїстичний	t-критерій Стьюдента	-0.3511	43.0	0.727	хлопці дівчата	≠
Агресивний	t-критерій Стьюдента	-1.4916	43.0	0.143	хлопці дівчата	≠
Підозрілий	t-критерій Стьюдента	-2.7453	43.0	0.009	хлопці дівчата	≠
Підпорядкований	t-критерій Стьюдента	-0.7094	43.0	0.482	хлопці дівчата	≠
Залежний	t-критерій Стьюдента	-0.8903	43.0	0.378	хлопці дівчата	≠
Товариський	t-критерій Стьюдента	-0.0276	43.0	0.978	хлопці дівчата	≠
Альтруїстичний	t-критерій Стьюдента	-0.0366	43.0	0.971	хлопці дівчата	≠

Як видно на діаграмі - дівчата більш підозрілі ніж хлопці.

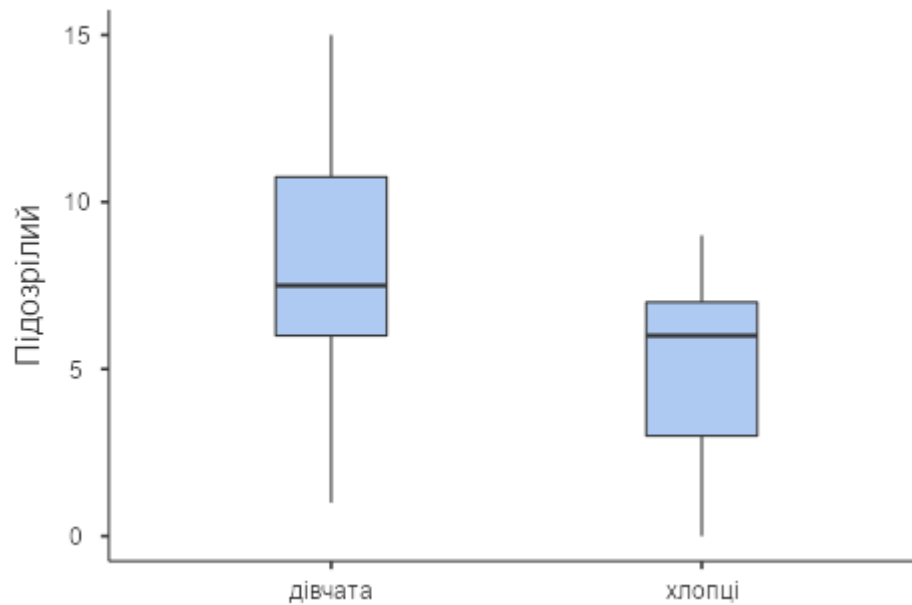

Рис. 2.10 – Коробкові діаграми для шкали Підозрілий в групі дівчат та хлопців.

За шкалами методики Q-сортування В. Стефансона не було встановлено відмінності між хлопцями та дівчатами.

Таблиця 2.15

Перевірка гіпотез про середні між групами дівчат та хлопців за шкалами методики Q-сортування В. Стефансона

	Критерій	Статистика	Ступені свободи	р-рівень	Альтернативна гіпотеза
Залежність	t-критерій Стьюдента	1.570	43.0	0.124	хлопці ≠ дівчата
Незалежність	t-критерій Стьюдента	0.568	43.0	0.573	хлопці ≠ дівчата
Залежність-сполучена пара	t-критерій Стьюдента	0.627	43.0	0.534	хлопці ≠ дівчата
Товариськість	t-критерій Стьюдента	1.531	43.0	0.133	хлопці ≠ дівчата
Нетовариськість	t-критерій Стьюдента	-0.119	43.0	0.906	хлопці ≠ дівчата

Товариськість-сполучена пара	t-критерій Стьюдента	1.430	43.0	0.160	хлопці дівчата	≠
Прийняття "боротьби"	t-критерій Стьюдента	0.579	43.0	0.566	хлопці дівчата	≠
Уникнення "боротьби"	t-критерій Стьюдента	-0.252	43.0	0.802	хлопці дівчата	≠
Прийняття "боротьби"- сполучена пара	t-критерій Стьюдента	0.640	43.0	0.525	хлопці дівчата	≠

За методикою діагностики стану агресії у підлітків Басса та Дарки було встановлено кілька відмінностей між хлопцями та дівчатами, а саме за шкалами: Непряма агресія (t-критерій Стьюдента = 2.572, $p = 0.014$), Роздратування (t-критерій Стьюдента = 2.796, $p = 0.008$), та Провина (t-критерій Стьюдента = 2.044, $p = 0.047$).

Таблиця 2.16

**Перевірка гіпотез про середні між групами дівчат та хлопців за шкалами
методики діагностики стану агресії у підлітків Басса та Дарки**

	Критерій	Статистика	Ступені свободи	p- рівень	Альтернативна гіпотеза	
Фізична агресія	t-критерій Стьюдента	-1.184	43.0	0.243	хлопці дівчата	≠
Непряма агресія	t-критерій Стьюдента	2.572	43.0	0.014	хлопці дівчата	≠
Роздратування	t-критерій Стьюдента	2.796	43.0	0.008	хлопці дівчата	≠
Негативізм	t-критерій Стьюдента	1.586	43.0	0.120	хлопці дівчата	≠
Образа	t-критерій Стьюдента	1.746	43.0	0.088	хлопці дівчата	≠

Підозрілість	t-критерій Ст'юдента	0.941	43.0	0.352	хлопці дівчата	≠
Вербальна агресія	t-критерій Ст'юдента	1.834	43.0	0.074	хлопці дівчата	≠
Провина	t-критерій Ст'юдента	2.044	43.0	0.047	хлопці дівчата	≠

Зважаючи на коробкові діаграми, можемо стверджувати, що дівчата мають вищий рівень Непрямої агресії, Роздратування та Провини.

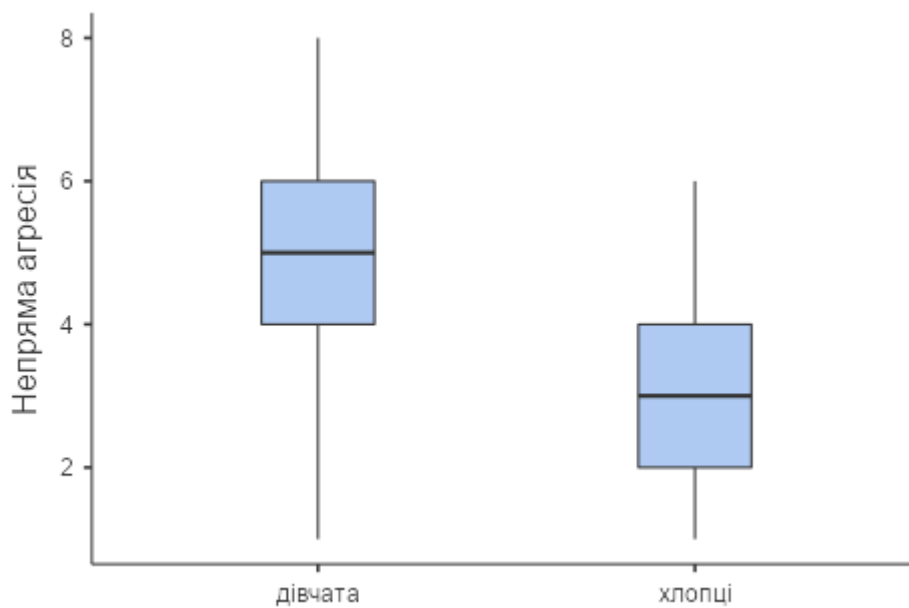

Рис. 2.11 – Коробкові діаграми для шкали Непряма агресія в групі дівчат та хлопців

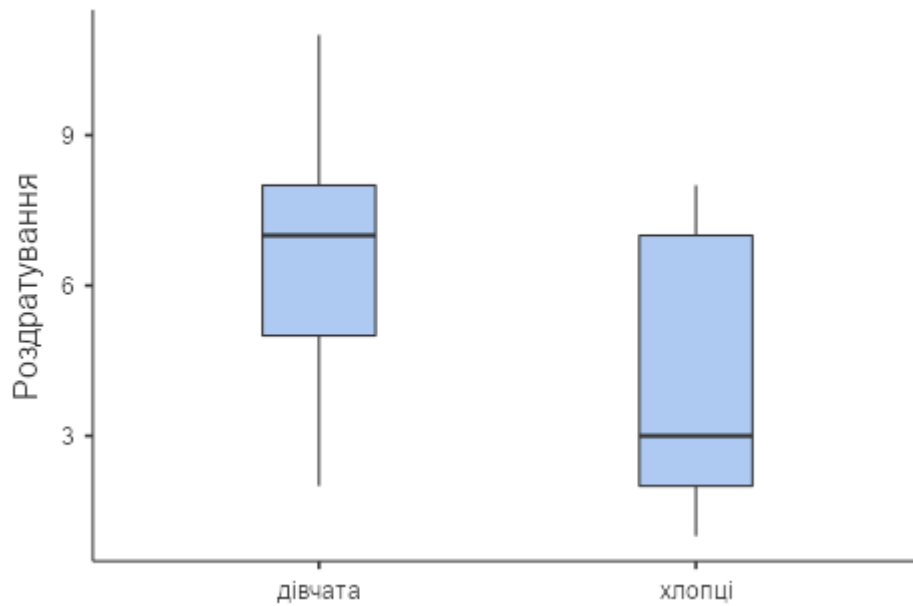

Рис. 2.12 Коробкові діаграми для шкали Роздратування в групі дівчат та хлопців

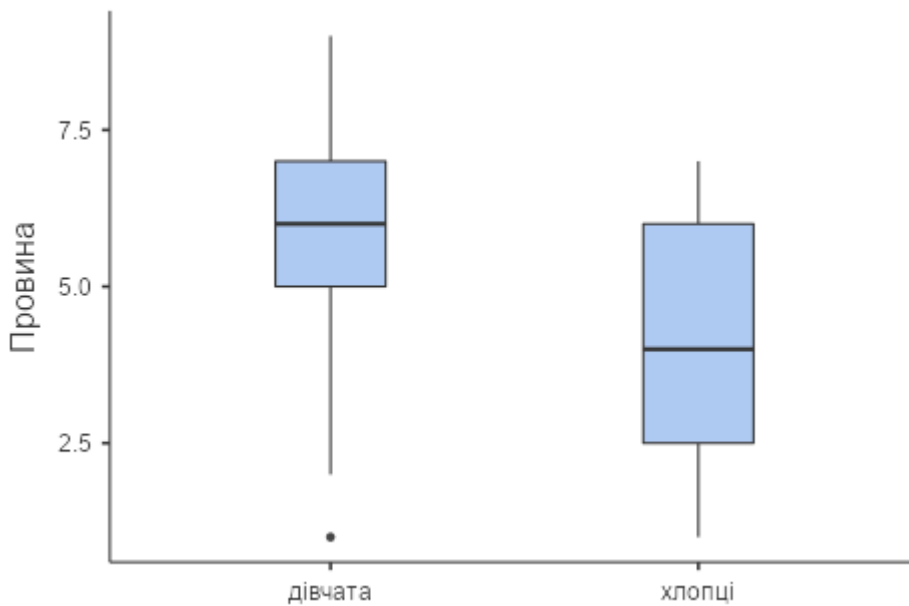

Рис. 2.13 – Коробкові діаграми для шкали Провина в групі дівчат та хлопців

Не було встановлено наразі статистично достовірної відмінності, проте зважаючи на це, справджуються і наступні відмінності: дівчата мають вищий рівень ніж хлопці за шкалами Образа та Вербальна агресія.

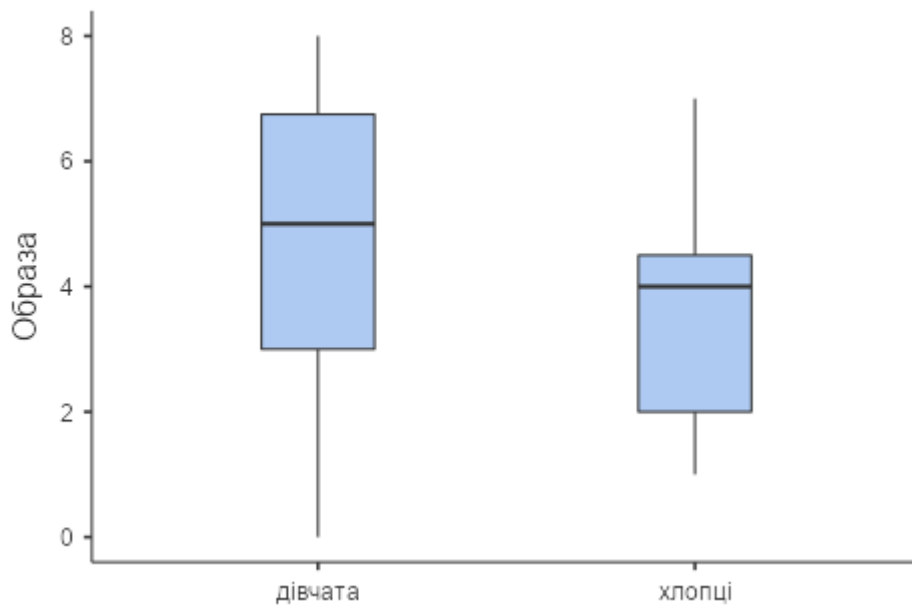

Рис. 2.14 – Коробкові діаграми для шкали Образа в групі дівчат та хлопців

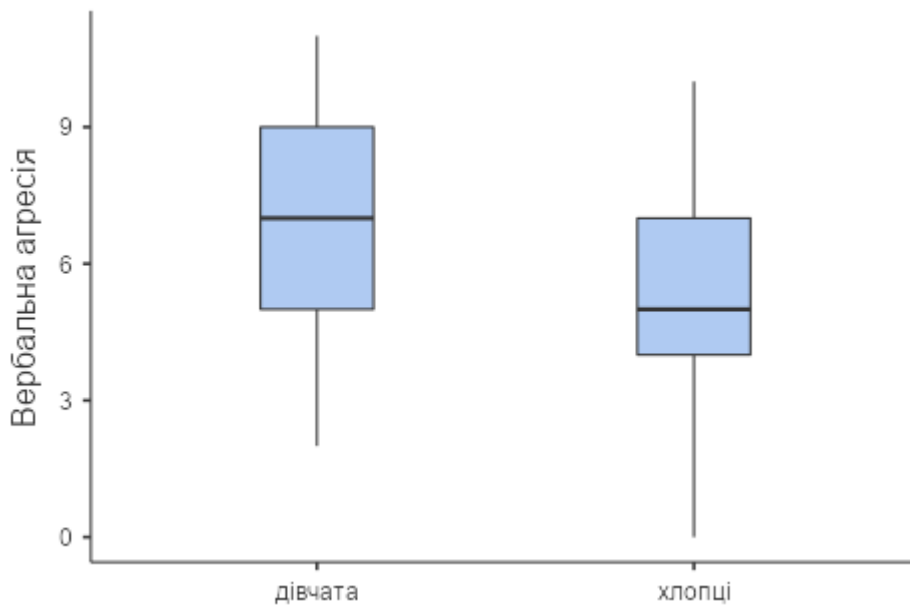

Рис. 2.15 – Коробкові діаграми для шкали Вербальна агресія в групі дівчат та хлопців

За шкалами методики діагностики схильності особистості до конфліктної поведінки К.Томаса не було встановлено відмінності між хлопцями та дівчатами.

Таблиця 2.17

**Перевірка гіпотез про середні між групами дівчат та хлопців за шкалами
методики діагностики схильності особистості до конфліктної поведінки
К.Томаса**

	Критерій	Статистика	Ступені свободи	р- рівень	Альтернативна гіпотеза	
Суперництво	t-критерій Стьюдента	0.111	43.0	0.912	хлопці дівчата	≠
Співробітництво	t-критерій Стьюдента	0.940	43.0	0.353	хлопці дівчата	≠
Компроміс	t-критерій Стьюдента	-0.391	43.0	0.698	хлопці дівчата	≠
Уникання	t-критерій Стьюдента	-0.219	43.0	0.828	хлопці дівчата	≠
Пристосування	t-критерій Стьюдента	-0.365	43.0	0.717	хлопці дівчата	≠

Отже, завдяки обраним нами методикам, ми змогли отримати достовірні результати, щоб зробити висновки про рівень конфліктності та особливості взаємовідносин і поведінки підлітків.

Досліджуючи кореляції шкал методики діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі зі шкалами методики діагностики стану агресії у підлітків Басса та Дарки, було встановлено, що найбільшу кількість кореляцій мають Агресивний та Підозрілий типи відносин.

Проявляються в більшості у дівчат, оскільки кількість хлопців, що прийняли участь у опитуванні всього 24%. Результати методики Т. Лірі можна пояснити тим, що в підлітковому віці в дітей ще не до кінця сформована система моральних норм і цінностей. Їхня поведінка часто є імпульсивною та незрозумілою. Ті чи інші типи відносин можуть проявлятися відносно різних ситуацій, оскільки дії підлітка можуть бути спонтанними. В одних ситуаціях він може проявляти надмірну егоїстичність, а

в іншій непередбачуваний альтруїзм.

Найбільшу кількість кореляцій зі шкалами методики діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі мають шкали Суперництво та Пристосування. Найбільшу кількість кореляцій зі шкалами методики Q-сортування В. Стефансона також мають шкали Суперництво та Пристосування. За шкалами методики Q-сортування В. Стефансона не було встановлено відмінності між хлопцями та дівчатами.

За методикою діагностики стану агресії у підлітків Басса та Дарки було встановлено кілька відмінностей між хлопцями та дівчатами, а саме за шкалами: непряма агресія, роздратування та провина.

Досліджуючи кореляційні зв'язки суб'єктивних оцінок особливостей досліджуваних зі шкалами методики діагностики схильності особистості до конфліктної поведінки К.Томаса, було встановлено всього пару кореляцій: шкали «Схильний(а) вибачати образу» та «Схильний(а) стримувати власні почуття та емоції» позитивно корелюють зі шкалою Пристосування; шкала «Дружній клас» позитивно корелює зі шкалою Співробітництво. За результатами, найбільш поширеною стала стратегія суперництва, а найменш поширеною – стратегія співпраці. Такі результати методики К. Томаса є передбачуваними для підліткового віку, оскільки саме в такий період діти найбільше прагнуть самовиразитись та самоствердитись в очах оточуючих. В цей вік для них характерний деякий егоїзм, вони хочуть бути самостійними та незалежними, тому і не обирають стратегію співпраці, хоча на компроміс готові піти невелика кількість досліджуваних.

2.3. Розробка та впровадження психокорекційної програми для зниження рівня конфліктів підлітків

Завданнями загальної середньої освіти є: виховання громадянина України; формування особистості учня (вихованця), розвиток його здібностей і обдарувань, наукового світогляду; виконання вимог Державного стандарту загальної середньої освіти, підготовка учнів (вихованців) до подальшої освіти і трудової діяльності;

виховання в учнів (вихованців) поваги до Конституції України, державних символів України, прав і свобод людини і громадянина, почуття власної гідності, відповідальності перед законом за свої дії, свідомого ставлення до обов'язків людини і громадянина; реалізація права учнів (вихованців) на вільне формування політичних і світоглядних переконань; виховання шанобливого ставлення до родини, поваги до народних традицій і звичаїв, державної мови, регіональних мов або мов меншин та рідної мови, національних цінностей Українського народу та інших народів і націй.

В умовах навчально-виховного процесу відбувається формування людських якостей, закладаються духовно-інтелектуальні та психофізіологічні можливості, які учні потім реалізують у повсякденному житті. Від розвитку особистості у процесі навчання залежать її уявлення про здійснення власного життєвого призначення, ціннісні та духовні орієнтири.

Метою психокорекційної програми є виокремлення і розвиток особистісних детермінант подолання конфліктних форм поведінки в підлітковому віці шляхом розвитку та переоцінки ціннісної сфери особистості, формування конструктивних навичок вирішення міжособистісних конфліктів.

Основними завданнями роботи є:

Розвиток:

- умінь об'єктивно виражати свої думки, почуття і емоції;
- знань особистості про сутність конфлікту, конфліктних форм поведінки та їх ескалації, причини виникнення;
- умінь щодо вербалізації рефлексії;
- ціннісної сфери особистості;

Формування:

- умінь, що сприяють усвідомленому вибору конструктивних стилів поведінки;
- особистісних детермінант для вирішення і подолання конфліктів підлітків;
- ціннісного ставлення до оточуючих;
- позитивної, раціональної системи ціннісних орієнтацій;
- позитивної “Я-концепції”;

Оволодіння:

- навичкам саморегуляції у складних конфліктних ситуаціях;
- вмінням безконфліктної взаємодії;
- вмінням запобігати використанню стереотипів конфліктних форм поведінки.

Для досягнення та реалізації поставлених завдань використовували наступні методи: бесіда, ділові та рольові ігри, аутогенне тренування, самоаналіз, аналіз продуктів діяльності (малюнки, щоденники, листи, вірші) тощо.

Дана програма розрахована на 9 занять по 60-80 хвилин кожне, які проводяться двічі на тиждень. Заняття проводяться в онлайн-форматі на платформі Google Meet з використанням інших сервісів Google (Jamboard, Slides). Форма роботи групова, орієнтована на 20 осіб. Тематичний план проведення занять представлений у таблиці. Тренінгові заняття проводяться у відповідності до загальноприйнятих норм і принципів групової роботи.

Форма роботи: група;

Методи роботи: бесіди, дискусії, рольові ігри, вправи для психологічної корекції.

Очікувані результати: Зміна поведінки і звичних реакцій, усунення агресивних проявів у взаємному спілкуванні, змога контролювати власні емоції, збільшений прояв терпіння при спілкуванні.

Тематичний план психокорекційної програми конфліктної поведінки підлітків

№	Структура заняття, вправи	Обладнання	Тривалість
	Знайомство і пізнання один одного		
1.	– «Хто я»;	- картинки /	10хв.
	– “Хороше і погане спілкування”;	фліпчарт,	10хв.
	– «Прийняття правил групи»;	аркуші	10хв.
	– Малювання на тему «Моє ім’я»;	альбому,	15хв.
	– «Довіра»;	маркери;	10хв.

	– Гра «Море хвилюється»;		15хв.
	– “Слухаємо себе”		10хв.
Розвиток комунікативної сфери підлітків, оволодіння знаннями про конфлікт, набуття навичок вербального вираження своїх почуттів.			
2.	– ”Розкажи про себе”;	- картинки;	10хв.
	– «Плечем до плеча»;	- аркуші	10хв.
	– «Мій стиль спілкування»;	паперу;	20хв.
	– Мозковий штурм«Поняття конфлікту»;	- олівці,	20хв.
	– ”Я-реальний, я-ідеальний”;	ручки;	20хв.
	– «Я ображаюсь, коли...»;		15хв.
	– “Трикутник влади”.		10хв.
Зниження вербальної агресивності, розвиток позитивного ставлення до інших.			
3.	– «Мистецтво компліменту»;	музичні	5хв.
	– «Ваш портрет»;	фрагменти;	15хв.
	– «Прохання»;		10хв.
	– «Невербальне вираження підтримки»;		10хв.
	– «Чи вміємо ми слухати»;		10хв.
	– «Наполегливість - опір»;		10хв.
Проблема конфлікту, поняття, функції, динаміка.			
4.	– «Робота в міні-групах “Конфлікт-це”»;	- аркуші	20хв.
	– «Я в конфлікті»»;	паперу;	10хв.
	– «Позитивне мислення»;	- ручки;	10хв.
	– «Ваші цінності»;		10хв.
	– “Що приносить вам щастя?”		10хв.
Способи розв’язання конфліктів.			

5.	<ul style="list-style-type: none"> – «Мій алгоритм розв’язання конфлікту»; – «Похвали себе»; – Робота в міні-групах “Розв’язання внутрішньоособистісних, міжособистісних, міжгрупових конфліктів”. – “Ситуація” – ”Пояснення” 		<p>10хв.</p> <p>15хв.</p> <p>25хв.</p> <p>20хв.</p> <p>10хв.</p>
Формування гармонійних, конструктивно-конфліктних стосунків в соціумі.			
6.	<ul style="list-style-type: none"> – «Центр Всесвіту»; – «Сімнадцять кроків для самостійного вирішення внутрішньоособистісних конфліктів»; – «Лист людині, з якою посварилися»; – “Моя поведінка” 	<ul style="list-style-type: none"> - аркуші паперу; - ручки; 	<p>20хв</p> <p>20хв.</p> <p>10хв.</p> <p>10хв.</p> <p>15 хв.</p>
Переоцінка цінностей, зміна ціннісних орієнтацій.			
7.	<ul style="list-style-type: none"> – «Міні-лекція “Взаємозв’язок переконань, цінностей та поведінки”. – «Мої переконання»; – “Кошик сміття”; – «Мої цінності»; – «Як досягти успіху в житті?»; 	<ul style="list-style-type: none"> -аркуші паперу; -ручки, олівці; 	<p>20хв.</p> <p>10хв.</p> <p>15хв.</p> <p>10хв.</p> <p>20хв.</p>
Усвідомлення важливості прийняття свого „Я” з усіма перевагами та вадами.			

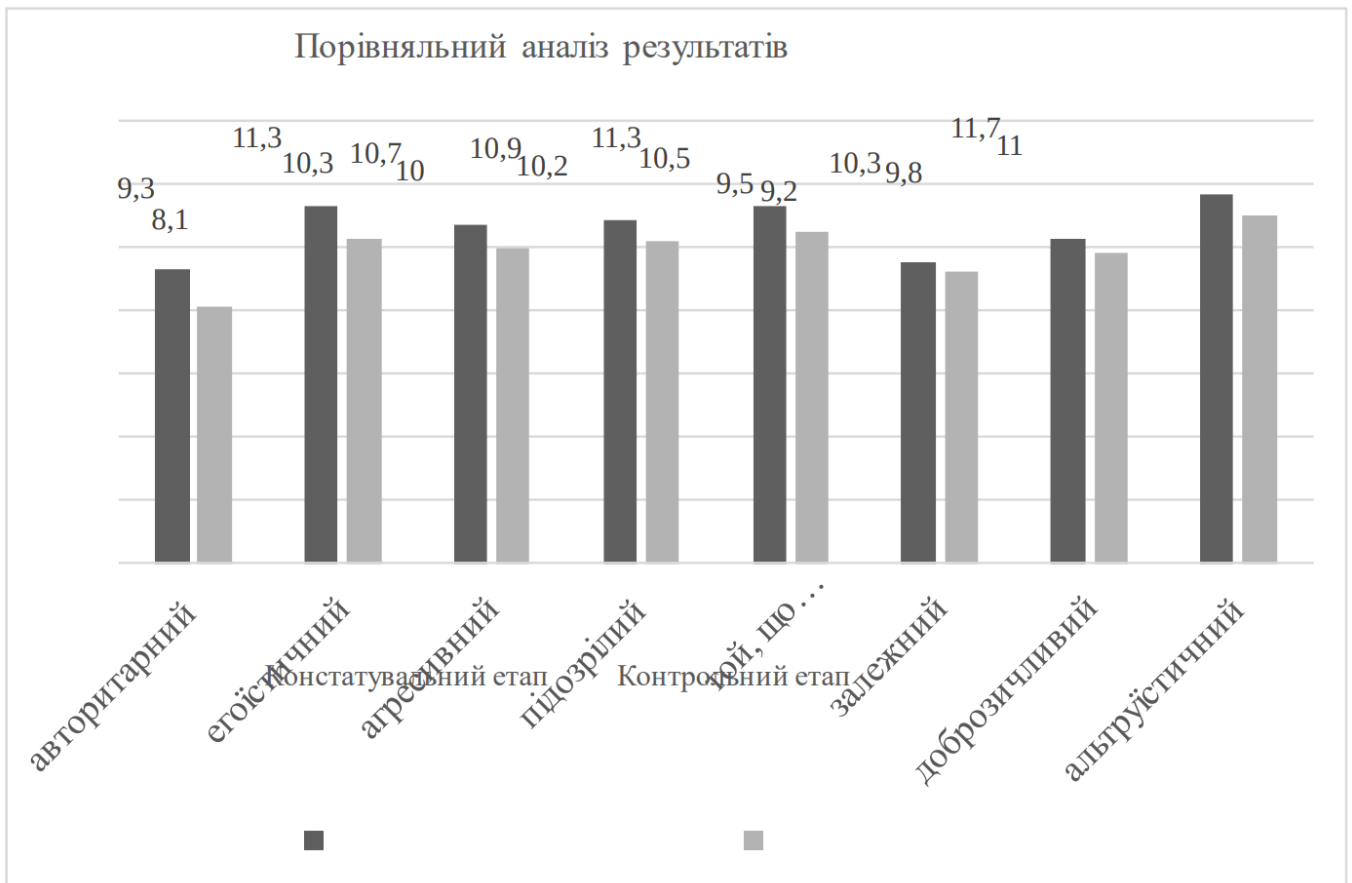
8.	– ”Мої вчинки”;	-аркуші	10хв.
	– ”Зміцнення віри в себе”;	паперу;	10хв.
	– ”Загадковість мого Я”;	- ручки;	10хв.
	– ”Мій образ”;		10хв.
	– ”Про себе”;		10хв.
	– “Чарівний ярмарок”;		10хв.
Усвідомлення життєвої мети, сенсу свого існування та уявлення майбутнього			
9.	– ”Мотиви наших вчинків”;	-аркуші	10хв.
	– ”Моє дерево життя”;	паперу;	25хв.
	– ”Причини невдач”;	- ручки;	10хв.
	– Притча “Цінність часу”;		10хв.
	– ”Жива анкета”;		10хв.
	– ”Найщиріші побажання”;		10хв.

Перелік вправ та занять, інструкції щодо їх проведення описані у Додатках.

2.4. Оцінка ефективності впливу психокорекційної програми на зниження міжособистісних конфліктів підлітків

З метою перевірки ефективності психокорекційної програми на зниження міжособистісних конфліктів підлітків нами було проведено повторне дослідження в період з 26 жовтня по 3 листопада 2022 року. У повторному дослідженні прийняли участь ті самі діти, в тій же кількості.

Методики, які використовувались у констатувальному експерименті, було використано і у формувальному.

Діаграма 2.4.1. Порівняльний аналіз середніх значень на констатуючому та контрольному етапі діагностики за методикою Т.Лірі

За шкалою «авторитарний» тип міжособистісної взаємодії відбулися статистично-значущі зміни на рівні 0,001 (Темп.=1),. Це свідчить про те, що психокорекційна програма дала бажаний результат, і підлітки стали більш впевненими в собі, власних можливостях, оптимістичними.

За шкалами «егоїстичний» (Темп.=10), «агресивний» (Темп.=15), «підозрілий» (Темп.=10), «той, що підпорядковується» (Темп.=10) та «залежний» (Темп.=9,5), отримані результати потрапили у зону невизначеності. Однак, вона виявилась не ефективною за шкалами «альтруїстичний» (Темп.=57) та «доброзичливий» (Темп.=50) типи міжособистісної взаємодії, за якою статистично-значущих змін не було виявлено.

Підсумовуючі отримані результати, можемо зазначити, що за більшістю шкал, напрямок типового зсуву був спрямований у бік зменшення. Тобто, якщо до

корекційного впливу, в обраних респондентів, прояв якостей притаманних кожному з різновидів міжособистісної взаємодії, був наближений до рівня акцентуації, а у деяких випадках, яскравої акцентуації, то після формувального дослідження, їхній прояв став спрямовуватися до гармонійного прояву. Це, зі свого боку також є достатньо гарним результатом.

Так, після проведення заходів корекційної програми оцінка порівняльного аналізу показників уявлень про себе у підлітків за методикою «Q-сортування» наведена нижче у діаграмі 2.4.2.

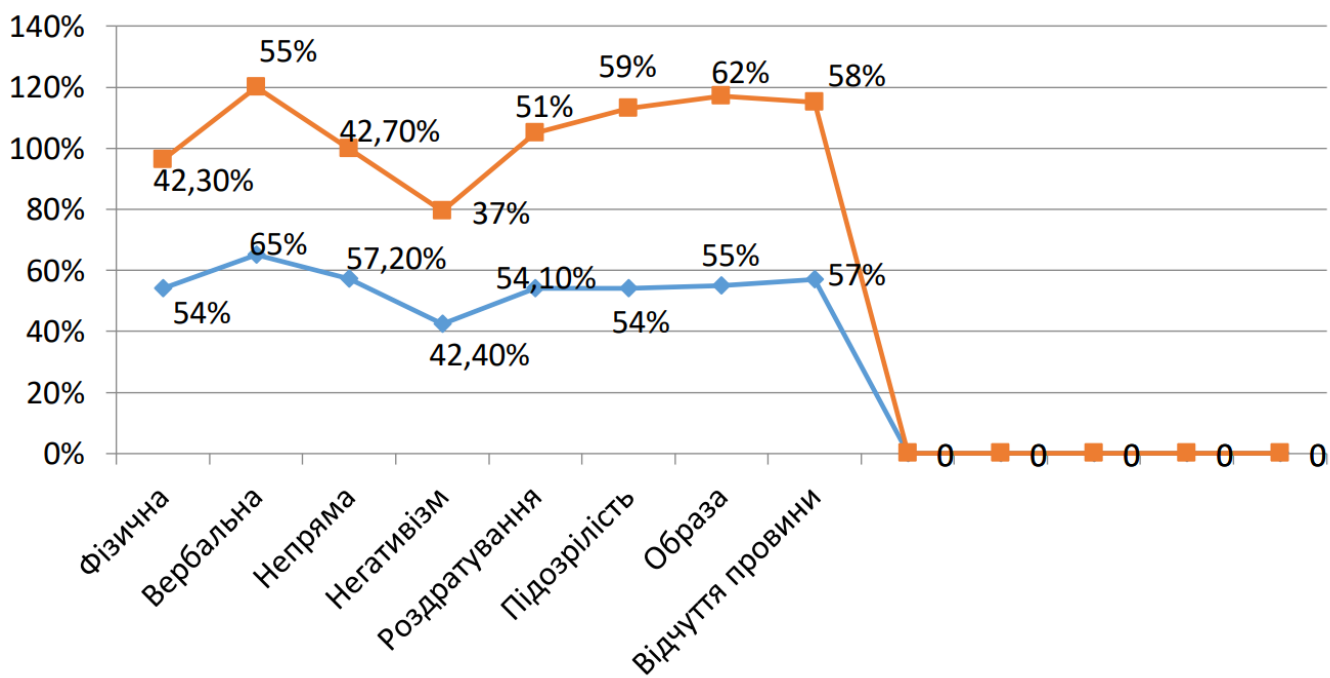
Діаграма 2.4.2.

Як ми можемо побачити у діаграмі 2.4.2., майже кожний середній показник за шкалами методики були змінені. Так, наприклад, у респондентів знизився рівень залежності, тобто вони стали більше схильні відсторонюватися від вимушених групових стандартів, а довіряти більше власним цінностям, інтересам та стандартам. Також, видимі зміни за шкалою нетовариськості, тобто, досліджувані стали більше схильні встановлювати емоційні зв'язки із групою, де вони знаходяться, більш живо поводити себе у колективі. Варто зазначити, що зміни відбулися і за рівнем вибору тенденції втечі від боротьби, що свідчить про те, що досліджувані намагаються бути більш активними у груповому житті, спрямовані на боротьбу та принциповість у

певних питаннях. Тобто, на основі результатів, що були представлені вище, ми можемо говорити про те, що після участі у програмі, підлітки стали більше турбуватися про те, як саме відбувається їх процес презентації себе соціуму.

Середні показники форм прояву агресії у досліджених КГ та ЕГ за методикою А. Басса та А. Дарки

Зобразимо отримані результати у вигляді графіку 2.4.3.

Середні показники фізичної форми агресії констатовано на рівні 54 % у ЕГ та 42,3% у КГ. Дані показники відповідають нормі прояву даної форми агресії у досліджених обох груп. За вербальною формою агресивної поведінки середні показники становили на рівні 65 % у досліджених ЕГ та 55% у досліджених КГ, та свідчить про підвищений рівень даного виду реакції в обох групах. Опосередкована (непряма) форма прояву агресії констатована на середньому рівні 57,2 % у ЕГ, у КГ дана форма встановлена в середньому на рівні 42,7 % . Що свідчить про підвищений рівень непрямой форми агресії у досліджених ЕГ та відповідає нормі у досліджених КГ. Середні показники негативізму, як однієї з форм прояву агресії констатовано на рівні 42,4 % у досліджених ЕГ та на рівні 37% у досліджених КГ, що відповідає нормі в обох з досліджених груп; для форми роздратування середні показники становили 54,1 % у ЕГ та 51% у КГ. Дані середні показники також відповідають нормів в обох з досліджених груп; підозрілість, констатовано на рівні 54 % у досліджених ЕГ та 59 %

у досліджених КГ, що свідчить про завищені показники даної форми прояву агресії в обох групах; середні показники форми образу констатовано на рівні 55 % ЕГ та 62% у КГ та відповідає нормі у ЕГ. Завищений показник діагностовано у дослідженій КГ; відчуття провини констатовано на рівні середніх значень у 57 % ЕГ та 58 % КГ, що також є дещо завищеними у досліджених обох груп. Підрахувавши вираження агресивних реакцій у кожній шкалі (в %), значимість показників мають відповідати наступним значенням: 25-55 % — норма; більше 55 % — підвищена агресія; більше 75 % — висока агресія; менше 25 % — не береться до уваги.

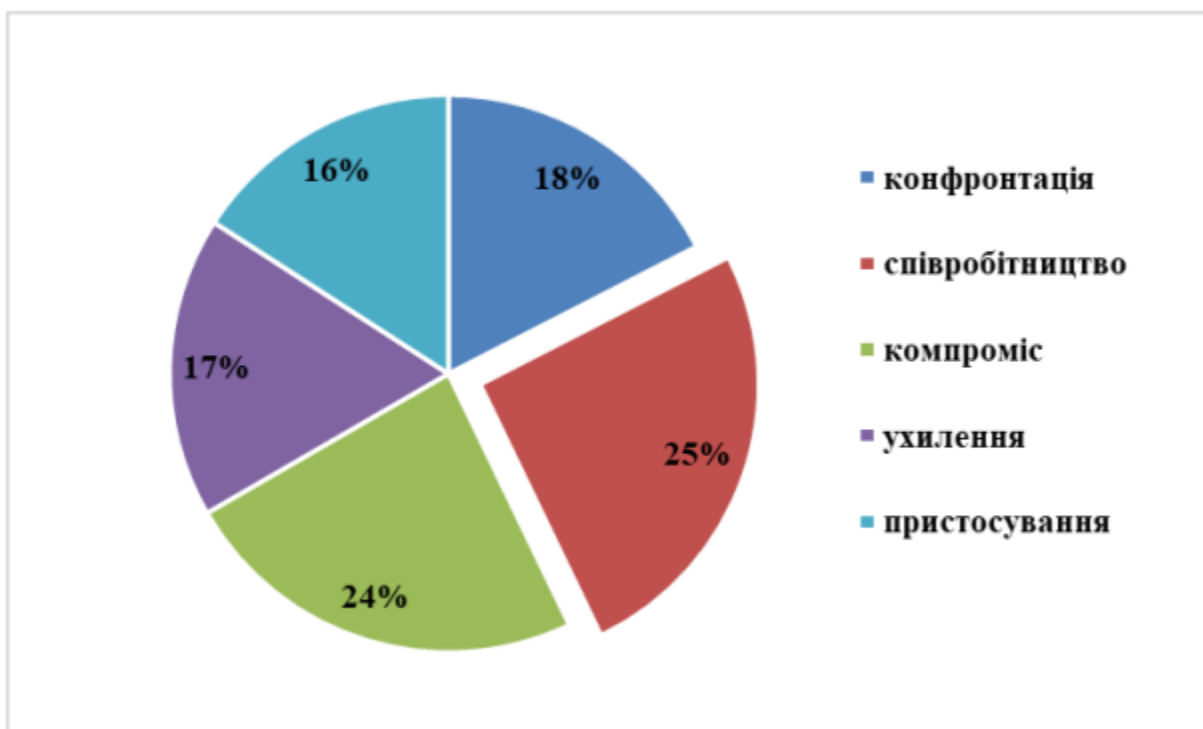

Рис. 2.4.4 Розподіл досліджуваних фахівців за домінуючими стилями поведінки згідно методики діагностики схильності особистості до конфліктної поведінки К. Томаса.

На основі отриманих даних можна зробити висновок, що серед підлітків цієї групи найчастіше зустрічається співпраця, 25%, спільне обговорення проблем і потреб сторін працює в ситуаціях, коли для них важливе вирішення дві частини ; чи є стосунки з партнерами стійкими та корисними; якщо є час і можливість попрацювати над альтернативним вирішенням складної ситуації; якщо бажання обох сторін збігаються; чи є статусний баланс між партнерами.

25% – співпраця – це стиль, який враховує інтереси обох сторін. Спочатку вони визначають усі інтереси та проблеми, які поставлені на карту, а потім працюють над тим, щоб ці інтереси враховувались обома сторонами.

24% - компроміс є однією з найпопулярніших форм поведінки в конфліктній ситуації. Діти цього стилю не здають своїх позицій, але при цьому знаходячи спільні точки дотику з опонентом, людина з «компромісним» стилем поведінки цілком здатна знайти конструктивні рішення поставлених завдань, завдаючи шкоди іншому. Такі люди готові піти на зустріч, даючи іншому можливість залишитися в чомусь зі своєю думкою.

17% – ухилення. Для підлітків такого стилю поведінки головне уникати зайвої напруги, на нашу думку. Вони намагаються триматися подалі від суперечок, намагаються зробити їх максимально конструктивними. Іноді вони вважають за краще дати іншим можливість вирішити спірне питання.

16% - пристосування -це основний стиль поведінки в конфліктній ситуації. Підліток такого типу не любить конфліктів, тому, щоб уникнути зайвої напруги, він пристосовується до ситуації. Однолітки не знають думки підлітка з таким стилем поведінки, бо вона десь глибоко прихована. Зазвичай у конфліктних ситуаціях ці люди займають нейтральну позицію. Щоб уникнути конфліктної ситуації, вони намагаються заспокоїти іншого, а передусім зберегти стосунки і уникнути неприємностей для себе.

18% -конфронтація (суперництво), підліток такого стилю майже завжди у всьому непохитний. Найчастіше «суперник» приховує лідерські якості. Діти намагаються всіма силами відстоювати свою точку зору. Вони будуть постійно прагнути досягти своїх інтересів за рахунок інших. Зазвичай демонструє логіку інших і перевагу їхньої точки зору.

Висновки до другого розділу

1. З'ясовано завдання експериментального дослідження роботи та підібрано валідні методи діагностики конфліктів підлітків, серед яких методика діагностики

міжособистісних відносин Т. Лірі, методика Q-сортування В. Стефансона, методика діагностики стану агресії у підлітків Басса та Дарки, методика діагностики схильності особистості до конфліктної поведінки К. Томаса та розроблена авторська анкета “Особливості міжособистісних конфліктів підлітків”.

2. З метою вивчення проблеми конфліктів між підлітками було проведено емпіричне дослідження з використанням Google form. Вибірку дослідження склали 45 респондентів - учнів Боярського академічного лицю “Лідер”. Вік учнів від 12 до 15 років. Було проаналізовано кількісні та якісні результати. Відповідно до отриманих даних:

- близько 42% дітей проживають з матір'ю і батьком, 16% і 8% також ще з бабусею і дідусем, та згідно анкетним даним у переважній кількості дітей виникали конфлікти з батьками, тому, що вони не прислухалися до старших і вчиняли по-своєму. Також, згідно анкетному опитуванню, у більшості підлітків конфлікти з товаришами виникали через не врахування думки один одного. Щодо суб'єктивної оцінки власної конфліктності, 19% вважають себе конфліктними, 12% і 7% майже і зовсім не конфліктними, а 3% і 4% дуже конфліктними. Частота, з якою виступали ініціатором конфлікту у 10% і 16% досить рідко і рідко, у 13% іноді, а у 5% і 1% часто і дуже часто.
- обробка результатів за методикою діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі показала, що серед підлітків, є агресивний (28%). Другим за розповсюдженістю є підозрілий тип міжособистісної взаємодії (19%). Не поступається у виявленні й авторитарний тип, який є притаманний (16%) досліджуваних. Далі, за розповсюдженістю у виявленні, йде підпорядкований тип (11%), за ним - егоїстичний тип міжособистісної взаємодії (14%). Останніми за розповсюдженістю у досліджуваних, як домінуючих, виявились доброзичливий (6%) та альтруїстичний (6%) типи міжособистісної взаємодії.
- за методикою Q-сортування В. Стефансона, високий рівень респонденти мають за шкалами: залежність, товариськість та втеча від «боротьби». За шкалою залежність, більшість респондентів (44%) мають середній показник. Щодо шкали товариськість, домінуючий рівень прояву у респондентів – середній, 72%

опитуваних. За шкалою втеча від «боротьби» домінуючим є також середній показник – 44%. Шкала прийняття боротьби також має досить значний показник за вираженістю низького рівня – 80% опитуваних.

- Згідно методики Басса Дарки у підлітків вираженим стає негативізм (65%), спостерігається зростання фізичної, а також вербальної агресії, тоді як агресивність непряма менш виражена. У випробуваних спостерігається чітко виражена динаміка всіх форм агресивності. Індекс агресивності у 82% учнів вище норми, в той час, як індекс ворожості вище норми у лише 20% опитаних.
- за методикою К.Томаса виявилось, що конкуруючий тип поведінки у конфлікті демонструють 37,3% підлітків, співпрацю – 12,7%, компромісний – 17,9%, уникаючий – 6,3%, пристосування – 32,1% школярів. Отже, більшість підлітків (69,4%) демонструють конкуруючий тип та пристосовуючий тип поведінки в конфлікті.

3. Нами був визначений тип розподілу за критерієм t-критерієм Стьюдента, за допомогою якого ми встановили нормальний розподіл. Також за допомогою коефіцієнта Спірмена ми встановили кореляційні зв'язки між показниками.

Оскільки основна мета нашої роботи – дослідити що впливає на конфліктну поведінку підлітків, ми в першу чергу встановлювали кореляції шкал методик конфліктної поведінки зі шкалами міжособистісних відносин та тенденціями поведінки в групі.

- 1) Досліджуючи кореляції шкал методики діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі зі шкалами методики діагностики стану агресії у підлітків Басса та Дарки, було встановлено, що найбільшу кількість кореляцій мають Агресивний та Підозрілий типи відносин.
- 2) Досліджуючи кореляції шкал методики Q-сортування В. Стефансона зі шкалами методики діагностики стану агресії у підлітків Басса та Дарки, було встановлено:
 - Шкала Незалежність позитивно корелює зі шкалами Образа (коэф. Спірмена = 0.296 *, $p = 0.048$) та Вербальна агресія (коэф. Спірмена = 0.504 ***, $p < 0.001$).
 - Зрештою сполучена пара Залежність негативно корелює зі шкалою Вербальна агресія (коэф. Спірмена = -0.375 *, $p = 0.011$).

- Товариськість позитивно корелює зі шкалою Провина (коєф. Спірмена = 0.353 *, $p = 0.017$)
- 3) Найбільшу кількість кореляцій зі шкалами методики К. Томаса також мають шкали Суперництво та Пристосування.
- 4) Проводячи дослідження ми збирали також анкетні дані, куди увійшли демографічні показники та біографічні відомості, а також низка питань, що стосуються суб'єктивної оцінки досліджуваних своїх особливостей.

Досліджуючи кореляційні зв'язки суб'єктивних оцінок особливостей досліджуваних зі шкалами методики діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі, найбільшу кількість кореляцій встановлено для шкал Агресивний, Підозрілий та Альтруїстичний. Шкали Агресивний та Підозрілий позитивно корелюють з анкетними питаннями «Часто дратують вади товаришів» та «Часто виникає бажання побути на самоті», а негативно – зі шкалою «Дружній клас». Шкала Агресивний позитивно корелює також з питанням «Вважає себе конфліктною людиною» та «Часто виступає ініціатором конфлікту».

4. Результати дослідження довели нам, що на конфліктну поведінку підлітків впливають такі чинники, як внутрішні, а саме: особистісна тривожність, так і зовнішні чинники: психологічний клімат в сім'ї, стосунки з батьками, психологічний клімат у класі, стосунки з однолітками та вчителями.

5. На основі констатувального етапу експерименту нами було розроблено програму психологічної корекції конфліктної поведінки підлітків через вдосконалення їх комунікативної компетентності і конфліктостійкості. Для перевірки достовірності цієї гіпотези було сформовано експериментальну та контрольну групи (по 22 особи в кожній).

6. Формувальний етап дослідження довів ефективність запропонованої програми, зокрема вдосконалення конфліктостійкості і комунікативної компетентності з метою подальшого розвитку цих навичок у підлітків. Зокрема:

- згідно до повторного опитування підлітків за допомогою авторської анкети аналіз результатів показав збільшення на 15,3% конфліктостійкості;

- контрольний зріз результатів за методикою діагностики міжособистісних відносин Т.Лірі показав, що за більшістю шкал, напрямок типового зсуву був спрямований у бік зменшення. Тобто, якщо до корекційного впливу, в обраних респондентів, прояв якостей притаманних кожному з різновидів міжособистісної взаємодії, був наближений до рівня акцентуації, а у деяких випадках, яскравої акцентуації, то після формувального дослідження, їхній прояв став спрямовуватися до гармонійного прояву. Це, зі свого боку також є достатньо гарним результатом.
- Так, після проведення заходів корекційної програми оцінка порівняльного аналізу показників уявлень про себе у підлітків за методикою «Q-сортування» кожний середній показник за шкалами були змінені, знижені. Так, наприклад, у респондентів знизився рівень залежності. Також, видимі зміни за шкалою нетовариськості, тобто, досліджувані стали більше схильні встановлювати емоційні зв'язки із групою, де вони знаходяться, більш живо поводити себе у колективі. Варто зазначити, що зміни відбулися і за рівнем вибору тенденції втечі від боротьби, що свідчить про те, що досліджувані намагаються бути більш активними у груповому житті, спрямовані на боротьбу та принциповість у певних питаннях. Тобто, на основі результатів, що були представлені вище, ми можемо говорити про те, що після участі у програмі, підлітки стали більше турбуватися про те, як саме відбувається їх процес презентації себе соціуму.
- Щодо середніх показників форм прояву агресії за методикою А.Басса та А.Дарки: середні показники фізичної форми агресії відповідають нормі прояву даної форми агресії 42,3% у досліджених. За вербальною формою агресивної поведінки середні показники свідчать про підвищений рівень даного виду реакції в обох групах. Опосередкована (непряма) форма прояву агресії констатована на середньому рівні, 42,7%. Середні показники негативізму відповідають нормі 37%. Для форми роздратування середні показники становили 51 %, і також відповідають нормі. Підозрілість констатовано на рівні 56% в середньому, що свідчить про завищені показники даної форми агресії. Середні показники форми образу констатовано на рівні 55 %, що відповідає

нормі. Відчуття провини констатовано на рівні середніх значень у 57%, що також є дещо завищеними у досліджених груп. Підраховавши вираження агресивних реакцій у кожній шкалі (в %), значимість показників мають відповідати наступним значенням: 25-55 % — норма; більше 55 % — підвищена агресія; більше 75 % — висока агресія; менше 25 % — не береться до уваги.

- На основі отриманих даних згідно методики діагностики схильності особистості до конфліктної поведінки К. Томаса можна зробити висновок, що серед підлітків цієї групи найчастіше зустрічається співпраця, 25%, компроміс - 24%, суперництво - 18%, ухилення -17%, і 16% - пристосування. Ці показники значно змінились і покращились, особливо шкала - співпраця і компроміс.

ВИСНОВКИ

У роботі здійснено узагальнення теоретичних та емпіричних результатів дослідження конфліктної поведінки підлітків, що дає змогу дійти таких висновків:

1. Здійснено огляд наукових джерел та аналіз літератури щодо сутності та структури конфліктної поведінки підлітків. Встановлено, що конфліктність і конфлікти - це невід'ємна частина власної еволюції розвитку підлітка як особистості. І саме через конфлікти вона набуває досвід і вибудовує свої стосунки з оточуючими, а також пізнає саму себе. А підлітковий вік - один з найважчих та найважливіших періодів у формуванні особистості, оскільки в цей період формуються соціальні установки, закладаються основи моральності, фундамент особистісного сприйняття і власного відношення до себе, як особистості та до суспільства загалом. Основними поняттями, які характеризують даний період є: самопізнання, самовираження, самовдосконалення. Велику роль у цьому періоді відіграє спілкування, оскільки воно істотно впливає на розвиток та становлення самосвідомості та позитивного образу "Я".

2. Проведено емпіричне дослідження конфліктної поведінки підлітків з використанням психодіагностичних методик: діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі, методика Q-сортування В. Стефансона, методика діагностики стану агресії у підлітків Басса та Дарки, методика діагностики схильності особистості до конфліктної поведінки К. Томаса.

3. Встановлено кореляції між шкалами методик конфліктної поведінки зі шкалами міжособистісних відносин та тенденціями поведінки в групі. Виявлено достатньо високі показники рівня агресії. В результаті діагностичного етапу емпіричного дослідження встановлено, що найбільший вплив на розвиток конфліктної поведінки мають комунікативні здібності, особистісні риси, особливості конфліктної поведінки підлітків і її залежність від уявлень суб'єктів про себе, взаємовідносин і тенденцій поведінки у групі, виявленні переважаючих форм агресії а також визначення переважного способу поведінки людини в конфліктних ситуаціях.

4. На основі результатів емпіричного дослідження конфліктної поведінки підлітків

було розроблено психокорекційну тренінгову програму для зниження рівня їх конфліктності, яка розрахована на дев'ять занять, що проводяться двічі на тиждень в онлайн-форматі на платформі Google Meet. Для її впровадження сформовано експериментальну групу на основі результатів констатувального експерименту. Програма складається із трьох тематичних блоків, в яких використовуються комплекс різних методів групової роботи (вправ, дискусій, міні-лекцій, притч, мозкового штурму, малювання тощо).

5. Застосована для коригування та профілактики конфліктної поведінки підлітків психокорекційна програма виявилася достатньо ефективною, що підтвердили і самі учасники і результати статистичного аналізу. Процедура Загальної схеми профілактики та корекції конфліктної поведінки підлітків може бути такою: 1) визначення осіб із підвищеним рівнем агресивності, які можуть потребувати психокорекційної роботи; 2) проведення з ними психокорекційного тренінгу, визначення індивідуальної зміни рівня агресивності; 3) періодична діагностика рівня агресивності у досліджуваних, і у випадку підвищення цього рівня до певної межі – повторне проведення тренінгу. Також зроблено висновок, що тільки комплексне дослідження із застосуванням як анкетування, так і різних методик, у тому числі і проєктивних, дає можливість достатньо точно визначати осіб з підвищеним рівнем агресивності і залучати їх до відповідних профілактично-коригувальних заходів.

6. Під час проведення профілактики конфліктної поведінки підлітків першочергову увагу слід приділити профілактиці їх втоми на навчанні та підвищенню задоволення власною діяльністю. Індивідуальна профілактика та корекція конфліктної поведінки підлітків має здійснюватись комплексно: на підставі результатів психологічного дослідження в певному закладі освіти, з урахуванням специфіки його діяльності, обираються відповідні профілактичні та корекційні заходи. Подальші дослідження дозволяють оцінити ефективність проведених заходів та підвищити їх ефективність. Такий підхід надасть можливість запобігти проявам конфліктної поведінки підлітків, сприятиме підвищенню результативності їх індивідуальної діяльності та діяльності учбового закладу в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Адлер А. Наука жить / Альфред Адлер; пер. с нем. А.А. Юдина. – К.: Port-Royal, 1997. – 468 с.
2. Антонова-Турченко О.І. Як вижити серед конфліктів. – К.: “Знання”, 1992. -65с.
3. Антонова-Турченко О. Г. Поведінка людей у конфліктних ситуаціях // Завуч. – 2002. – № 19. – 32 с.
4. Анцупов А. Я. Конфликтология: учебник / А. Я. Анцупов, А. И. Шипилов. – М. : ЮНИТИ, 2002. - 551 с.
5. Анцупов А. Я. Конфликтология в схемах и комментариях: учебн. пособ. / А.Я. Анцупов, С.В. Баклановский. – 2-е изд., перераб. – СПб.: Питер, 2009. -304с.
6. Бандура А.М., Друзь В.А. Конфліктологія. – Харків: Фоліо, 1997. – 335с.
7. Бандура А., Уолтерс Р. Принципи соціального навчання // Сучасна зарубіжна соціальна психологія. Тексти. М., 1984.
8. Басс, Арнольд (2001). Психологические аспекты личности. Таузенд-Оукс, СА: Sage. Википедия site:wiki5.ru
9. Бех І. Д. Виховання особистості / Іван Дмитрович Бех: У 2 кн. – Кн. 2: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. – К.: Либідь, 2003. – 344с.
10. Білий Б. Стиль індивідуальної поведінки особистості в конфлікті / Б.В. Білий. – Київ, 2000.- 214 с.
11. Божович, Л.І. Особистість і її формування у дитячому віці - СПб.: Питер, 2008. - 400с.
12. Божович Л. И. Проблемы формирования личности / Л. И. Божович; под ред. Д. И. Фельдштейн. – М. : Междунар. пед. акад., 1995. 209 с.
13. Виготський Л.С. Зібрання творів в 4-х т./ Л.С. Виготський. - М.: Вид-во Педагогіка 1984 - Т.4: Педагогіка підлітка.- 238с.
14. Вікові і індивідуальні особливості молодших підлітків / Під ред. Д.В.

Ельконіна, Т.В. Драгунової, - М.: Просвітництво, 1967. - 315с.

15. Выготский, Л. С. Вопросы детской психологии / Л. С. Выготский. — Москва : Издательство Юрайт, 2022. — 160 с.

16. Гришина Н. В. Психология конфликта. / Н.В. Гришина – СПб.: Питер, 2005. – 464 с.

17. Дойч М., Шихман С. Конфликт: социально-психологическая перспектива // Социальный конфликт: современные исследования: Реферативный сборник. - М.: ИСАН, 1991. - С. 70-74.

18. Дуткевич Т.В. Конфліктологія з основами управління: навч. посіб./ Т.В. Дуткевич,- К.: Центр навчальної літератури, 2005.

19. Дуткевич Т. В. Конфліктологія з основами психології управління: навч. посіб./ Т.В. Дуткевич. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. - 456 с.

20. Дуткевич, Т.В. Загальна психологія: (Конспект лекцій): Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Т.В.Дуткевич / Кам'янець-Подільський держ. Педагогічний ун-т. Кафедра психології. - Кам'янець-Подільський, 2002.–388 с.

21. Емельянов С. М. Практикум по конфликтологии: учебн. пособ. для вузов / С.М. Емельянов. – 2-е изд., доп. и перераб. – СПб.: Питер, 2004. – 340 с.

22. Еріксон Е. Идентичность: юность и кризис. - М.: Мысль, 1996.-344 с.

23. Заброцький М.М. Основи вікової конфліктології / М.М. Заброцький. - Тернопіль: Навчальна Книга - БОГДАН, 2009

24. Карл Густав Юнг. *Архетипи і колективне несвідоме* (переклад українською). Львів: Астролябія. 2018.

25. Кіржнер Л.О. Конфліктологія: навч. посіб./ Х.: ХНЕУ, 2007. - 142с.

26. Кон І.С.Психологія в підлітковому віці / І.С. Кон М.: Вид-во Просвітництво, 1989. - 288 с.

27. Конфліктологія: навч. посіб. / Л.М. Ємельяненко, В.М. Петюх, Л.В. Торгова та ін.- К: КНЕУ, 2003. -315с.

28. Конфліктологія./ Под. ред. А.С.Кармина. - СПб.: Лань, 1999 – 448 с.

29. Котлова Л.О. Особливості конфліктних форм поведінки підлітків з

вираженими акцентуаціями рис характеру / Л.О. Котлова // Актуальні проблеми педагогіки та психології. - Львів, 2011. - №1. с. 162-169

30. Корекційно-тренінгова програма “Самовдосконалення” // Практична психологія та соціальна робота. – 2003. - №4-5.- С.23-27.

31. Крамина А. С. Конфликтология / под ред. А. С. Крамина. – СПб. : Лань, 1999.- 162 с.

32. Кьеркегор, С. Страх и трепет / Серен Кьеркегор. – М.: Республика, 1993. – 383 с.

33. Левін К. Разрешение социальных конфликтов / [Пер. с англ. И. Ю. Авидон]. — СПб.: Речь, 2000.

34. Личко А. Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков. — СПб: Речь, 2010. — 256 с.

35. Ложкін Г.В., Пов'якель Н.І. Психологія конфлікту: теорія і сучасна практика. – К.:МАУП, 2007. – 435 с.

36. Міллер Дж., Галантер Є., Прибрам К. Плани та структура поведінки. - М., 1964.

37. Морено Я.Л. Социометрия: Экспериментальный метод и наука об обществе / Пер. с англ. А. Боковинова. - М.: Академический проект, 2001. -320 с.

38. Мудрик А.В. Спілкування, як головний чинник виховання школярів М.: Педагогіка, 1994. - 288с.

39. Панок В. Г. Психологія життєвого шляху особистості: монографія / В.Г. Панок, Г. В. Рудь.– К.: Ніка-Центр, 2006. 280 с.

40. Піаже Ж. Речь и мышление ребенка. Педагогика-Пресс, 1999. - 361с

41. Підліток: як йому допомогти / упорядник Т. Гончаренко.- К.: Ред.. загальнопед. Газ., 2004. – 120 с.

42. Пірен М.І. Конфліктологія: Підручник. – К.: МАУП, 2003. – 360 с.

43. Подоляк Л.Г., Юрченко В.І. Психологія вищої школи: Навч. посібник. – К.: ТОВ “Філ-студія”, 2006. – 320 с.

43. Психология эмоций и мотиваций. под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер. 2003.

44. Райс Ф. Психологія підліткового та юнацького віку. - СПб.: Пітер,

2000. - 624с.

45. Ремшмидт Х. Підлітковий і юнацький вік: Проблеми становлення особистості / під ред. Т.А.Гудковой, - М.: Світ, 1994.- 118-127с.

46. Рубинштейн Л.С. Основы общей психологии. - СПб.; Питер, 2000. - 712 с.

47. С. Сігеле «Преступная толпа. Опыт коллективной психологии». Академический Проект. 1892.- 128с.

48. Скрипченко О.В., Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. / Л.В. Долинська та ін. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.

49. Технології роботи організаційних психологів: навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. та слухачів ін-тів після диплом. освіти / за наук. ред. Л.М. Карамушки - К.: Фірма “Інкос”, 2005.- 366 с.

50. Тінберген Н./ Вивчення інстинкту (The Study of Instinct, 1951)

51. Фельдштейн Д. И. Трудный подросток. - М.; Воронеж: МПСИ: Модек, 2008. - 206 с.

52. Флейк-Хобсон До., Розвиток дитини та її стосунки з оточуючими / До.Флейк-Хобсон, Б.Робінсон, П.Скин.- М.: Вид-во Світ, 1993. - 511с.

53. Фрейд З. Основные принципы психоанализа. – М.: Рефл-бук, К.: Ваклер, 1998. – 284 с.

54. **Фрейд З. Психология бессознательного. / З. Фрейд – М.: Просвещение, 1990. – 448 с.**

55. Шапар В.Б. Психологічний тлумачний словник / В.Б. Шапар - Х.: Прапор, 2004.

56. Яхно Т.П., Конфліктологія та теорія переговорів Навчальний посібник. / Т.П. Яхно, І.О. Куревіна - К.: Центр учбової літератури, 2012. - 168с

57. Bourne E. The anxiety and phobia workbook / Edmund J. Bourne. – 5th ed. – Distributed in Canada by Raincoast Books Copyright, 2010. – 496 p.

58. Thomas K. Thomas – Kilmann conflict mode instrument. XICOM / K. Thomas, R. Kilmann., 1990

59. Spitzberg B. H., Cupach W. R. Handbook of Interpersonal Competence Research. Springer, New York, NY, 1989. 352 p.
60. Fisher R., Ury W., Patton B. (2011). Getting to Yes: Negotiating Agreement Without Giving. New York: Penguin Books. 440 p.

ДОДАТКИ

Авторська анкета «Особливості конфліктної поведінки підлітків»

1. Ваше ім'я чи псевдонім?
2. Стать (чол./жін.)?
3. Вік
4. Познач всіх родичів, з якими ти проживала до війни?
 - а) мама
 - б) тато
 - в) бабуся
 - г) дідусь
5. Оціни, наскільки тобі легко спілкуватись з людьми від 1 (дуже легко) до 5 (дуже складно)?
6. Оціни, наскільки ти конфліктна людина від 1 (зовсім не конфліктна) до 5 (дуже конфліктна)?
7. Вкажи, будь ласка, в яких випадках у тебе виникали конфлікти з товаришами:
 - а) вразили твоє самолюбство;
 - б) я не врахував(ла) думку товариша;
 - в) друг не прислухався до моєї думки.
8. Вкажи, в яких випадках у тебе виникали конфлікти з батьками:
 - а) батьки мене не розуміють;
 - б) я не прислухався(ась) до батьків та вчиняв(ла) по-своєму;
 - в) батьки були не праві;
 - г) я був(ла) не правий(а)
9. Як часто ти виступав(ла) ініціатором конфлікту?
 - а) досить рідко;
 - б) рідко;
 - в) іноді;
 - г) часто;
 - д) досить часто
10. Як часто ти схильний погоджуватись з думкою товариша з метою уникнення конфлікту?
 - а) досить рідко;
 - б) рідко;
 - в) іноді;
 - г) часто;
 - д) досить часто

11. Як часто тебе дратують вади товаришів?
- а) досить рідко;
 - б) рідко;
 - в) іноді;
 - г) часто;
 - д) досить часто
12. Як часто у тебе були конфлікти з товаришами через особливості твого характеру?
- а) досить рідко;
 - б) рідко;
 - в) іноді;
 - г) часто;
 - д) досить часто
13. Як часто у тебе виникає бажання побути на самоті?
- а) досить рідко;
 - б) рідко;
 - в) іноді;
 - г) часто;
 - д) досить часто
14. З ким ти більш відвертий(а)?
- а) з товаришами;
 - б) з батьками;
 - в) ні з ким
15. Оцініть, наскільки ти схильний(а) вибачати образу від 1 (зовсім не схильний(а)) до 5 (дуже схильний(а))?
16. Оціни, наскільки ти схильний(а) аналізувати свої вчинки від 1 (зовсім не схильний(а)) до 5 (дуже схильний(а))?
17. Оціни, наскільки ти схильний(а) стримувати власні почуття та емоції від 1 (зовсім не схильний(а)) до 5 (дуже схильний(а))?
18. Оціни, наскільки твій клас дружній від 1 (зовсім не дружній) до 5 (дуже дружній)?

Тест міжособистісних відносин Т. Лірі

Інструкція

"Вам будуть представлені судження, що стосуються характеру людини, його взаємин з оточуючими людьми. Уважно прочитайте кожне судження і оцініть, чи відповідає вона Вашому уявленню про себе. Поставте на бланку відповідей знак " + "проти номерів тих визначень, які відповідають Вашому уявленню про себе, і знак" - " проти номерів тих тверджень, які не відповідають Вашому уявленню про себе. Намагайтеся бути щирим. Якщо немає повної впевненості, знак " + " не ставте. Після оцінювання свого реального "Я" знову прочитайте всі судження і відмітьте ті з них, які відповідають Вашому уявленню про те, яким Вам, на Вашу думку, слід було б бути в ідеалі". Якщо необхідно оцінити особистість когось іншого, то дається додаткова інструкція: "Таким же чином, як і в перших двох варіантах, дайте оцінку особистості Вашого начальника (колеги, підлеглого: 1. "Мій начальник, такий, який він є насправді";2. "Мій ідеал начальника"). Методика може бути представлена респонденту або списком (за алфавітом або у випадковому порядку), або на окремих картках. Йому пропонується вказати ті твердження, які відповідають його уявленню про себе, відносяться до іншої людини або його ідеалу.

Текст опитувальника

Інструкція: Вам пропонується список характеристик. Слід уважно прочитати кожен і вирішити, чи відповідає вона вашому уявленню про себе. Якщо відповідає, то позначте її у протоколі хрестиком, якщо не відповідає - нічого не ставте. Якщо немає повної впевненості, хрестик не ставте. Намагайтеся бути щирими.

1. Інші думають про нього прихильно
2. Справляє враження на оточуючих
3. Вміє розпоряджатися, наказувати
4. Уміє наполягати на своєму
5. Володіє почуттям гідності
6. Незалежний
7. Здатний сам подбати про себе
8. Може проявляти байдужість
9. Здатний бути суворим
10. Строгий, але справедливий
11. Може бути щирим
12. Критичний до інших
13. Любить поплакатися
14. Часто сумний
15. Здатний проявляти недовіру
16. Часто розчаровується
17. Здатний бути критичним до себе
18. Здатний визнати свою неправоту
19. Охоче підкоряється

20. Поступливий
21. Вдячний
22. Захоплюється, схильний до наслідування
23. Поважний
24. Шукає схвалення
25. Здатний до співпраці, взаємодопомоги
26. Прагне ужитися з іншими
27. Приязний, доброзичливий
28. Уважний, ласкавий
29. Делікатний
30. Підбадьорюючий
31. Чуйний на заклики про допомогу
32. Безкорисливий
33. Здатний викликати захоплення
34. Користується в інших повагою
35. Володіє талантом керівника
36. Любить відповідальність
37. Впевнений в собі
38. Самовпевнений, напористий
39. Діловий, практичний
40. Любить змагатися
41. Стійкий, наполегливий, де треба
42. Невблаганний, але неупереджений
43. Дратівливий
44. Відкритий, прямолінійний
45. Не терпить, щоб їм командували
46. Скептичний
47. На нього важко справити враження
48. Образливий, делікатне
49. Легко бентежить
50. Невпевнений у собі
51. Поступливий
52. Скромний
53. Часто вдається до допомоги інших
54. Дуже шанує авторитети
55. Охоче приймає поради
56. Довірливий і прагне радувати інших
57. Завжди люб'язний в обходженні
58. Дорожить думкою оточуючих
59. Товариська, уживчивий
60. Добросердечний
61. Добрий, вселяє впевненість
62. Ніжний, м'якосердий
63. Любить піклуватися про інших
64. Безкорисливий, щедрий

65. Любить давати поради
66. Справляє враження значного людини
67. Начальственно наказовий
68. Владний
69. Хвалькуватий
70. Гордовитий і самовдоволений
71. Думає тільки про себе
72. Хитрий, розважливий
73. Нетерпимий до помилок інших
74. Корисливий
75. Відвертий
76. Часто недружелюбний
77. Озлоблений
78. Скаржник
79. Ревнивий
80. Довго пам'ятає свої образи
81. Самобичуючийся
82. Сором'язливий
83. Безініціативний
84. Лагідний
85. Залежна, несамостійна
86. Любить підкорятися
87. Надає іншим приймати рішення
88. Легко потрапляє в халепу
89. Легко піддається впливу друзів
90. Готовий довіритися будь -кому
91. Схильний призначати до всіх без розбору
92. Всім симпатизує
93. Прощає всі
94. Переповнений надмірним співчуттям
95. Великодушний, терпимий до недоліків
96. Прагне протегувати
97. Прагне до успіху
98. Чекає захоплення від кожного
99. Розпоряджається іншими
100. Деспотичний
101. Сноб, судить про людей лише за рангом і достатку
102. Марнославний
103. Егоїстичний
104. Холодний, черствий
105. Уїдлиий, глузливий
106. Злий, жорстокий
107. Часто гнівливий
108. Байдужий, байдужий
109. Злопам'ятний

110. Проїнятий духом протиріччя
111. Впертий
112. Недовірливий, підозрілий
113. Боязкий
114. Сором'язливий
115. Відрізняється надмірною готовністю підкорятися
116. М'якотілий
117. Майже ніколи нікому не заперечує
118. Нав'язливий
119. Любить, щоб його опікали
120. Надмірно довірливий
121. Прагне знайти розташування кожного
122. З усіма погоджується
123. Завжди доброзичливий
124. Любить всіх
125. Дуже поблажливий до оточуючих
126. Намагається утішити кожного
127. Піклується про інших на шкоду собі
128. Псує людей надмірною добротою

Обробка результатів

На першому етапі обробки даних проводиться підрахунок балів за кожною октанте з допомогою ключа до опитувальником.

Ключ

1. Авторитарний: 1 - 4, 33 - 36, 65 - 68, 97 - 100.
2. Егоїстичний: 5 - 8, 37 - 40, 69 - 72, 101 - 104.
3. Агресивний: 9 - 12, 41 - 44, 73 - 76, 105 - 108.
4. Підозрілий: 13 - 16, 45 - 48, 77 - 80, 109 - 112.
5. Підпорядковується: 17 - 20, 49 - 52, 81 - 84, 113 - 116.
6. Залежний: 21 - 24, 53 - 56, 85 - 88, 117 - 120.
7. Доброзичливий: 25 - 28, 57 - 60, 89 - 92, 121 - 124.
8. Альтруїстична: 29 - 32, 61 - 64, 93 - 96, 125 - 128.

На другому етапі отримані бали переносяться на діаграму, при цьому відстань від центру круга відповідає числу балів по даній октанте (мінімальне значення - 0, максимальна - 16). Кінці таких векторів з'єднуються і утворюють профіль, що відображає уявлення про особистість цієї людини. Окреслений простір заштриховувати. Для кожного подання будується окрема діаграма, на якій воно характеризується за вираженості ознак кожної октанте.

Методика: «Q - сортування» В. Стефансон

Інструкція:

Вашій увазі пропонується 60 тверджень, що стосується поведінки людини у групі. Прочитайте послідовно кожне з них і відповідайте «так», якщо воно відповідає нашому уявленню про себе, або «ні», якщо не відповідає йому. У виняткових випадках дозволяється відповісти «сумніваюся».

Тестовий матеріал:

1. Критичний до оточуючих товаришів.
2. Виникає тривога, коли в групі починається конфлікт.
3. Схильний слідувати порадам лідера.
4. Не схильний створювати занадто близькі відносини з товаришами.
5. Подобається дружність у групі.
6. Схильний суперечити лідеру.
7. Відчуває симпатії до одного - двох членів групи.
8. Уникає зустрічей і зборів в групі.
9. Подобається похвала лідера.
10. Незалежний у судженнях і манери поведінки.
11. Готовий стати на чийсь сторону в суперечці.
12. Схильний керувати товаришами.
13. Радіє спілкуванню з одним - двома друзями.
14. Зовні спокійний при прояві ворожості з боку членів групи.
15. Схильний підтримувати настрій своєї групи.
16. Не надає значення особистим якостям членів групи.
17. Схильний відволікати групу від її цілей.
18. Відчуває задоволення, протиставляючи себе лідеру.
19. Хотів би зблизитися з деякими членами групи.
20. Віддає перевагу залишатися нейтральним у спорі.
21. Подобається, коли лідер активний і добре керує.
22. Віддає перевагу холоднокровно обговорювати розбіжності.
23. Недостатньо стриманий у вираженні почуттів.
24. Прагне згуртувати навколо себе однодумців.
25. Незадоволений занадто формальними відносинами.
26. Коли звинувачують - втрачається і мовчить.
27. Віддає перевагу погоджуватися з основними напрямками в групі.
28. Прив'язаний до групи в цілому більше, ніж до певних товаришів.
29. Схильний затягувати і загострювати суперечку.
30. Прагне бути в центрі уваги.
31. Хотів би бути членом більш вузького угруповання.
32. Схильний до компромісів.
33. Відчуває внутрішній неспокій, коли лідер надходить всупереч його очікуванням.

34. Болісно відноситься до зауважень товаришів.
35. Може бути підступним і вкрадливим.
36. Схильний прийняти на себе керівництво в групі.
37. Відвертий у групі.
38. Виникає нервово занепокоєння під час групового розбіжності.
39. Віддає перевагу, щоб лідер брав на себе відповідальність при плануванні робіт.
40. Не схильний відповідати на прояв дружелюбності.
41. Схильний сердитися на товаришів.
42. Намагається вести інших проти лідера.
43. Легко знаходить знайомства за межами групи.
44. Намагається уникати бути втягнутим у суперечку.
45. Легко погоджується з пропозиціями інших членів групи.
46. Чинить опір утворенню угруповань у групі.
47. Глузливий і іронічний, коли роздратований.
48. Виникає неприязнь до тих, хто намагається виділитися.
49. Віддає перевагу меншій, але більш інтимній групі.
50. Намагається не показувати свої справжні почуття.
51. Стає на сторону лідера при групових розбіжностях.
52. Ініціативний у встановленні контактів у спілкуванні.
53. Уникає критикувати товаришів.
54. Віддає перевагу звертатися до лідера частіше, ніж до інших.
55. Не подобається, що відносини в групі занадто фамільярно.
56. Любить затівати суперечки.
57. Прагне утримувати своє високе становище в групі.
58. Схильний втручатися в контакти товаришів і порушувати їх.
59. Схильний до «перепалок», «здрастуй».
60. Схильний виражати невдоволення лідером.

Ключ:

Залежність - 3, 9, 15, 21, 27, 33, 39, 45, 51, 54

Незалежність - 6, 12, 18, 24, 30, 36, 42, 48, 57, 60

Товариськість - 5, 7, 13, 19, 25, 31, 37, 43, 49, 52

Нетовариськість - 4, 10, 16, 22, 28, 34, 40, 40, 55, 58

Прийняття боротьби -1, 11, 17, 23, 29, 35, 41, 47, 56, 59

Уникнення боротьби - 2, 8, 14, 20, 26, 32, 38, 44, 50, 53

Визначення індексу групової згуртованості Сішора Призначення та інструкція: Групова згуртованість - один із найважливіших параметрів, який вказує на ступінь інтеграції групи, її згуртованість у єдине ціле – можна визначити не лише шляхом розрахунку відповідних соціометричних індексів. Значно простіше це зробити за допомогою методики, яка складається з 5 запитань з декількома варіантами відповідей на кожне.

Відповіді кодуються у балах відповідно до наведених у дужках значеннях (максимальна сума +19 балів, мінімальна – -5). Протягом опитування необхідно вказувати бали

Діагностика стану агресії (опитувальник Басса-Дарки)

Шкали: фізична агресія, непрямая агресія, дратівливість, негативізм, вразливість, підозрілість, вербальна агресія, почуття провини.

Призначення тесту

Опитувальник диференціює прояви агресії і ворожості. А. Басс і А. Дарки виділяють наступні види реакцій:

- **Фізична агресія** - використання фізичної сили проти іншої особи.
- **Непряма агресія**, обхідним шляхом спрямована на іншу особу або ні на кого не спрямована.
- **Роздратування** - готовність до прояву негативних почуттів при найменшому порушенні (запальність, грубість).
- **Негативізм** - опозиційна манера в поведінці від пасивного опору до активної боротьби проти сталих звичаїв і законів.
- **Образа** - заздрість і ненависть до оточуючих за дійсні та вигадані дії.
- **Підозрілість** - в діапазоні від недовіри і обережності стосовно людей до переконання в тому, що інші люди планують і приносять шкоду.
- **Вербальна агресія** - вираз негативних почуттів як через форму (крик, виск), так і через зміст словесних відповідей (прокляття, погрози).
- **Почуття провини** - виражає можливе переконання суб'єкта в тому, що він є поганою людиною, що спричиняє зло, а також відчуває докори сумління.

При складанні опитувальника використовувалися такі принципи:

- питання може відноситися тільки до однієї форми агресії.
 - питання формулюються таким чином, щоб найбільшою мірою послабити вплив суспільного схвалення відповіді на запитання.
- Опитувальник складається з 75 тверджень, на які випробовуваний відповідає "так" чи "ні".
- 10 балів і менше - низький показник.

Обробка та інтерпретація результатів тесту

Відповіді оцінюються за шкалами наступним чином:

1. Фізична агресія:

- "так" = 1, "ні" = 0: 1, 25, 33, 48, 55, 62, 68;
- "ні" = 1, "так" = 0: 9, 17, 41.

2. Непряма агресія:

- "так" = 1, "ні" = 0: 2, 18, 34, 42, 56, 63;
- "ні" = 1, "так" = 0: 10, 26, 49.

3. Роздратування:

- "так" = 1, "ні" = 0: 3, 19, 27, 43, 50, 57, 64, 72;
- "ні" = 1, "так" = 0: 11, 35, 69.

4. Негативізм:

- "так" = 1, "ні" = 0: 4, 12, 20, 23, 36;

5. Образа:

- "так" = 1, "ні" = 0: 5, 13, 21, 29, 37, 51, 58.
- "ні" = 1, "так" = 0: 44.

6. Підозрілість:

- "так" = 1, "ні" = 0: 6, 14, 22, 30, 38, 45, 52, 59;
- "ні" = 1, "так" = 0: 65, 70.

7. Вербальна агресія:

- "так" = 1, "ні" = 0: 7, 15, 28, 31, 46, 53, 60, 71, 73;
- "ні" = 1, "так" = 0: 39, 66, 74, 75.

8. Почуття провини:

- "так" = 1, "ні" = 0: 8, 16, 24, 32, 40, 47, 54, 61, 67

Індекс ворожості включає в себе 5 і 6 шкалу, а індекс агресивності (як прямої, так і мотиваційної) включає в себе шкали 1, 3, 7.

Ворожість = Образа + Підозрілість;

Агресивність = Фізична агресія + Роздратування + Вербальна агресія.

Інтерпретація результатів тесту

Нормою агресивності є величина її індексу, що дорівнює 21 ± 4 , а ворожості - $6-7 \pm 3$.

Тест Басса-Дарки

Опитувальник складається з 75 тверджень, на які випробовуваний відповідає "так" чи "ні".

1. Часом я не можу впоратися з бажанням завдати шкоди іншим
2. Іноді пліткую про людей, яких не люблю
3. Я легко дратуюся, але швидко заспокоююсь
4. Якщо мене не попросять по-хорошому, я не виконаю
5. Я не завжди отримую те, що мені належить

6. Я не знаю, що люди говорять про мене за мою спиною
7. Якщо я не схвалюю поведінку друзів, я даю їм це відчути
8. Коли мені траплялося обдурити кого-небудь, я відчував болючі докори совісті
9. Мені здається, що я не здатний ударити людину
10. Я ніколи не дратуюся настільки, щоб кидатися предметами
11. Я завжди поблажливий до чужих недоліків
12. Якщо мені не подобається встановлене правило, мені хочеться порушити його
13. Інші вміють майже завжди користуватися сприятливими обставинами
14. Я тримаюся насторожено з людьми, які ставляться до мене трохи більш дружньо, ніж я очікував
15. Я часто буваю не згодний з людьми
16. Іноді мені на розум приходять думки, яких я соромлюся
17. Якщо хто-небудь першим вдарив мене, я не відповім йому
18. Коли я дратуюся, я ляскаю дверима
19. Я набагато більш дратівливий, ніж здається
20. Якщо хтось уявляє себе начальником, я завжди роблю йому наперекір
21. Мене трохи засмучує моя доля
22. Я думаю, що багато людей не люблять мене
23. Я не можу втриматися від суперечки, якщо люди не згодні зі мною
24. Люди, які ухиляються від роботи, повинні відчувати почуття провини
25. Той, хто ображає мене і мою сім'ю, запрошується на бійку
26. Я не здатний на грубі жарти
27. Мене охоплює лють, коли наді мною глузують
28. Коли люди вдають із себе начальників, я роблю все, щоб вони не зазнавалися
29. Майже кожен тиждень я бачу когось, хто мені не подобається
30. Досить багато людей задрять мені
31. Я вимагаю, щоб люди поважали мене
32. Мене пригнічує те, що я мало роблю для своїх батьків
33. Люди, які постійно знущаються з вас, варті того, щоб їх "клацнули по носі"
34. Я ніколи не буваю похмурий від злості
35. Якщо до мене ставляться гірше, ніж я того заслуговую, я не засмучуюсь
36. Якщо хтось виводить мене з себе, я не звертаю уваги
37. Хоча я і не показую цього, мене іноді гризе заздрість
38. Іноді мені здається, що наді мною сміються
39. Навіть якщо я злюся, я не вдаюся до "сильних" виразів

40. Мені хочеться, щоб мої гріхи були пробачені
41. Я рідко даю здачі, навіть якщо хто-небудь ударить мене
42. Коли виходить не по-моєму, я іноді ображаюся
43. Іноді люди дратують мене однією своєю присутністю
44. Немає людей, яких би я по-справжньому ненавидів
45. Мій принцип: "Ніколи не довіряти чужинцям "
46. Якщо хтось дратує мене, я готовий сказати, що я про нього думаю
47. Я роблю багато такого, про що згодом шкодую
48. Якщо я розлючуся, я можу вдарити когось
49. З дитинства я ніколи не виявляв спалахів гніву
50. Я часто відчуваю себе як порохова бочка, готова вибухнути
51. Якби всі знали, що я відчуваю, мене б вважали людиною, з якою нелегко працювати
52. Я завжди думаю про те, які таємні причини змушують людей робити що-небудь приємне для мене
53. Коли на мене кричать, я починаю кричати у відповідь
54. Невдачі засмучують мене
55. Я б'юся не рідше і не частіше ніж інші
56. Я можу пригадати випадок, коли я був настільки злий, що хапав перший-ліпший предмет і ламав його
57. Іноді я відчуваю, що готовий першим почати бійку
58. Іноді я відчуваю, що життя чинить зі мною несправедливо
59. Раніше я думав, що більшість людей говорить правду, але тепер я в це не вірю
60. Я лаюся тільки зі злості
61. Коли я поступаю неправильно, мене мучить совість
62. Якщо для захисту своїх прав мені потрібно застосувати фізичну силу, я застосовую її
63. Іноді я висловлюю свій гнів тим, що стукаю кулаком по столу
64. Я буваю грубуватий стосовно людей, які мені не подобаються
65. У мене немає ворогів, які б хотіли мені нашкодити
66. Я не вмію поставити людину на місце, навіть якщо вона на те заслуговує
67. Я часто думаю, що жив неправильно
68. Я знаю людей, які здатні довести мене до бійки
69. Я не засмучуюсь через дрібниці
70. Мені рідко приходить до голови, що люди намагаються розлютити або образити мене
71. Я часто тільки погрожую людям, хоча і не збираюся приводити погрози у виконання
72. Останнім часом я став занудою

73. У суперечці я часто підвищую голос

74. Я намагаюся зазвичай приховувати своє погане ставлення до людей

75. Я краще погоджуся з чим-небудь, ніж стану сперечатися

Діагностика схильності до конфліктної поведінки Методика К. Томаса діагностики схильності особистості до конфліктної поведінки, адаптація Н.В. Гришиної.

Мета: визначення переважного способу поведінки людини в конфліктних ситуаціях.

Опис методики

На ранніх етапах вивчення конфліктів широко використовувався термін «вирішення конфліктів», який має на увазі, що конфлікт можна і необхідно розв'язувати або елімінувати. Таким чином, метою вирішення конфліктів був деякий ідеальний безконфліктний стан, де люди працюють в повній гармонії.

Однак, останнім часом ставлення фахівців до цього аспекту дослідження конфліктів істотно змінилося. Це викликано, на думку К.Томаса, двома обставинами: усвідомленням марності зусиль з повної елімінації конфліктів, а також підтвердженням наявності позитивних функцій конфліктів. Звідси, згідно з підходом К.Томаса, наголос повинен бути перенесений з елімінування конфліктів на управління ними. Тому, автор вважає за потрібне сконцентрувати увагу на таких аспектах зміни конфліктів: які форми поведінки в конфліктних ситуаціях характерні для людей, які з них є більш продуктивними або деструктивними; яким чином можна стимулювати продуктивну поведінку.

Для опису типів поведінки людей в конфліктних ситуаціях, К.Томас запропонував двовимірну модель регулювання конфліктів, основними вимірами в якій є кооперація (пов'язана з увагою людини до інтересів інших людей, залучених до конфлікту) і напористість (для якої характерний акцент на захисті власних інтересів). Відповідно цим двом вимірам, автор виділяє наступні способи регулювання конфліктів:

- 1) змагання (конкуренція) як прагнення досягти своїх інтересів на шкоду іншому;
- 2) пристосування — на протизвагу суперництву, принесення в жертву власних інтересів заради іншого;
 - 1) компроміс;
 - 2) уникнення — відсутність як прагнення до кооперації, так і тенденції до досягнення власних цілей;
 - 3) співпраця, коли учасники ситуації приходять до альтернативи, що повністю задовольняє інтереси обох сторін.

П'ять способів регулювання конфліктів за К.Томасом

К.Томас вважає, що при уникненні конфлікту жодна з сторін не досягає успіху. При таких формах поведінки, як конкуренція, пристосування і компроміс, або один з учасників виявляється у виграші, а інший програє, або вони обидва програють, оскільки йдуть на компромісні поступки. І тільки в ситуації співпраці обидві сторони виявляються у виграші. У своєму опитувальнику з виявлення типових форм поведінки К.Томас описує кожний з п'яти наведених можливих варіантів 12 судженнями про поведінку індивіда в конфліктній ситуації. У різних поєднаннях вони згруповані в 30 пап. Тест можна використати в груповому варіанті, як в поєднанні з іншими тестами, так і окремо.

Інструкція. У кожній з поданих пар виберіть те судження, яке є найбільш типовим для вашої поведінки. Відведений час — не більш 15-20 хвилин.

Типова карта методики

1. А. Іноді я надаю можливість іншим взяти на себе відповідальність за вирішення спірного питання.
Б. Замість того, щоб обговорювати те, в чому ми розходимося, я стараюся звернути увагу на те, з чим ми обидва не згодні.
2. А. Я стараюся знайти компромісне рішення.
Б. Я намагаюся улагодити справу з урахуванням інтересів іншого і моїх власних.
3. А. зазвичай я настійливо прагну добитися свого.
Б. Я стараюся заспокоїти іншого і, головним чином, зберегти наші відносини.
4. А. Я намагаюся знайти компромісне рішення.
Б. Іноді я жертвую своїми власними інтересами заради інтересів іншої людини.
5. А. Улагоджуючи спірну ситуацію, я весь час стараюся знайти підтримку у іншого.
Б. Я намагаюся зробити все, щоб уникнути напруженості, від якої немає ніякої користі.
6. А. Я намагаюся уникнути виникнення прикромців для себе.
Б. Я намагаюся добитися свого.
7. А. Я намагаюся відкласти розв'язання спірного питання з тим, щоб згодом вирішити його остаточно.
Б. Я вважаю за необхідне в чомусь поступитися, щоб домогтися іншого.
8. А. зазвичай я наполегливо прагну домогтися свого.
Б. Я насамперед стараюся ясно визначити те, в чому полягають всі порушені інтереси і питання.
9. А. Думаю, що не завжди варто хвилюватися через якісь розбіжності, що виникають.
Б. Я роблю зусилля, щоб домогтися свого.
10. А. Я твердо прагну досягнути свого.
Б. Я намагаюся знайти компромісне рішення.
11. А. Я насамперед стараюся ясно визначити те, в чому полягають всі порушені інтереси і питання.
Б. Я стараюся заспокоїти іншого, і головним чином, зберегти наші відносини.
12. А. Часто я намагаюся не займати позицію, яка може викликати суперечки.
Б. Я даю можливість іншому в чомусь залишитися при своїй думці, якщо він також іде мені назустріч.
13. А. Я пропоную середню позицію.
Б. Я наполягаю, щоб було зроблено по-моєму.
14. А. Я повідомляю іншому свою точку зору і питаю про його погляди.
Б. Я намагаюся показати іншому логіку і перевагу моїх поглядів.
15. А. Я стараюся заспокоїти іншого, і головним чином, зберегти наші відносини.
Б. Я стараюся зробити все необхідне, щоб уникнути напруженості.
16. А. Я стараюся не зачепити почуттів іншого.
Б. Я намагаюся переконати іншого в перевагах моєї позиції.
17. А. зазвичай я наполегливо стараюся домогтися свого.
Б. Я стараюся зробити все, щоб уникнути напруженості, від якої немає ніякої користі.
18. А. Якщо це зробить іншого щасливим, я дам йому можливість наполягти на своєму.
Б. Я даю можливість іншому в чомусь залишитися при своїй думці, якщо він також іде мені назустріч.
19. А. Я, насамперед, стараюся ясно визначити те, в чому полягають всі порушені інтереси і спірні питання.
Б. Я стараюся відкласти розв'язання спірного питання з тим, щоб згодом вирішити його остаточно.
20. А. Я намагаюся негайно подолати наші розбіжності.
Б. Я стараюся знайти найкраще поєднання вигравів і втрат для нас обох.
21. А. Ведучи переговори, я стараюся бути уважним до бажань іншого.

- Б. Я завжди схильюся до прямого обговорення проблеми.
22. А. Я намагаюся знайти позицію, яка знаходиться посередині між моєю позицією і точкою зору іншої людини.
Б. Я відстоюю свої бажання.
23. А. Як правило, я заклопотаний тим, щоб задовольнити бажання кожного з нас.
Б. Іноді я надаю можливість іншим взяти на себе відповідальність за розв'язання спірного питання.
24. А. Якщо позиція іншого здається йому дуже важливою, я постараюся піти назустріч його бажанням.
Б. Я стараюся переконати іншого прийти до компромісу.
25. А. Я намагаюся показати іншому логіку і перевагу моїх поглядів.
Б. Ведучи переговори, я стараюся бути уважним до бажань іншого.
26. А. Я пропоную середню позицію.
Б. Я майже завжди заклопотаний тим, щоб задовольнити бажання кожного з нас.
27. А. Часто уникаю займати позицію, яка може викликати суперечки.
Б. якщо це зробить іншого щасливим, я дам йому можливість наполягти на своєму.
28. А. зазвичай я настійно прагну добитися свого.
Б. Улагоджуючи ситуацію, я зазвичай стараюся знайти підтримку у іншого.
29. А. Я пропоную середню позицію.
Б. Думаю, що не завжди варто хвилюватися через якісь розбіжності, що виникають.
30. А. Я стараюся не зачепити почуттів іншого.
Б. Я завжди займаю таку позицію в спірному питанні, щоб ми спільно з іншою зацікавленою людиною могли домогтися успіху.

Обробка даних:

Питання	Суперництво	Співпраця	Компроміс	Уникнення	Пристосування
1				А	Б
2		Б	А		
3	А				Б
4			А		Б
5		А		Б	
6	Б			А	
7			Б	А	
8	А	Б			
9	Б			А	
10	А		Б		
II		А			Б
12			Б	А	
13	Б		А		

14	Б	А			
15				Б	А
16	Б				А
17	А			Б	
18			Б		А
19		А		Б	
20		А	Б		
21		Б			А
22	Б		А		
23		А		Б	
24			Б		А
25	А				Б
26		Б	А		
27				А	Б
28	А	Б			
29			А	Б	
30		Б			А

ТЕМА 1 Знайомство і пізнання один одного

Мета заняття: знайомство підлітків один між одним. Навіть якщо вони знайомі, це можливість по-новому подивись на один одного. Учасники сідають у коло. Психолог пояснює їм, що вони разом будуть зустрічатися на період тренінгових занять. На цих заняттях будуть спілкуватись, грати, навчатись, малювати, ділитися своїми проблемами і radoщами, вчитися розуміти один одного, допомагати та підтримувати.

Вправа 1. «Хто Я?»

Учням пропонують відповісти на запитання «Хто Я?» двадцятьма словами.

Рекомендації. Аналізуючи відповіді, звертають увагу:

- питання «Хто Я?» не повинно бути підмінене відповідями на питання «Який Я?»;
- не потрібно перелічувати соціальні ролі — вони безликі;
- в якому співвідношенні перебувають позитивні й негативні прояви особистості.

Вправа 2. «Хороше і погане спілкування»

Учасникам пропонується виконати в парах такі вправи.

А) Обидва учні говорять одночасно від 30 секунд до 1 хвилини (*теми: «Улюблена телепередача», «А чи знаєш ти, що...»* тощо).

Обговорення

Що ви відчували?

Чи не здалося вам, що більше нічого сказати?

Б) Пари розподіляються на учасників А і Б. Поки учасник А висловлюється упродовж хвилини, учасник Б повністю його (її) ігнорує. Потім вони міняються ролями.

Обговорення

Як ви себе почували, коли вас ігнорували?

В) Учасник А говорить упродовж хвилини, учасник Б уважно слухає. Потім вони міняються ролями.

Підсумкове обговорення

У чому полягала різниця між вправами?

Як ви визначили, що зараз вас слухають?

Для досягнення домовленості під час будь-яких переговорів важливо бачити очі та обличчя свого співрозмовника.

Вправа 2. “Прийняття правил групи”.

Мета: вироблення та прийняття правил роботи під час тренінгу.

Тренер пропонує учасникам поміркувати над наступними питаннями: що потрібно для створення робочої атмосфери? почуття комфорту для всіх учасників? Методом мозкового штурму учасники пропонують свої варіанти правил. Тренер записує їх на ватмані.

Правила можуть бути приблизно такі:

- працювати „ тут і тепер; · говори від „ Я”;
- зберігати конфіденційність; · дотримуватись регламенту; · висловлюватись по черзі (правило руки); · дотримуватись правила „стоп; · працювати в групі від початку до кінця; · бути активними.

Вправа 3. Малювання на тему “Моє ім'я”.

Мета: невербальне символічне вираження змісту обраного імені.

Після того, як усі учасники групи назвали свої імена, їм пропонують подумати й намалювати малюнок —Моє ім'я, що у вигляді символів або образів відображав би зміст обраного імені.

Після виконання малюнка проводиться обговорення робіт.

Вправа 4. “Довіра”.

Мета: сприяти згуртованості групи, встановленню довірливих стосунків між її членами.

Тренер пропонує учасникам стати у тісне коло, виставити вперед долоні паралельно тулубу та вибрати добровольця, який, закривши очі, буде хилитись, падати у різні сторони, а коло повинно його підхопити, не дозволити впасти.

Вправа 5. Гра “Море хвилюється”.

Мета: визначення емоційного стану й передача його невербальними засобами; краще знайомство з учасниками групи; створення позитивного емоційного фону; корекція нетерплячості.

Група обирає ведучого, який повертається спиною до інших і вимовляє слова: —Море хвилюється раз. На рахунок —три студенти повинні завмерти в незвичайній позі. Ведучий по черзі підходить до кожного учасника гри, включає його й намагається відгадати, кого й у якому емоційному стані він зобразив. При цьому група обов'язково аналізує виразні невербальні засоби передачі образу (міміка, погляд, жести, положення тулуба, стиснуті кулаки тощо), оцінює наскільки вдалим був цей вибір. Гра вчить розрізняти й читати емоційний стан інших людей, адекватно передавати свій стан. Вона також коригує нетерплячість, виховує стриманість. Керівникові групи варто звернути увагу на те, чи страшних, агресивних чудовиськ або слабких, зляканих тварин зображували учасники групи.

Вправа 6. “Слухаємо себе”.

Мета: розвиток здатності до релаксації, уміння слухати себе й визначати свій настрій; вміння діагностувати емоційне самопочуття учасників групи.

Студентам пропонують сісти в зручній позі, заплющити очі, розслабитися й прислухатися до себе, ніби зазирнути в себе, й подумати: що кожний відчуває, який у нього настрій. Через кілька хвилин усі учасники групи по черзі розповідають, не розплющуючи очей, про те, як вони почуваються і який у них настрій. Вправа дає змогу діагностувати емоційне самопочуття юнаків, сприйняття ними форм і методів роботи групи.

ТЕМА 2. Розвиток комунікативної сфери підлітків, оволодіння знаннями про конфлікт, набуття навичок вербального вираження своїх почуттів.

Мета: Попрацювати з розвитком комунікацій підлітків, їх взаємоспілкуванням один з одним, здобути навички вербального спілкування без конфліктності.

Вправа 1. ”Розкажи про себе”

Мета: розвиток комунікативних здібностей; перевірка рівня згуртованості групи й довіри між учасниками; збагачення знань про товаришів у групі.

Кожному учасникові групи пропонується розповісти про себе те, що він сам хоче (без обмежень у тематиці й у часі).

Вправа 2. “Плече до плеча”.

Двоє учасників сідають плечима один до одного і розмовляють на вільну тему впродовж 3-5 хвилин. Після цього вони діляться своїми враженнями. Чи легко їм було розмовляти?

Вправа 3. “Мій стиль спілкування”

Мета: Вивчення комунікативних проблем, бачення особливостей, пов'язаних зі сферою спілкування.

Час виконання: 20 хвилин

Кількість учасників: від 5 до 25 чоловік.

«Зараз ми попрацюємо з щоденниками «Мій стиль спілкування». Які записи там з'явилися? Що ви змогли туди внести з часу минулого заняття? Які основні спостереження вам вдалося проаналізувати? Чи ви вже зовсім забули про це домашньому завданні?

Об'єднайтеся в малі групи по 7-8 чоловік і обговоріть записи, які ви змогли зробити після першого заняття. Кожен може зачитувати, що він хоче, коментуючи свої записи, виходячи з останніх спостережень і вражень.

Пам'ятайте про те, що будь-який учасник має право запитати про те, що йому було неясно, попросити вас прокоментувати висловлювання, в чомусь засумніватися, за щось порадити і т. д. Кожен з вас може відповідати на ці питання, наводячи конкретні приклади своїх відчуттів, підсумки спостережень над своїми реакціями.

Після того як ви вислухаєте одного з членів вашої малої групи, слово може взяти наступний. І так до тих пір, поки не висловляться всі учасники».

Вправа 4. «Мозковий штурм «Поняття конфлікту»

Доберіть синоніми до слова «конфлікт»: протиріччя, суперечка, сутічка, протистояння, протиборство, зіткнення, скандал, бійка, сварка.

Вправа 5. «Я-реальний, я-ідеальний»

Розповісти про себе, яким себе бачать учасники зараз, і якими хотіли б бути в ідеалі.

Вправа 6. «Я ображаюсь, коли...»

Мета: розвиток вміння вербально виражати негативні емоцій. Кожен по колу закінчує це речення. Ведучий запитує: „У кого ще подібні ситуації викликають образу? Після цього обговорюють найтипівші ситуації, які викликають образу, причини їх виникнення та способи звільнення від них.

Вправа 7. «Трикутник влади»

Мета: визначення своєї позиції стосовно себе та оточуючих. Групі ставлять запитання :

- Чи повинна людина любити себе?
- Чи обов'язково любити весь світ? Якщо так, то в якому співвідношенні повинні бути любов до себе і до світу?

Учасники діляться на три групи, їм демонструють малюнок „Трикутник влади“.

Представляють три позиції. Учасникам пропонується вибрати одну з позицій і відстояти її правильність. Після представлення всіх позицій тренер підводить групу до такого висновку: Гармонійна людина, людина успіху завжди повинна уникати будь-яких крайнощів, її золота середина: „Я люблю себе, я люблю весь світ. За законами природи, якщо людина любить світ, то і світ любить її, тобто добре співвідносяться

інтереси особистості, суспільства, природи.

ТЕМА 3. Зниження вербальної агресивності, розвиток позитивного ставлення до інших.

Вправа 1. “Мистецтво компліменту”

Мета: підвищення самооцінки учасників групи.

- Комплімент – люб'язне зауваження на чиюсь адресу, похвала. Але це не лестощі й не глузування. Найчастіше люди роблять компліменти, зважаючи на зовнішність, ділові якості, риси характеру тощо. Робіть компліменти щиро, не забувайте про теплу інтонацію та привітний погляд. Говорімо один одному компліменти! Почати можна так:

- Як вам вдається...
- Я раніше не знав, що ви...
- Чи знаєш ти, що...
- У тебе...
- Я чув...
- Видно, що ти...
- Ти завжди...
- Я люблюся тобою щоразу, коли ти...
- Де тільки ти навчився...
- Із задоволенням повчилася б у тебе...
- Я б хотів так, як ти...

Вправа 2. “Ваш портрет”

Мета: розвиток спостережливості, концентрації уваги.

Один із учасників групи стає за спинкою стільця іншого учасника. Той, хто сидить, не обертаючись, описує якомога докладніше одяг, колір очей, волосся, інші особливості того, хто стоїть позаду.

Вправа 3. “Прохання”

Мета: формування навичок ввічливого спілкування.

Члени групи обирають учасника, який виконуватиме прохання інших. Вони по чергово звертаються до нього з будь-яким проханням. Наприклад, відчини, будь ласка, вікно. Учасник відповідає: „Я відчинив. Той, хто просив, має відповісти: „Дякую. Якщо він забуде такі слова, то сам починає виконувати команди інших.

Вправа 4. „Невербальне вираження підтримки”

Мета: вираження симпатії за допомогою жестів та міміки.

Симпатію, підтримку можна виражати не лише словами, описуючи свої почуття, а й інтонацією голосу, виразом обличчя, позою, жестами, зоровим контактом, дотиком, відстанню в просторі. Під час цієї вправи кожен учасник може перевірити, як його сприймають інші. Один із членів групи за бажанням повинен стати в центр кола й закрити очі. Інші члени групи наближаються до нього й невербально виражають свої позитивні почуття. Вони можуть притулитися, погладити тощо. В центр кола може стати кожен бажаний.

Вправа 5. “Чи вміємо ми слухати?”

Мета: усвідомлення необхідності уважного та толерантного ставлення до співрозмовника.

Члени груп поділяються на перший-другий. Перші номери виходять за двері і отримують завдання розказати, як вони сьогодні провели ранок (тема може бути різноманітною). Другі номери отримують завдання не слухати своїх співрозмовників і будь-яким чином показувати свою незацікавленість тим, про що розповідає партнер; але після того, як ведучий подасть

сигнал (наприклад, плесни в долоні), вони повинні виявити надмірну зацікавленість розмовою. Після закінчення вправи перші номери діляться своїми враженнями та обговорюють уміння, якими необхідно оволодіти, щоб стати хорошими співрозмовниками. Далі обговорюються параметри невербальної комунікації: інформативність поведінки людини, її пози, дистанція між співрозмовниками, міміка, жести, напрям погляду тощо. Щоб привернути увагу учасників до цих невикористаних резервів передачі почуттів, переживань, станів, їм пропонують виконати вправу.

Вправа 6. “Наполегливість – опір”.

Мета: розвиток вербальних здібностей та терплячості, оволодіння навичками самоконтролю. Учасники діляться на пари. Один з них щось вимагає, а другий вказує на причину, чому він змушений відмовити. Гра закінчується, коли одному з учасників вдається переконати іншого. Після закінчення учасники обговорюють, що допомагало відстоювати свою думку, а що заважало.

ТЕМА 4. Проблема конфлікту, поняття, функції, динаміка.

Мета: подати інформацію про актуальність проблеми конфлікту, його поняття, функції, динаміку, ознайомити студентів з впливом психологічних особливостей особистості на вирішення конфлікту.

Вправа 1. Робота в міні-групах “Конфлікт – це ...”

Мета: дати визначення поняттям „конфлікт, „міжособистісний конфлікт, „внутрішньоособистісний конфлікт.

Тренер об'єднує учасників в міні-групи за довільною ознакою. Кожна група отримує ватман, де записує свої ідеї визначення. Після самостійної роботи протягом 5-7 хвилин, перша група подає визначення поняттю „конфлікт, друга презентує поняття „міжособистісний конфлікт, третя – „внутрішньоособистісний конфлікт. Вправа закінчується груповим обговоренням понять.

Вправа 2. “Я в конфлікті”.

Мета: усвідомити різні ролі, позиції, субособистості в конкретній людині.

Обладнання: ватман, маркери, олівці, скотч, кольорова крейда, журнали з картинками, ножиці, кольоровий папір, листівки, бісер, стрічки, клей, фарби, пластилін, тканини, нитки тощо.

Хід проведення: тренер пропонує групі створити індивідуальні колажі за темою „Я в конфлікті. Ведучий заохочує учасників використовувати різні матеріали для його виготовлення. Потім бажаючі презентують свої роботи, розкриваючи їх зміст. Тренер підбиває підсумки і зазначає, що колаж – один із ефективних методів арт-терапії.

Вправа 3. “Позитивне мислення”.

Мета: відстежити емоції, почуття, думки, під час виконання вправи, відпрацювати навички позитивного мислення – без „не.

Тренер об'єднує групу у пари. Ведучий подає 10 мовних кліше „НЕ запізнився, „НЕ забудь, „НЕ йди і т.д. Завдання переробити їх на позитивний варіант „обережно, „поспіши, „запам'ятай, „зупинись і зіставити звучання та забарвлення своїх емоцій під час їх прослуховування. Кожне кліше програється у парі, після чого перші та другі номери міняються ролями і т.д.

Вправа 4 «Ваші цінності»

Мета: визначення основної цінності групи.

Учасникам пропонують на листочках написати 10 цінностей, які вони цінують найбільше в своєму житті. Потім із 10 цінностей необхідно вибрати три й кинути у коробку. В зв'язку з негараздами і труднощами потрібно віддати одну цінність, потім ще одну. В результаті створюється психологічний портрет групи: учасники по черзі називають свою цінність, і в кого є така ж цінність, підраховується. На дошці записується кількість і визначається, що найважливіше. Потім ще по одній цінності наосліп витягають із коробки.

Обговорення

- Чи задоволені ви цінностями, що залишилися?
- Чи важко було вибирати цінності й віддавати їх?
- Яке у вас було відчуття, коли залишилась одна цінність?

Вправа 5 . “Що приносить вам щастя?”

Мета: переживання позитивних емоцій, підняття самооцінки та віри в себе, усвідомлення власних бажань.

Інструкція: складіть перелік із 20 речей (понять, подій), які найбільшою мірою роблять вас щасливими. Тепер уявіть собі життя, в якому вам вдалося знайти щастя. Опишіть історію цього життя.

Уявіть собі, що ви повертаєтесь у своє життя через 15 років. Ви змогли досягти того, про що зараз мрієте. Опишіть, як вам вдалося створити таке життя, яке ви вважали можливим лише у своїй уяві. Опишіть випробування, які вам прийшлося перебороти на цьому шляху. Проявляйте творчість.

ТЕМА 5. Способи розв'язання конфліктів

Мета: визначити загальні способи розв'язання конфліктів; з'ясувати специфіку поведінки та стилів розв'язання конфліктів учасниками чоловічої та жіночої статі.

Вправа 1. “Мій алгоритм розв'язання конфлікту”.

Мета: повторення та узагальнення отриманого особистісного досвіду. Учасникам пропонується вказати довільним чином на найістотніші моменти при розв'язанні конфлікту, спираючись на позитивний особистісний досвід.

Вправа 2. “Похвали себе”.

Мета: створення позитивного настрою учасників, підвищення самооцінки.

Тренер просить учасників, які стоять ланцюгом, по черзі за годинниковою стрілкою похвалити себе за рису свого характеру, в якій вони впевнені.

Робота в міні-групах “Розв'язання внутрішньоособистісних, міжособистісних, міжгрупових конфліктів”.

Мета: засвоїти шляхи розв'язання конфліктів різних типів.

Тренер пропонує групі поділитися на міні-групи за ознакою емоції (радість, смуток, які

виникають під час конфлікту), записаної на папері, який учасники витягують з кошика. Тренер зазначає, що дану емоцію потрібно показати у вигляді пантоміми і таким чином відслідкувавши зовнішні прояви її, об'єднавшись у групи.

Кожна група отримує ватман, на якому записує протягом 5-7 хвилин можливі варіанти розв'язання конфліктів: внутрішньоособистісних – група „Радість, міжособистісних – група „Печаль, міжгрупових – група „Байдужість. Далі відбувається презентація робіт. Тренер подає інформацію про можливі шляхи подолання конфліктів.

Вправа 3. “Вихід є!”

Мета: створення позитивного, оптимістичного налаштування учасників у конфлікті.

Тренер пропонує учасникам підвестися, стати в коло та по черзі простягти вперед праву руку долонею вниз, накриваючи при цьому руку попереднього учасника. Першою є долоня тренера, який після останньої покладеної руки учасника говорить: „ Вибір завжди є! Потрібно лише його побачити або звернутись по допомогу до компетентної особи».

Вправа 4. «Ситуація».

Мета: сформувати навички розв'язання конфліктів.

Хід вправи: учням пропонується інсценізувати ситуацію та розв'язати конфлікт вказаним способом.

Решта учнів повинна здогадатися, який це спосіб розв'язання конфліктів.

Ситуація 1 Ваш друг (подруга) звинувачує вас при інших учнях класу в тому, що ви відмовилися від чергування в класі робите це не вперше, хоч й знає, що у вас була поважна причина (спортивні змагання). (співпраця)

Ситуація 2 Ваш друг (подруга) звинувачує вас в тому, що ви не зуміли як слід організувати привітання вчителів зі святом, і він (вона) зробили б це краще. (суперництво)

Ситуація 3 Протягом всього уроку вам заважав сусід по парті, вчитель зробив вам через нього зауваження. Ви ображені і готові вибухнути, а ваш сусід по парті поводить себе, ніби нічого не трапилося. (втеча)

Ситуація 4 Ваш однокласник, з яким ви в гарних стосунках, звинувачує вас у тому, що ви загубили його книгу, а вона йому зараз дуже потрібна (компроміс)

Ситуація 5 Ваш однокласник просить у вас списати на контрольній роботі, бо буде не атестованим з цього предмета, ви самі не встигаєте, але хочете допомогти другові. (пристосування)

Вправа 5. “Пояснення”

Мета: оцінити різні техніки висловлювання.

Час: 10 хв.

Хід вправи: Багато проблем у людей виникає через невміння спілкуватися. Коли ми сперечаємося, з'являються негативні емоції. Ми говоримо: «Ти завжди грубиш...», «Ти ніколи не думаєш про те, що я хочу...», «Ти ніколи не вибачаєшся...». Ці слова «завжди», «ніколи» неправдиві. Людина думає: «Це неправда. Мене атакують. Мені потрібно захищатися». Таку манеру спілкуватися називають «Ти - висловлювання», але щоб уникнути конфлікту, неприємної ситуації потрібно використовувати «Я - висловлювання». Наприклад, «Я відчуваю...», «Я почуваюся».

На прикладі одного учня програється ситуація учитель – учень. Учитель: «Ти весь час мене

дратуєш, постійно спізнюєшся на мій урок!»). Після цієї репліки тренер запитує учня, як він себе почуває в цій ситуації? Потім тренер перефразовує висловлювання : «Коли ти спізнюєшся на урок, це дратує мене, бо доводиться ще раз повторювати те, що ми вже зробили. Через це я втрачаю багато дорогоцінного часу».

Після перефразованої репліки тренер ще раз запитує про відчуття учня вже в цій ситуації. Більш конструктивною формою висловлювання є «Я-твердження», що є складнішими за конструкцією, проте є більш ефективними у спілкуванні. Наприклад: «Ти-твердження» (звинувачують, доводять неправоту і т. п.)

- Чому ви завжди мене перебиваєте? Ви надокучили мені вашими запитаннями! «Я-твердження» (проявляють почуття, інтерес, орієнтують на результат).
 - Я був би дуже вдячний, якби ви потерпіли, поки я закінчу, звичайно, крім тих випадків, коли ви вважаєте свої слова настільки важливими, що сказати їх необхідно одразу. Я був би вам вдячним, якби ви свої запитання поставили у більш слухний час.
- Обговорення.

ТЕМА 6. Формування гармонійних, конструктивно-конфліктних стосунків в соціумі.

Вправа 1. “Центр всесвіту”.

Мета: забезпечити задоволення базових психологічних потреб людини у прийнятті, розумінні, схваленні.

Тренер пропонує за бажанням одному з учасників групи, який максимально потребує в даний момент психологічної допомоги та підтримки, сісти на стілець, який стоїть в центрі кола. Всі учасники тренінгу вербально і невербально виявляють позитивні почуття до даної людини, насичуючи її базові психологічні потреби. Вправа закінчується груповою рефлексією.

Вправа 2. “Сімнадцять кроків для самостійного вирішення внутрішньоособистісних конфліктів”.

Мета: оволодіння конструктивними навичками вирішення конфлікту.

Тренер зображує піраміду, на якій розписані кроки для самостійного подолання внутрішньоособистісних конфліктів. Вершина піраміди символізує конструктивне вирішення всіх проблем та досягнення гармонії у стосунках з опонентом. Кожен крок обов’язково обговорюється з учасниками групи, наводяться приклади їх реалізації.

Сімнадцять кроків послідовних дій одного з опонентів, який вирішив взяти ініціативу вирішення конфлікту на себе:

1. Зупинити боротьбу з опонентом.
2. Усвідомити необхідність змінити свою поведінку.
3. Мінімізувати негативні емоції.
4. Налаштуватись на конструктивну взаємодію.
5. Зрозуміти власні цілі та цілі опонента.
6. Поглянути на конфлікт зі сторони.
7. Виявити інтереси опонента.
8. Зрозуміти побоювання опонента.
9. Відділити проблему від людей.
10. Виробити програму-максимум.
11. Продумати програму-мінімум.

12. Визначити критерії вирішення конфлікту.
13. Прогноз дій у відповідь.
14. Відкрита розмова з опонентом.
15. Корекція стратегії і тактики.
16. Аналіз і оцінка своїх дій.
17. Аналіз і оцінка дій інших.

Вправа 3. “Лист людині, з якою посварилися”.

Мета: формування навичок здійснювати самоаналіз конфлікту.

Напишіть листа людині, з якою ви посварилися або довго не розмовляли. Поясніть їй, що ви насправді думаете про ваші відносини і які позитивні сторони в них знаходите. Перш ніж почати писати, задумайтесь над тим, якими перевагами володіє та людина. Пам’ятайте, що навіть у людей з найгіршим характером є позитивні риси.

За бажанням учасники можуть зачитати свої листи.

Вправа 4. „Моя поведінка”.

Мета: усвідомлення власної конфліктної поведінки, та способи її подолання.

Тренер просить учасників записати на папері конфліктні ситуації, які найчастіше з ними трапляються (дома, під час навчання, на відпочинку, на вулиці тощо). Далі просить по черзі їх оголосити. Після кожного висловлювання тренер запитує, що було перед конфліктом, яка ситуація, емоції, поведінка учасників, настрої тощо. Далі всі аналізують чи можна було попередити виникнення конфлікту, зміною своєї поведінки до цього.

ТЕМА 7. Переоцінка цінностей, зміна ціннісних орієнтацій

Мета: переоцінка цінностей, зміна ціннісних орієнтацій.

Вправа 1. Міні-лекція “Взаємозв’язок переконань, цінностей та поведінки”.

Мета: подача інформації про вплив переконань, цінностей на поведінку людини.

Тренер подає інформацію про те, яке місце в житті людини мають переконання, як вони формуються, як взаємодіють з ціннісною системою людини. Зазначає, що змінюючи свої ціннісні орієнтації, людина змінює поведінку у конфліктних ситуаціях.

Вправа 2. „Мої переконання”

Мета: підтримати власні переконання з урахуванням цінностей і цілей. Тренер просить учасників пригадати якусь мету, яку вони ставлять перед собою. Далі потрібно, щоб вони дали відповіді на запитання, які стосуються цієї мети.

1. Чи є ця мета бажаною? Чому вона бажана?
2. Чи можливо її досягти? Чому це можливо?
3. Якого шляху варто дотримуватись для цього? Чому цей шлях найдоречніший?
4. Чи здатний я на те, щоб пройти цей шлях? Чому я цього заслуговую?
5. Чи заслуговую на те, щоб пройти цей шлях і отримати те, чого хочу? Чому я цього заслуговую?

Вправа 3. «Кошик сміття»

Мета: усвідомлення власних якостей, які заважають у спілкуванні.

Час: 5 хв.

Хід вправи Слово тренера: щоб не конфліктувати треба постійно самовдосконалюватися, працювати над собою, позбавлятися негативних рис. Кожен з нас є неповторною особистістю, але не досконалою. Кожен хотів би щось змінити у собі: рису характеру, звичку, ваду яка може призвести до конфлікту, або призводить до конфлікту, заважає вам в житті і ви хотіли б її позбутися.

Ми по колу будемо передавати умовний кошик сміття, кожен, хто його отримує продовжує фразу: « Я хотів би викинути у кошик для сміття...» і називає, те що йому не подобається в своєму спілкуванні чи при взаємодії з людьми. Вправу можна проводити письмово.

Вправа 4. „Мої цінності”

Мета: здійснити перевірку цінностей.

Учасникам пропонується виконати наступні завдання.

1. Визначте базову цінність, яку необхідно створити або зміцнити.
2. У кожному наступному пункті сформулюйте цінність.
3. Прочитайте всі відповіді й визначте, як змінилася ваша система цінностей.

Бланк перевірки цінностей.

1. Цінність ... важлива й бажана. (Яку глибинну цінність вам важливо встановити або зміцнити?)
2. Тому що я ... (Чому для вас бажано й доречно мати це як цінність?)
3. Отже, я ... (Які поведінкові наслідки того, що ви дотримуєтесь цієї цінності?)
4. Коли я ... (Що являє собою ключова ситуація або умова, пов'язана з цією цінністю?)
5. Тому що я ... (Яка позитивна задача цієї цінності?)
6. Незважаючи на те, що я ... (Які альтернативи або обмеження пов'язані з цією цінністю?)
7. Якщо я ... (Які обмеження або результати пов'язані з цією цінністю?)

Після заповнення бланку прочитайте кожне з нових тверджень. Низка відповідей перетвориться в пов'язане й осмислене перерахування доводів на користь обраної вами цінності.

Вправа 5. “Як досягти успіху в житті?”

Мета: знайти шлях досягнення успіху.

Перед учасниками групи поставлено проблему:

—Як досягти успіху в житті?! Разом з керівником учасники пропонують багато рішень, серед яких далеко не всі правильні (їх може цілеспрямовано спровокувати керівник). Наприклад, пропонується такий список: Я можу наполегливо працювати.

Я можу навчитися аналізувати свої дії.

Я можу бути хитрим і —видурити гроші в багатія.

Я можу ретельно обирати собі друзів.

Я можу нічого не робити й очікувати удачі.

Я можу бути уважним на уроках і виконувати домашні завдання вдумливо й акуратно.

Я можу одного разу ризикнути й «обійти» закон, щоб домогтися свого.

Я можу зупинитися та добре подумати перед тим, як діяти.

Я можу спокійно сприйняти свої невдачі, критику з боку інших людей і навчитися виправляти помилки.

Я можу звинувачувати інших людей, якщо мені не щастить.

Я можу навчитися сам долати свою тривогу або гнів.

Я можу поліпшити свій поганий настрій за допомогою паління, ліків або алкоголю.

Я можу...

У ході обговорення цього списку студент сам робить вибір лінії поведінки, тобто проявляє себе як суб'єкт діяльності. Обговорюючи з іншими учасниками та психологом наслідки вибору, учасник засвоює соціально прийнятні норми поведінки, вчиться шукати найефективніші засоби досягнення мети.

ТЕМА 8. Усвідомлення важливості прийняття свого „Я” з усіма перевагами та вадами.

Мета: усвідомлення себе, власного “Я”, своєї цінності, прийняття себе зі всіма перевагами та недоліками.

Вправа 1. “Мої вчинки”.

Мета: усвідомлення своїх вчинків та їх наслідків. Робота в парах. Особа А згадує випадок, коли її несправедливо образили. Особа Б має довести, що особа А могла б уникнути цього, якби поводитись по-іншому, і допомогти зрозуміти, який позитивний досвід вона здобула. Особа А може допомогти у цьому особі Б. Через 3 хвилини – зміна ролей.

Вправа 2. “Зміцнення віри в себе”.

Мета: зміцнення віри учасників у власні сили та можливості. Психолог просить учасників пригадати, що ти робиш добре, чим пишаєшся. Згадати свої успіхи в минулому. Записати: „Мої досягнення – це ... (3-5 хв.)

Далі робота в парах. Кожен повинен розказати про свої успіхи. Після цього за допомогою партнера необхідно поміркувати над тим, які саме сильні сторони сприяли особистому досягненню успіху. Записати: „Мої сильні сторони – це

Тепер кожен зачитує свої сильні сторони. І далі запитує у всіх: „Які ще сильні сторони ви в мене помітили?”, „Що може заважати мені використовувати свої сильні сторони?”. Записати: „Перешкоди у використанні моїх сильних сторін – це

Вправа 3. “Загадковість мого „Я”.

Мета: розкриття меж особистості та їх співвідношення.

Інструкція для учасників: заплющте очі і скажіть собі: „У мене є багато рис і особливостей характеру. Які вони? Подумайте про свої людські риси. Намалюйте графічну схему, де будуть показані різні аспекти вашої особистості: почуття, розум, воля, гумор, віра, надія, свідомість, творчість, совість, злість, відчай тощо. Знайдіть визначення, які краще за все описують ваші особистісні неповторні риси.

Подивіться на закінчену схему і поділіться враженнями. Ця вправа допоможе розкрити грані вашої особистості і їхнє співвідношення. Які сторони переважають? Які сторони потребують вдосконалення? Що заважає і допомагає у цьому процесі? Які риси слід розвивати? Які риси характеру необхідні, щоб ви могли відчувати свою цілісність і внутрішню узгодженість?

Вправа «Мій образ»

Мета: знайомство учасників групи, налаштування на сприйняття основного змісту завдання.

Психолог роздає всім учасникам аркуші А4, на яких кожному потрібно написати своє ім'я й намалювати власний образ (це може бути певний символ, предмет, будь-що).

Слід наголосити, що вміння малювати тут не важливе. Коли всі виконують завдання, ведучий пропонує кожному по черзі назвати своє ім'я й розповісти про власний образ.

Після закінчення презентацій створюємо «галерею портретів» учасників.

· Психолог. А тепер глянь на нашу галерею. Подумайте і скажіть, який висновок ми можна зробити після виконання цієї справи? (Усі люди різні.)

· А як же нам, таким різним, жити, навчатися й працювати разом, та ще й не сперечатись одне з одним? (Потрібно бути толерантними одне до одного.)

А що таке толерантність і як бути толерантною людиною, ви дізнаєтеся на сьогоднішньому занятті, тема якого — «Толерантність у нашому житті».

Кожен із нас незалежно від соціального статусу, віку й статі хоче, щоб його любили, поважали, цінували. Кожен мріє про те, щоб інші дарувала йому тепло, добро, відчуття комфорту й радості спілкування. Водночас мало хто замислюється над значенням цих слів.

- Подумайте і скажіть, що таке добро?
- Що означає «бути доброю людиною і робити добро іншим»?
- А як можна подарувати тепло?
- Як ви думаєте, що таке захист?
- Що означає «бути захищеним»?

Психолог. У кожного з нас є дорогі серцю місця, куди завжди хочеться повернутися. Там нас люблять, захищають, поважають і завжди чекають. Найкомфортніше у сім'ї, в якій ми зростаємо.

· Поміркуймо, а де ще ми можемо відчути увагу інших людей? Так, це наша школа. Скільки б не минуло років, що б не сталося в житті, двері школи завжди відчинені. Ваші вчителі радо зустрінуть вас. Школа — це ще одна велика родина.

- Як ви думаєте, чи можна назвати ваш клас родиною?
- Що спільного є в усіх вас?
- Якими словами можна охарактеризувати стосунки в родині? (Любов, дружба, повага, поблажливість.)

Сьогодні ми познайомимося ще з одним поняттям, яке характеризує добрі взаємини між людьми, — толерантністю, що означає повагу, здатність без агресії сприймати думки, поведінку, форми самовираження та спосіб життя іншої людини, якщо вони відрізняються від наших.

Передусім «толерантність» — це доброзичливе й поблажливе ставлення до чогось. Але толерантною людиною не повинна бути поблажливою до всього, наприклад, до порушення прав людини чи маніпуляцій і спекуляцій. Те, що порушує загальнолюдські мораль, не повинно сприйматися толерантно Вправа «Зашифровані слова»

Психолог. Отже, бути толерантною людиною — значить поважати людей. Наскільки ми поважаємо ту чи іншу людину, свідчить наше вміння ввічливо спілкуватися.

· Які слова потрібно використовувати, щоб із вами було приємно спілкуватися? (Ввічливі слова.) Зараз перевіримо, чи знаєте ви їх.

· На дошці заздалегідь записані слова ввічливої людини, але букви в них переставлені місцями:

- добрий день — йдбрио ньед;
- добрий ранок — окран бодийр;
- добрий вечір — ірчев борийд;
- дякую — куюдя

- будь ласка — дубь сакал;
- пробачте — ропчечат;
- до побачення — няопчечат од.

Вправа 5. “Про себе”.

Мета: визначення сформованості “Я-концепції” особистості. Учасникам пропонується дати відповідь на 6 відкритих запитань, спрямованих на з’ясування рівня сформованості таких “Я”-утворень, як життєві плани та інтереси.

Дайте обґрунтовану відповідь:

1. Чого ви прагнете в житті?
2. Яким ви бачите своє майбутнє?
3. Що ви вмієте? Чим володієте?
4. Який вплив на вас має навколишнє середовище?
5. Що ви знаєте про професію, яку обрали?
6. Що, на ваш погляд, означає зробити правильний вибір?

Вправа 6. «Чарівний ярмарок»

Мета: сприяти усвідомленню учасниками своїх позитивних та негативних рис характеру.

Тренер розповідає учасникам, що вони на чарівному ярмарку, де можна продавати та купувати риси характеру. Після цього він роздає їм по два стікери. На першому стікері записують риси характеру, які б хотіли продати, на іншому — риси, які б хотіли купити. Після зачитування, клеять стікери на дошку в хаотичному порядку. Потім кожен учасник, не дивлячись, забирає два стікери.

Обговорення вправи

- Які риси характеру ви витягнули?
- Чи змогли б ви прийняти такі риси?
- Чи хотіли б ви змінити в собі певні риси характеру?

ТЕМА 9. Усвідомлення життєвої мети, сенсу свого існування та уявлення майбутнього

Мета: усвідомити свою життєву мету і знайти глибокий сенс свого існування, реалістично уявляти своє майбутнє.

Вправа 1. “Мотиви наших вчинків”.

Мета: визначення мотивів наших вчинків.

Опишіть усно ситуацію, в якій ви чи хтось із ваших знайомих зробив, здавалося б, хороший вчинок, але при цьому керувався егоїстичними мотивами. Чи важливіші мотиви за наші вчинки?

Вправа 2. “Моє дерево життя”.

Мета: усвідомлення себе, своїх цілей, установок, ідей.

Основне наше завдання в житті – створити своє істинне „Я”, тобто сформувати із себе людину, яка здатна володіти своїм життям і впливати на обставини. Запропонована вправа допоможе вам краще зрозуміти себе, свої установки й ідеї.

1. Грунт – це ваше соціокультурне оточення.

Зосередьте свою увагу на тих сферах, які вас найбільше стосуються. Я вихований з думкою про те, що:

Робота – це...
Гроші – це...
Релігія – це...
Моя національність – це...
Моя раса – це...
Чоловік – це...
Жінка – це...
Шлюб – це...
Сім'я – це...
Закон – це...
Навчання – це...
Успіх – це...
Друг – це...

2. Корінні дерева – це ваше бачення фундаментальних питань життя. ·
Продовжити речення:

Я вірю в те, що:
Зло існує.
Зла немає.
Я можу пізнати істину.
Істину пізнати неможливо.
Я залежна людина.
Я в основному хороша людина.
Я погана людина.
Люди в основному люблячі й турботливі.
Я вільна людина.
Люди в основному егоїстичні і непривітні.
Університет приносить радість.
Університет – дуже обтяжливе заняття.

3. Стовбур дерева відображає вашу концепцію людини.

Відповідаючи на наступні запитання, знайдіть твердження, з якими ви згодні, і дайте своє обґрунтування:

- Я в основному хороша людина, тому що....
- Я в основному погана людина, тому що....
- Я вільна людина і здатна відповідати за свої вчинки, тому що... · Я залежна людина і не відповідаю за свої вчинки, тому що... · Я в основному егоїстична людина, тому що...
- Я в основному добрий і турботливий, тому що....
- Мої переконання впливають на мою особистість, тому що.... · Моя особистість впливає на мої переконання, тому що....

4. Гілки дерева – ваші цінності.

5. Квіти символізують емоції, які повинне переживати ваше філософське дерево.

Назвіть основні бажані і небажані емоції, які ви відчуваєте щодо себе, інших, університету. Перелічіть те, що для вас є найважливішим, і поясніть чому.

Вправа 3. “Причини невдач”.

Мета: усвідомлення причин власних невдач.

Складіть перелік усього того, що ви могли б зробити у своєму житті, але не зробили. Поряд напишіть інший перелік, у якому постарайтесь пояснити, чому вам це не вдалося.

Вправа 4. Притча „Цінність часу”.

Один бізнесмен накопичив великий капітал, який складав 3 мільйони доларів. Він вирішив, що візьме собі рік відпустки, щоб удосталь відпочити. Але не встиг він прийняти це рішення, як його відвідав Янгол Смерті. Бізнесмен дуже злякався, вирішив умовити Янгола Смерті продати йому трохи часу.

- Продай мені три тижні життя, і я віддам тобі третину свого капіталу, мільйон доларів, - запропонував бізнесмен.

Але Янгол Смерті відмовив йому.

- Гаразд, залиш мені два тижні життя. Я віддам тобі два мільйони доларів. Янгол знову відмовив.

- Гаразд продай мені тільки один день, щоб я зміг насолодитися красою цієї землі, обійняти дружину, дітей, яких давно не бачив... Я віддам тобі все, що маю. Янгол відмовив. Тоді чоловік запитав, чи можна йому кілька хвилин, щоб він зміг написати прощального листа? Янгол Смерті погодився. Чоловік написав: „ Правильно використовуйте час, який вам відведено для життя. Я не зміг купити навіть години за три мільйони доларів. Перевірте, чи все, що вас зараз оточує, справді має цінність?!”

Обговорення притчі.

Кожному від народження надається найцінніший дар – життя. Це найдорожче, що є в кожній людини. Але, як не дивно, люди дуже легковажно ставляться до цього. Не вміють вберегти його та насолоджуватись ним.

Вправа 5. „Жива анкета”.

Мета: підвести підсумки роботи.

Учасники по колу дають відповіді на три запитання анкети:

1. Що в тренінгу тобі найбільше сподобалось?
2. що нового ти дізнався-(лася) про себе?
3. З яким настроєм ти завершуєш заняття?

Вправа 6. „Найщиріші побажання”.

Мета: створення позитивного емоційного фону, закріплення дружніх взаємин між учасниками.

Давайте спробуємо побажати щось один одному. Але ми повинні висловити своє побажання не за допомогою слів, а за допомогою жестів, міміки, рухів.

Наприкінці завершення курсу тренінгу, тренер бажає учасникам як найменше у житті вступати у конфлікти та уникати конфліктних форм поведінки. Дякує за співпрацю, і сподівається, що знання, уміння та навички, якими оволоділи учасники, обов’язково їм знадобляться. І пропонує їм пройти повторно тестування.